

Árvizek és belvizek szorításában...

A vízkárelhárítás jogi szabályozásának fejlődése, különös tekintettel a védekezés szervezeti oldalára

A történeti előzmények és a rendszeres vízszabályozások kora

A magyar törvénykezésben, ill. joggyakorlatban a kezdetektől, azaz Árpád-házi királyaink óta a halászáttal, halastavakkal, vízi- és hajómalmokkal, a révekkel, majd később a hajózási (tutajozási) akadályok megszüntetésével, fürdőikkel foglalkozó rendelkezésekről, valamint a beszedett díjak feletti rendelkezési jogok gyakorlásáról tudunk. A jogi szabályozás ezeket követően - főleg az utóbbi évszázadban - a vízrendezés, vagyis az ármentesítés, folyószabályozás, mederkarbantartás, belvízlevezetés, lecsapolás, vízmosáskötés, partbiztosítás feltételeivel foglalkozott, majd kiterjedt a vízhasznosítás további területeit jelentő öntözés, ivóvízellátás, szennyvízlevezetés, később a vízminőség, stb. kérdéseire.

A hazai vízjog létrejöttének és fejlődésének, valamint a vízügyek közgazdasági jelentőségének mutatója, hogy a kezdetektől a reformkorig száznál több vízjogi vonatkozású cikkely került a Magyar Törvénytárba.

A XII. századból fennmaradt írásos emlékek utalnak ármentesítési munkákra a Csallóközben, amelyet két oldalról is fenyegettek a Duna árhullámai. Töltések és elzárások építésével kezdték védeni a szigetet, ami lehetővé tette az állandó mezőgazdasági települések védelmét, az állattenyésztés fejlődését. Árvédelmi gátak építéséről tanúskodik egy, az 1426. évben kiadott királyi rendelet, amely a nemesek és nem nemesek számára kötelezően előírja a Somorja község védelmére létesítendő töltések munkálataiban való részvételt. További, erre utaló adat egy, 1569. évi királyi rendelet, amely Csallóköz sziget már meglévő gátjainak kijavítását írja elő. Írásos nyoma van annak is, hogy a Dráva-Száva közén szintén állottak fenn védőgátak, valószínűen még a régi római építkezések maradványaira támaszkodva.

A XIII-XIV. században épült Debrecen határában a Nagyárok, vagy Ördögárok; a Hortobágy pusztát átszelő Árkuspatak, amely lényegében a Völgyes-tó, a Szárazér és más vizek levezetésére szolgáló csatorna.

A XVI. században történtek kísérletek az elöntéseknek kitett területek ármentesítésére a Duna felső szakaszán (mint erről előbbiekben, az 1569. évi rendelettel kapcsolatban már említés történt). A XVII. században több rendelkezés foglalkozott a győri Duna-ág és a Rába szabályozásával, a Vág árvizeinek levezetésével, töltések emelésével, a Duna és a Csiliz folyó töltéseinek helyreállításával. Található utalás a Mura-menti védőgátak állapotára vonatkozóan is. Több, a XVII. században kelt rendelet gátak, védőtöltések építését írta elő a Tisza folyó mentén.

E kezdeményezések mutatják, hogy az árvédelem ügye már évszázadokkal ezelőtt megjelent. Az előbb vázolt korszakban azonban átfogó rendezésről még nem beszélhetünk. A vizek lefolyását sok helyütt pl. a vízimalmok akadályozták, amelyek lebontásához azok tulajdonosai természetesen nem járultak hozzá; másutt a már megépített védőtöltéseket nem gondozták, illetve több, korábban megásott csatorna a rendszeres tisztítás hiányában feliszapolódott, elmocsarasodott.

Különösen megtorpant a vizekkel való foglalatosság terén alig-alig megindult fejlődés a török háborúkban érintett országrészekben, sőt itt az árvédekezéssel ellentétes tendenciák érvényesültek. Ugyanis a mindenkor hirtelen támadásokkal, katonai sarcolásokkal szemben a várak jelentettek némi védelmet, amit sok helyen a várakba vezetett vízzel, vagy az erődítményeket környező terület elmocsarasításával igyekeztek megerősíteni.

A török uralom megszűnése után a XVIII. század elején a Habsburg kormányzat nemcsak az ország politikai lecsendesítését, hanem az elvadult természeti viszonyok pacifikálását is célul tűzte ki. A vizek járásának megszabályozására különféle folyószabályozási és csatornaépítési tervek készítették. Elképzelések születtek a Tisza völgyének vízrendezésére, foglalkoztak a Balaton és a Duna közötti csatorna létesítésének tervével. Ezek megvalósítását egyrészt a pénz-, másrészt a feladat megoldásához szükséges technikai fejlettség hiánya megakadályozta ugyan, mégis hozzájárultak a fejlődéshez, amennyiben ráirányították a közfigyelmet a vízügyek rendezettségének jelentőségére, s ennek nyomán bizonyos munkálatok is megkezdődtek.

A XVIII. században a vizek kártételei elleni védekezésnek helyi módszereit alkalmazták. A nagy magyarországi folyók átfogó szabályozása híján ezek a közmunkával végrehajtott alkalmi töltésépítések, fok-elzárások nem hozhatták meg a kívánt eredményt. A kísérletek előbb-utóbb bekövetkező kudarcai az érintett birtokosok elkedvetlenedéséhez és a vízimunkákkal szembeni óvatos ellenérzésükhöz vezetett. A kialakult kedvezőtlen helyzeten a vármegyék sem tudtak igazán úrrá lenni. Évtizedeken át vitatkoztak a beavatkozás mikéntjén, és egymásnak a folyókkal kapcsolatos kötelezettségein is. Pedig **a vizek szabályozása tárgyában addig kiadott törvények között az egyik legelső, II. Mátyás 1613-ban kiadott 3. rendeletének 27. cikkelye is a vármegyék kötelességévé tette az ármentesítő töltések megépítését.**

A XVIII. század végére a II. József-féle államrezon által kikényszerített szervezettség megfelelő alapokat szolgáltatott egy olyan új jogi szabályozáshoz, amely a későbbiek folyamán lehetővé tette az átfogó vízimunkák eredményes végrehajtását. Az udvar és az általa vezérelt kamarai pénzügyi kormányzat a hajózás (tutajozás, sószállítás) elősegítését közfeladatnak tekintve még a századforduló előtt lépéseket tett a nagyobb folyók szabályozási terveinek kidolgozására és a munkálatok megkezdésére. Mindez serkentőleg hatott az ármentesítések, lecsapolások és vízrendezések végrehajtásában érdekelt - mert abból közvetlenül hasznot húzó - ártéri birtokosokra is.

Erre az időszakra esik a Bega medrének hajózhatóvá tétele, a Beregszó-patak vizének levezetése. Selmezbánya vidékén 1735-ben völgyzáró gátak és a vizeket összegyűjtő árokrendszer kiépítésével megkezdtek egy csatorna építését, melynek eredménye folytán 15 év alatt 16 tároló medence létesült, s a felfogott vizek biztosították a bányaművelés vízszükségleteit. Mederrendezési munkák folytak a Vág folyón, helyi töltésépítéseket végeztek a Felső-Duna mentén, megindult a tatai Öreg-tó környéki malomcsatorna kiépítése. Körtöltést emeltek a Szigetköz községeinek védelmére, megépült a Kilitit védő árvédelmi gát. A század végén csatorna épült a Fertő-tó vízállásainak szabályozására a századfordulón megépült a Ferenc-csatorna, amely a Duna-menti Bezdánt a Tisza-menti Bácsföldvárrel kötötte össze.

Az előbbieken vázolt töltésezési és csatornaépítési munkálatok jelentős kezdeményezéseknek tekinthetők, azonban országos, tervszerű árvízmentesítésre csupán a következő században került sor.

A kormányzat az állami vízimunkák költségeinek forrását úgy teremtette meg, hogy **1815-ben** a só hatósági árát megemelte, és az ebből származó többletjövedelmet (ma úgy is mondhatnánk, hogy fogyasztási adót) egy úgynevezett „Só-alap”-ban különítette el. A sóbányászat és -kereskedelem ugyanis állami monopólium volt, s a nagy erdélyi sóbányákból a szállítást leginkább víziúton

tudták megoldani, tehát logikus volt a gondolat, hogy a víziutak fenntartására és a folyók szabályozására a pénzügyi forrást a só-bevételek körül találják meg.

A „Só-alap”, a hazai vízimunkák történetében az első, elkülönített állami alap volt, amelyet a hajózható (tutajozható) folyók tisztogatására, a parti hajóvontató utak építésére fordított az államkincstár.

Az imént említett kettős (állami és magán) érdekelttség azért nagyon fontos témánk szempontjából, mert a hazai vízimunkák költségeinek előteremtésében mindig az volt a döntő, alapvetően kinek az érdekét szolgálta az adott munka.

A XIX. század első felében alapvető kérdésekben haladt előre a jogalkotás. Fontos állomás ebben a folyamatban *"A magánosok költségén létesítendő vízművekről"* szóló **1807. évi XVII.** törvénycikk, amely kimondja: *"...ha az együttesen érdekeltek többsége a folyók ártalmas kiáradásainak elhárítására szükséges vízi műveknek saját költségükön leendő elkészítését elhatározza: az ezen munkálat társulatába belépni nem akaró birtokosokat ugyan a rájuk eső költségek hordozására kényszeríteni nem lehet: szabadságukban álland azonban a többi földesuraknak ily munkálatokat, az illető törvényhatóság előleges beleegyezésével [valamint császári és királyi hozzájárulással] az érdekelt felek előleges teljes kártalanítása mellett, saját költségükön végeztetni és ha a munkálat sikerül, azoknak az új műből eredő hasznait, akik annak létesítéséhez a rájuk eső részben járulni nem akartak, mindaddig zár alatt tarthatják, míg a zár alá vett jövedelmek a ráfordított költségeket ki nem egyenlítették."*

Az említett törvénynek tehát nem annyira a társulatalakítás engedélyezése volt **a fő érdeme,** hanem az, **hogy - az állam** által is hasznosnak tekintett - vízimunkák anyagi alapjának biztosítása érdekében, **hatósági segítséget is kilátásba helyezett.** Ugyanakkor a törvény védte mindazon birtokosok érdekeit, akik - bár területileg érdekeltnek voltak tekinthetők, de a vállalkozás sikerében nem bízva - vagyonukat fölöslegesen nem kívánták kockáztatni.

Az első társulat 1810-ben József nádor hathatós közbenjárására **a Sárvíz vidékén alakult meg.** A Sárvízi Csatorna Társulat műszaki terveinek elkészítéséhez a nádor a „Só-alap” terhére támogatást nyújtott, és a vállalkozás sikere érdekében egyes társulati birtokosok is lemondtak a területen korábban végzett vízimunkáik költségeinek - számukra kedvező - beszámításától.

A Vízi és Építészeti Főigazgatóság és a társulatok

Az **állami vízügyi szolgálatot** (vagy igazgatást) a reformkor idején az 1815-ben felállított, s a Helytartótanács felügyelete alatt egészen 1848-ig működő **Vízi és Építészeti Főigazgatóság** jelentette. A Főigazgatóság gondoskodott a hajózható folyókon a víziutak kialakításáról (a tervek elkészítésétől egészen a kivitelezésig), és fenntartásáról. **Az ármentesítés,** tehát a töltések építése, valamint a mocsarak lecsapolása **nem tartozott feladatkörébe.**

A **Főigazgatóságnak** kezdetben annyi kapcsolata volt a víztársulatokkal, hogy **a társulatok műszaki terveit véleményezte és felterjesztette** a Helytartótanácsához. Esetenként az is előfordult, hogy a nádor engedélyével maguk a Főigazgatóság mérnökei készítették el a terveket, vagy a „Só-alap” terhére más mérnökök munkáját vették igénybe.

A Főigazgatóság feladataul szabták - többek között - az árvíz-mentesítési és folyószabályozási munkákhoz szükséges mérések és tervek elkészítését. A korabeli elképzelések szerint az első szakaszban a Duna és a Tisza vízrajzi felvétele készült volna el, de az 1816. évi Körös, illetve Berettyó folyók mentén keletkezett nagy árvíz következtében a figyelem e terület felé fordult. 1820-ban Huszár Mátyás vezetésével elkészült a Körös-Berettyó völgy ármentesítésének, illetve a Körösök szabályozásának a terve. E terv alapján megépítették a Mezőberényt, illetve a

Békésszentandrás védő gátat, s a Sebes-Körös mentén mintegy 25 km hosszú vármegyei védővonalat.

A Duna vidékének térképezését - ugyancsak Huszár Mátyás vezérletével - 1823-ban kezdték meg. Az eredmények felhasználásával megépült az első egységes dunai védővonal néhány részlete: töltésépítés folyt Mohács alatt, elkészült a Fadd-Baja közötti Duna-szakasz egy részének szabályozása. A főváros védelmére megépült a Váci-gát és a Soroksári-gát. (Megjegyzendő, hogy az 1838. évi rendkívüli jeges árvíz által a fővárosban okozott pusztítások az addigi árvédelmi művek elégtelenségét bizonyították.)

1825-ben Beszédes József elkészítette a Sárvíz rendezésének és a környék lecsapolásának nagyszabású tervét. A Sárvíz árterületének rendezése nyomán - társulati úton - megépített csatornahálózat nagy területet tett művelhetővé Fejér, Tolna és Somogy megyében. Elkészültek a tervek a Zala folyó árterületeinek rendezésére. 1835-ben megkezdték a Zala új medrének ásását és csatornák építését, ezek a munkálatok majd az ötvenes évek elejére fejeződtek be.

Az 1830. évi tiszai nagy árvíz tanulságai előtérbe állították a Tisza szabályozásának ügyét. A Vízi és Építészeti Főigazgatóság 1833-ban Lányi Sámuel bízta meg a Tisza térképezésének elkészítésével. E munkálatok közben helyreállították a szétrombolt tiszai gátakat, megerősítették a Szeged védelmére emelt töltéseket, megépítették a Csongrád városát biztosító védővonalat. A töltések megépítésekor az 1830. évi árvízmagasságot tekintették mértékadónak.

A társulati alapon végzett vízimunkák esetében további szabályozást jelentett az **1836:XXXVI. tc. "Az egyesek költségén készíthető vízimunkálatok előmozdításáról"**, amely előírta, hogy mindenki, akinek haszna származik az 1807:XVII. tc. alapján folytatott munkálatokból, nemcsak a költségekhez köteles hozzájárulni, hanem a munkálatokban is részt kell vegyen. A költségek mértékét pedig - a területileg illetékes törvényhatóság által kidolgozott kulcs szerint - maga a hatóság határozza meg.

Az **1840:X., "A vizekről és a csatornákról"** szóló törvénycikk ugyanakkor vízjogi kérdésekben tartalmazott alapvető intézkedéseket, amennyiben a vizeket és a vízimunkákat hatósági felügyelet alá helyezte, az újabb munkálatokat már hatósági engedélyhez kötötte. **A törvény megtiltotta a víz természetes lefolyásának más kárára történő használatát**, valamint a több törvényhatóság területét érintő vízimunkálatokkal kapcsolatos vármegyei egyet nem értés kiküszöbölésére bevezette a nádori bíraskodás gyakorlatát. A **Nádori Bíróság** a pereskedés tárgyát jelentő vízimunkálat tervéről köteles volt több mérnök véleményét kikérni, s ítéletét ezek figyelembe vételével hozta meg. Ugyanebben a szellemben készült a közmunkák szabályozásáról szóló **1844:IX. törvénycikk**, amely a közmunkákkal végeztetett vízimunkák költségeihez hozzájárulást írt elő az érdekelt birtokosok számára. **A törvényben kapott helyet az első országos érvényű árvédekezési szabályozás**, amely szerint: *"...hidaknak, gátaknak, s töltéseknek az áradó víz ellenébeni védlése [érdekében], az érdekelt és szomszéd lakosok és birtokosok mindnyájan polgári állapotjukra való tekintet és beszámítás nélkül munkára alkalmas minden szekereikkel, marháikkal és cselédjeikkel a szükséges munkát megtenni kötelesek."*

A jogszabály egyszersmind előírta, hogy **ingyenes közmunkát** csak közlekedési utak, hidak és töltések építésére és javítására, a megyei közigazgatás tekintetében szükséges közszolgáltatásokra, valamint **átmetszések, töltések és más vízszabályozási munkák elvégzésére lehetett igénybe venni**. Mindenféle megyei közmunka tekintetében a vármegye által megbízott alispán volt jogosult intézkedni, s a munkát felügyelni, a végrehajtás megszervezése pedig a helyi szolgabírórt illette.

A fenti törvények előkészületei során ütköztek a vizek szabadabb használatát szorgalmazók, valamint azok nézetei, akik a Werbőczy-féle Hármaskönyv (Tripartitum, 1517.) tételeihez szigorúan ragaszkodva a folyóvizet a földesúri birtok kizárólagos tulajdonának tekintették. A Hármaskönyv

ugyanis kimondta: " *A vizek, folyamok, halastavak, vízfolyások és a malmok a birtok tartozékai.*" A szabadabb vízhasználat hívei azonban olyan értelmezést adtak e tételnek, hogy nem a vizek tulajdona, hanem azok haszonvétele a földbirtokosé.

Ha a reformkorban az árvízvédelmi szervezet nyomait kutatjuk, kevés értékelhető adatra találunk. Lényegében mindenki úgy védekezett, ahogy tudott. Elég, ha csak az **1838-as pesti árvízre** gondolunk. A védekezés a városi közszolgák és az érintett lakosság bevonásával történt, majd amikor a jeges árvíz áttörte a gátakat, a legteljesebb zűrzavar uralkodott a városban. A bekövetkezett tragédia arra utalt, hogy a három város (Óbuda, Buda és Pest) vezetői nem mérték fel kellően a várható veszedelmet, s nem készültek fel a tömeges mentésre sem. Az eluralkodó kapkodás és fejetlenség láttán a nádor **árvízi királyi biztost** nevezett ki, aki a szerencsétlenül jártak mentését és elhelyezését, valamint az éhezők ellátást kapta feladatul. A mentésben a ladikkal, csónakkal rendelkező révészek, halászok, vízimolnárok, valamint a vállalkozó polgárok mellett - s ez a tény kevésbé közismert - a császári és királyi helyőrség alakulatai vettek részt. Hogy a korabeli nagyközönség és az utókor a pesti árvíz kapcsán inkább Wesselényi Miklós báró férfias magatartására emlékezik - az érthető. Az elnyomónak tekintett, jobbára idegenajkú katonaság helyenként önfeláldozó segítsége már nem fért bele az ellenzéki oldalról festett képbe.

Nagyobb városok árvédekezése hasonló módon történhetett. A településeket - ahol lehetett - körtöltésekkel vették körbe, s azt védték elszántan. A mezőgazdasági területek időnkénti elöntését pedig belekalkulálták a gazdálkodásba. Az ártéri falvak házeit pedig sok helyen eleve úgy építették, hogy ha az árvíz "megfutja" a falut, akkor csak a vályogfalakat vigye el, s a faszervezetet hagyja meg. A veszélyeztetett lakosság egy kis tutajt tartott szegényes háza környékén, hogy a vész idején legyen mire feltenni a családot és a féltettebb ingóságokat.

Az állami vízügyi szolgálat és a társulatok koronként változó viszonyának legjobb vizsgálati terepe, a több mint félévszázadig tartó Tisza-szabályozás volt.

A Tisza-szabályozás, mint műszaki feladat egy és oszthatatlan volt. A költségek viselése tekintetében azonban megjelent a kettős érdekelttség. Ennek értelmében **a folyókanyarok átmetszése, a partvonal biztosítása az állam feladata**, míg az említett munkákhoz szorosan kapcsolódó töltésepítés az ármentesítő társulatok kötelezettsége volt.

A Tisza-szabályozás terveit mindenesetre a Főigazgatóság egyik vezetője, **Vásárhelyi Pál** dolgozta ki, aki egyszersmind **Széchenyi** kezdeményezésére, a folyó völgyében megalakult társulatokat összefogó, **Tiszavölgyi Társulat** legfőbb műszaki szakértője és a szabályozási munkák kiszemelt irányítója volt. Váratlan halálát követően ugyancsak a Főigazgatóság egyik vezető mérnöke, **Keczkés Károly** lett kijelölt utóda.

Az állami vízügyi szolgálat és a társulatok között tehát ez is egyfajta közvetlen hivatali kapcsolatot jelentett. Amint azt a Tiszavölgyi Társulat **1847-ben kelt alapszabálya** kimondta: "...a kormány pártfogása alatt és törvényes felügyelete mellett saját ügyeit önmaga kormányozza, s vezeti kitűzött céljai felé."(I.fej.5.) Hogy ez a „törvényes felügyelet” mily módon valósulhatott meg, arra nézve az alapszabály a következőket fektette le: "Az országos közlekedési bizottmány saját köréből küldendő tagjai által a nagygyűléseken gyakorolja az említett törvényes felügyelést, s eszközli a közigazgatás folytonos pártfogását." Mindezek mellett "az országos közlekedési bizottmány a törvényes felügyelést a helyszíneni szemlélet által is tetszése szerint gyakorolhatja."(II.fej.8-9.)

A Tiszavölgyi Társulat felett az állami felügyeletet a Széchenyi vezette Közlekedési Bizottmány gyakorolta. Az 1845-ben létrehozott Közlekedési Bizottmánynak műszaki ügyekben szavazati joggal bíró tagjai voltak a Főigazgatóság út,- hídépítési és hajózási feladataival megbízott vezető munkatársai.

Ez egybevágott Széchenyi István alapelgondolásával: „*benső, kellőleg indokolt meggyőződés mondatja ki velem azon elvet, miszerint minden nagyobbyszerű vállalatok életbeléptetése - hol az egyesek munkássága a közcélokat nem veszélyezteti - a közállományi hatalom törvényes felügyelete,*

s szükség esetére fenntartott beavatkozása mellett, leghelyesebben az érdekeltek kezébe van letéve.”
(Széchenyi, 1946)

Közigazgatási értelemben a társulatok a területileg illetékes megyei törvényhatóságok felügyelete alá tartoztak.

A Tiszavölgyi Társulat létrejötte előtt az addig megalakult nyolc tiszai ármentesítő társulat csaknem az egész Tisza mentén építtetett szétszórt, egymástól független védőgátakat kisebb birtoktestek védelmére, vagy községi körtöltésként. Az építkezések költségeit az ártéri érdekeltségekre a haszon arányában kirótt járulékokból, illetve kölcsönökből biztosították.

Védőtöltések létesültek Tiszadobtól a polgári révig, Mezővári és Csap között, Abádszalók közelében, Tiszaszalók és Tiszabő vidékén és a Felső-Bodrog mentén. E védőgátak azonban alacsonyok voltak, sok helyütt silány anyagból készültek, ezeket az ismétlődő árvizek többször szétrombolták.

Az ármentesítések eddig vázolt, első szakaszában a Duna völgyében összesen 464 km, a Tisza völgyében 328 km hosszban épültek töltések, 20 millió m³-re becsülhető földmozgatással, amellyel mintegy 345 000 ha terület kezdetleges árvédelmét biztosították.

Az **1846. augusztus 27-én** a dob-szederkényi átmetszés és a később Széchenyiről elnevezett - tiszadobi töltés építésének első kapavágásával **megkezdődött az átfogó Tisza-szabályozás munkája.**

A nevezetes esemény és az azt követő munkálatok, amelyeket a szabadságharc küzdelmei másfél évre megszakítottak, az árvízi védekezés szervezettebb formáinak kialakítása irányába hatottak

A Duna mentén lassabban, de szintén megindultak a töltésépítések, magánereiből, vagy a községek költségén. Az 1850-es és 1860-as években megépültek a Vág bal parti, alsó-csallóközi, Margittaszigeti, vörösmart-kopácsi, Apatin előtti, gombos-vajszkai töltés szakaszok; az 1870-es években a monostorszeg-apatini, apatin-szontai védőtöltések, a tököl-szigetújfalui védőgát, valamint a paks-gerjéni védővonal. 1870-75-ben kiemelkedő a fővárosi Duna-szakasz szabályozását és árvédelmi célokat is szolgáló rakpart kiépítése, továbbá a Temes-Bega-völgyi kiterjedt védgátépítés.

A Duna-Tisza közén elvégezték a Gerje és Perje medrének szabályozását. Jelentős munka folyt a Hernád völgyénél, ahol 14 vízimalom eredetileg két külön csatorna mentén dolgozott, s a létesítmények veszélyeztették a Hernád völgyét. Miután az árvizek elpusztították e csatornákat, helyettük az összes malom számára közös malomcsatornát létesítettek.

Érdemes külön említeni a fővárosi árvédelmi munkálatokat ebben a szakaszban. Fontos tanulságot szolgáltat az 1876. évi árvíz, ami a mai Vigadó-téri vízmérce "0" pontja felett 867 cm magassággal tetőzött. Bár az 1838. évi jeges árvízszint magasabb volt ennél, a továbbiakban az 1876. évit tekintették mértékadónak, s a mellvédfalak szintjét az addigi 858, ill. 925 cm-ről 1000 cm-re növelték. A partvédő művek építése során 1870-1880 között évente átlagosan 1 km készült el.

Az államigazgatás és a társulatok kapcsolata a kiegyezésig

Míg korábban - legalábbis elvben - az államnak nem volt beleszólása a társulati „belügyekbe”, addig a szabadságharc bukása utáni új helyzetben ezek a „belügyek” az államhatalom által alapjaiban ellenőrzöttekké váltak. A társulati autonómia névlegessé vált.

A társulatoknak az abszolutizmus idején kialakult (kialakított) közigazgatási és műszaki kapcsolatrendszere a szintén kevésbé körvonalazható állami vízügyi szolgálattal, eléggé bonyolultnak tűnik.

A Tiszavölgyi Társulat központi választmányának, közgyűlésének, valamint az országos hatóságoknak teendőit - egy **1850-ben** kelt uralkodói rendelet alapján - a cs.kir. **Tiszaszabályozási Központi Biztosság** vette át.

A tiszai ármentesítő társulatok (amelyek közé a Tisza mellékfolyóin megalakult társulatok is tartoztak) a Tiszaszabályozási Központi Biztosság területileg illetékes **folyamosztályaival** álltak kapcsolatban. A folyamosztály igazgatója (aki közigazgatási szakember volt), vagy a kerületi mérnök (aki a műszaki kérdésekben volt illetékes) hívhatta egybe a társulati választmányokat. A választmányi határozatok jóváhagyására azonban már nekik sem volt jogosultságuk, azokat fel kellett terjeszteniük a Központi Biztossághoz. A Központi Biztosság hívhatta össze a társulati közgyűlést.

A **Központi Biztosság vezetői** közvetlenül is érintkeztek a társulatokkal. Évenként többször beutazták a társulati folyószakaszokat, megtekintették a vízimunkákat és **biztosították a társulatok összeköttetését a bécsi kereskedelmi minisztériummal, illetve a Budán székelő legfőbb építészeti hivattal.**

1855-ben újabb rendelkezés látott napvilágot, amely **a Tisza mellékfolyói mentén alakult társulatokat** kivette a Tiszaszabályozási Központi Biztosság felügyeleti köréből és **a területileg illetékes helytartóság építészeti osztályainak rendelte alá.** Ez a tervezés és kivitelezés terén tovább bonyolította a helyzetet, és az egységes szempontok érvényesítését szinte lehetetlenné tette.

A cs. és kir. bürokrácia azonban nem állt meg a félúton. Az **1856 októberében** kelt pátens, az ország közigazgatási rendszerének átalakításával párhuzamosan, a tiszai társulati munka igazgatását és felügyeletét az országos politikai hatóságokra, a műszaki irányítást a Tiszaszabályozási Központi Biztosság helyébe lépő Központi Felügyelőségre bízta. A **Tiszaszabályozási Központi Felügyelőség** a - területi helytartóságokat összefogó - főkormányzóságnak és a kereskedelmi minisztériumnak volt alárendelve. Ez a rendezés végeredményben a Tisza-szabályozás végrehajtását három minisztériumra, négy területileg illetékes helytartóságra és azok megyei hatóságaira osztotta szét.

Ami a tiszai vízimunkákat illeti, a **folyókanyarulatok átvágásának, valamint a meder igazításának költségeit az államkincstár vállalta magára, a töltésépítés pedig a társulatokat terhelte.** Az állami és érdekeltségi munkák azonban társulati kivitelezésben, a társulati mérnökök és tisztviselők irányításával készültek, tehát külön állami építkezések a társulatok által érintett folyószakaszokon nem voltak.

Az első, 1846-79 közötti időszak során végrehajtott Tisza-szabályozás hibáit számos szakmunka elemzi. A vizsgálat során azonban nem lehet eltekinteni attól a tényről, hogy **a részletterveket készítő társulati mérnök** (vagy folyammérnök) mennyire kiszolgáltatott helyzetben volt a társulatokban szavazattöbbséggel rendelkező nagybirtokossal (vagy birtokosokkal) szemben. **A töltések vonalozása tekintetében előzetesen meg kellett egyeznie a területileg érintett birtokossal,** mivel az érdekeltek nem voltak kötelezhetők arra, hogy költségükön számukra hátrányos következményekkel járó munka épüljön. Lényegében egészen az **1881.évi XLI.tc., az úgynevezett „kisajátítási törvény”** hatályba léptéig nem volt mód, a helyes vonalvezetésű árvédelmi töltések építése érdekében, a megfelelő folyó menti területek kisajátítására. Így azután 1881-ig a mérnöknek - a hatályos törvényeknek megfelelően - alkalmazkodnia kellett az egyes nagybirtokosok érdekeihez, kívánalmaihoz. (Károlyi-Botár,1971)

Sajnos a mérnök anyagi megbecsültsége sem volt olyan mértékű, hogy egzisztenciális függetlenségére támaszkodva kiállhasson a műszakilag egyedül helyes szabályozási elképzelései mellett.

Mindezek érthetővé teszik, miért történt annyi kényszerű megalkuvás a tervek elkészítése és a kivitelezés során.

A Duna völgyében alakult társulatok kevésbé voltak a hivatali figyelem előterében, amit az is bizonyít, hogy az osztrák belügyminisztérium csak **1852-ben** rendelte el a vízszabályozó egyletek

és társulatok dolgainak rendezését. Ezt megelőzően összeírták a már működő és az alakulóban lévő társulatokat. Az összeírás nem vonatkozott a Tisza völgyében tevékenykedő társulatokra, hiszen azokkal a már korábban említett Tiszaszabályozási Központi Biztosság foglalkozott. A többi társulat - felügyelet szempontjából - **a területileg illetékes helytartóságok építészigazgatósági osztályainak volt alárendelve.** Ez később annyiban változott, hogy a helytartósági közigazgatás közvetlen keretéből kiemelték az építészigazgatósági szervezetet, és egy Budán székelő központi szerv, az Építészeti Főigazgatóság felügyelete alá helyezték.

Az **1860-ban létrehozott Építészeti Főigazgatóság** foglalkozott ugyanis az állami vízimunkákkal. Ellenőrizte az államköltségen végzett építkezéseket, s az elkészült tervekről szakvéleményt adott. Annak ellenére, hogy a társulatok kezét az államhatalom eléggé megkötötte, **a központi és területi építészeti hivatalokban működő vízügyi műszaki személyzet** munkájának hatékonysága nem állt arányban látszólagos „mindenhatóságukkal”. A szabályozások elhúzódása, a végre nem hajtott tervek, az érdekeltek ellenkezése miatt abbamaradt munkák bizonyos fokig **a szervezet gyengeségét mutatták.** (Dóka,1987)

Árvizek ellen a lakosság a helyi elképzeléseknek megfelelően védekezett. Az 1858 előtti időszakban, minden árvíz esetén - csakúgy mint a tűzvésznel - a vészhelyzet elhárítására **a környező érintett települések előljárói kötelesek voltak - ingyen közmunka igénybevételeivel - azonnal intézkedni.** A kérdést országosan először a - korábban már említett - közmunkákról hozott 1844.évi IX.tc. szabályozta. Ennek értelmében: „*Rendkívüli esetekben, a...töltéseknek az áradó víz elleni védlése, az érdekelt és szomszéd lakosok és birtokosok mindnyájan polgári állapotjukra való tekintet és beszámítás nélkül munkára alkalmas minden szekereikkel, marháikkal és cselédjeikkel a szükséges munkát megtenni kötelesek.*”

Az **1858-ban** kiadott, **Tiszára vonatkozó miniszteri gátrendtartás** értelmében azonban változott a helyzet. Először az általában távolabb működő politikai hatóságot, a megyefőnökséget és a szolgabírói hivatalt kellett felkérni a segítségre, amely azután **csak térítés ellenében rendelte el a védekezést.**

A védművek fenntartásában és az újak építésében fő szerepet a **törvényhatóságok** kaptak, és szinte mindenütt ők kezdeményezték a társulatok létrehozását. A műszaki hivataloknak e munkáknál elsősorban ellenőrző, koordináló szerep jutott. (Dóka,1987)

Jó példái ennek a Vág, a Marcal, a Lajta és más nyugat-magyarországi folyók szabályozásának sorsa. Rendre a kerületi építészeti igazgatóságok készítették el a szabályozási terveket, s ezeket próbálták elfogadtatni az érdekeltekkel úgy, hogy a megvalósításra társulatokat alakítsanak. Ha az érdekeltek többsége nem volt hajlandó a terv alapján társulatot alakítani, akkor újabb megoldásokat terveztek az állami mérnökökkel. (Dóka,1987)

Még hosszan lehetne folytatni az állami műszaki szolgálat és a társulatok kapcsolatának ellentmondásait, amelyek egy túlbürokratizált rendszer lényegéből fakadtak.

A kiegyezéstől a szegeci árvízkatasztrófáig

Az 1867-es kiegyezéssel, ill. a felelős magyar kormány megalakulásával a Helytartótanács és az abszolutisztikus közigazgatás megszűnt.

A korszak **első vízügyi vonatkozású törvényi szabályozása** az Ausztria és Magyarország közötti vám- és kereskedelmi egyezményt beiktató **1867:XVI. törvény** azon cikkelye volt, amely a mindkét ország területét érintő vizekre kimondta, hogy a hajózásra, folyamörségre, javításra, vagy jó karbantartásra nézve a jogi szabályozást a két ország törvényhozása, kormánya, egymással egyetértésben hozza. (A törvényt később az 1878:XX.tc. egészítette ki.) A magyarországi vizek tekintetében a magyar kormány - a kiegyezés általános tartalmának megfelelően - visszanyerte rendelkezési jogát. **A folyószabályozási és ármentesítési ügyek ettől kezdve a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium feladatkörébe tartoztak.**

A kiegyezés után azonban még jó darabig nem létezett egységes vízügyi szolgálat, s ezzel

párhuzamosan a társulatokkal kapcsolatos ügyek kezelése szintén ellentmondásokkal terhes volt. Ennek következményei nemcsak a vízimunkák elhúzódásában érhetők tetten, hanem az 1870-es években pusztító dunai és tiszai árvizek kártételeiben is, amelyek ráébresztették a hazai közvéleményt, hogy a vízügyek terén gyökeres változtatásokra van szükség.

A kiegyezés után önállóvá vált **magyar kormány** kezdetben még az önkényuralom kormányzatánál is jobban **elhanyagolta a Tisza szabályozását**. A tiszai folyamosztályok számát a Széchenyi által szervezett nyolcra, már az abszolutizmus alatt, 1856-ban kiadott császári pátens hatra csökkentette. Az új magyar kormány ezt takarékosági okokból kettőre szállította le.

Persze nem lehet csodálni, hogy a folyammérnöki hivatalok számát és létszámát folyamatosan csökkentették, ha maga a Tiszaszabályozási Központi Biztosság műszaki vezetője, **Herrich Károly** jelentette ki még **1856-ban**, hogy „...*ma tehát ott állunk, hogy a szabályozási vállalat bevégezése felett nyilatkozhatunk...*”, azaz a folyószabályozás műve a végéhez közeledik.

Pedig a Közmunka és Közlekedési Minisztérium vízépítési osztálya, **a vízmérnöki kar nem volt kellő létszámú**, s az itt dolgozók közül sem rendelkezett mindenki a szükséges gyakorlati ismeretekkel. Nem csak a minisztériumban, hanem a **folyammérnöki hivatalokban** sem! Pedig ez utóbbi, - 1871-ben újjászervezett - hivatali személyzet **a hazai vízmérnöki intézmény alappillére** volt! Itt készültek a vízrajzi felvételek, a folyamszabályozási- és ármentesítési részlettervek, a folyammérnökök adtak felvilágosítást, javaslatot a víztársulatoknak, vagy a közigazgatási hatóságoknak, ők ügyeltek a folyószakaszok, gátak állapotára...stb. Mindezen szervezetek (a folyammérnöki hivatalok és a kirendeltségek) egy része áldozatul esett a - gazdasági válsággal takaródzó - „országos takarékoságnak”, és a megmaradt műszakiakat is ide-oda vezényelték az ország folyói mentén. Így fordulhatott elő, hogy **a Tisza szabályozás alatt álló 1211 kilométer hosszú szakaszán**, a sorozatos csökkentések után, **1873-ban csupán** a már említett két hivatal **működött**, az egyik **Sárospatakon**, a másik **Szegeden**. Mérnöki létszámuk összesen 9 fő volt. (Ihrig, 1973)

Hogy ezen időszakban - tehát a kiegyezés és a szegedi tragédia közötti alig több mint egy évtized alatt - a társulatok vízimunkáival kapcsolatban miként folyt az állami műszaki-hivatali ügyintézés, arról **Micskey Imre** miniszteri titkár festett önkritikus, és éppen ezért teljesen hihető képet. (Micskey, 1882)

A vízimunkák üteme a mindenkori időjárásnak teljesen ki volt szolgáltatva. Ha szárazabb periódus köszöntött a Kárpát-medencére, akkor minden érdekelt a vízlevezető csatornákat és az ármentesítő töltéseket kárhoztatta, legszívesebben betemette, vagy széthányatta volna azokat. Hiába volt ilyenkor a mérnökök fáradozása, még a kész művek karbantartását is elhanyagolták, illetve sajnálták rá a pénzt. Pedig ez az időjárás kedvezett leginkább a töltések kijavításának és fejlesztésének, a csatornák kiásásának és bővítésének. Ilyenkor lehetett olcsóbb munkaerőhöz jutni, s a száraz földből félannyi költséggel, szilárdabb építményeket emelhetek volna, mint a vízzel, sárral, esőzéssel folytatott küzdelmek idején.

Bezzeg más volt a helyzet a nedves, csapadékos esztendőkből. Az ár- és belvizek nagy tömege a legtöbb helyen készületlenül érte a társulatok védműveit. Lázás sietség kezdődött, hogy a korábban elmulasztott munkákat bepótolják. Azonban a feneketlen sár, az esős, fagyos, olvadásos időjárás miatt szinte lehetetlen volt dolgozni. Ilyenkor azután ismét sürgőssé vált az évek óta elhanyagolt, hányt-vetett műszaki tervek és ügyek elintézése.

A tervek sorsa kivált tanulságos volt. A helyszíni eljárások, a hatósági tárgyalások, határozatok utáni fellebbezések, visszaküldések és újabb felterjesztések hosszú útja **néha esztendőket vett igénybe**. Időnként egy-egy ügydarab - mint a híres tengeri kígyó - a vízügyi szakosztály mérnökeinek közreműletére fel-felmerült a minisztériumra zúdított beadványok árjából. A kis létszámú műszaki apparátus, kellő idő híján, nem tudott az ilyen ügyek részleteibe beletemetkezni, s a tervek sorsát hatékonyan elintézni. Nem egy esetben a könnyebb megoldást választva, érdemleges elbírálás nélkül, némely mellékkörülménybe belekapaszkodva további alapos kivizsgálásra, kiegészítésre visszaküldték az egész ügyiratot a felterjesztő hatóságnak. A különösen bonyolult

ügyeket csak akkor vették komolyan kezelésbe, ha valamely felsőbb utasítás, vagy „hathatós érdek” erre kötelezte őket.

Azonban ne csak emberi gyarlóságot sejtünk az efféle „ügyintézés” mögött. A tapasztalt mérnökök elégtelen száma miatti túlterhelés mellett, az alkalmazható, sok vitás kérdésre feleletet adó **vízjogi törvények hiánya** is kerékkötője volt az érdemi munkának. Itt viszont már a kormányzat és a törvényhozás közös mulasztása volt a bajok kiváltó oka. Ilyen körülmények között nem volt véletlen, hogy a hivatali hierarchián kívül álló Türr István tábornok, a maga szokimondó módján „az ország Hamupipőkéjének” nevezte a minisztérium vízügyi szakosztályát.

Az ügyvitel gyarlóságait egy ideig a **kormánybiztosi intézmény** fokozott igénybevételével hidalták át a Közlekedési és Közmunkaügyi Minisztériumban. A kormánybiztos a terepen, az érdekeltekkel való sűrű konzultáció után, sokkal könnyebben bogozhatta ki az összegubancolódott ügyeket, mint az irodákban, a holt betűkkel és vonalakkal bajlódó műszaki hivatalnokok.

A kormánybiztosnak a társulati ügyekben nagy hatalma volt. **Lényegében a társulati választmány és a közgyűlés valamennyi jogosítványával rendelkezett**, néhányat kivéve: a társulat terhére nem intézkedhetett kölcsönfelvételi ügyekben, és nem mondhatta ki a társulat feloszlását. Megbízatása két esztendőre szólt, s a működésével kapcsolatban felmerülő - és a miniszter által jóváhagyott - költségek a társulatot terheltek. Hivatali ideje alatt a közigazgatási törvényhatóság felügyeleti joga is szünetelt a társulat felett. Gyakran megesett azonban, hogy a kormánybiztos sem boldogult, nem igazodott el bizonyos érdekeltségi ellentétek hálójában, akkor megint csak az ügy eldöntését kérő felterjesztésekkel gyarapodott a minisztérium forgalma. Ez a tény azután az 1870-es évek végére a kormánybiztosi intézmény devalválódásához vezetett, s a szegedi árvizet követő új szervezeti megoldások a kormánybiztosi megbízatások terén radikális csökkenést eredményeztek..

A szegedi nagy árvíz és hatása a Tisza-szabályozás folytatására

A múlt század legnagyobb tiszai árvízkatasztrófájának, a szegedi árvíznek, kiterjedt irodalma van. Éppen ezért az árvíz műszaki-hidrológiai történetének kronológiájával nem kívánunk foglalkozni. Csupán az árvédekezés rendszere és módja az, amit röviden érintünk.

A város vezetőiből 1878 decemberének végén alakult meg a vízvédelmi bizottság (vagy mint később nevezték a "vészbizottság"). A védekezésre kezdetben a városi polgárokból verbuvált ingyenes közerő állt rendelkezésre. A veszélyeztetett négy töltésszakaszon munkálkodó emberekre a töltések - közel 1 m magas, 1 m széles és 4000 m hosszú - nyúlgáttal történő magasítása várt. Kezdetben egy-egy töltésszakaszra több mint 100 lovaskocsit küldtek ki. Ahogy telt az idő a védekezők egyre jobban kifáradtak és szökdöstek el a helyszínről. Noha a város vezetői nyugalomra intették a lakosságot, megpróbáltak boldog-boldogtalant összeverbuválni a gátakra a "kopplalós kocsisoktól a köpködőn tébláboló napszámosokig". (Tóth, 1979)

Eközben a kormány a környező ármentesítő társulatok élére kormánybiztosokat küldött ki, akik a helyi árvédekezést irányították. Meg kell jegyezni, hogy ezek a kormánybiztosok nem szükségszerűen rendelkeztek árvédekezési műszaki ismeretekkel, ezek a potentátok inkább az állami közigazgatás, vagy a politika "töltésein" szereztek bőséges tapasztalatot.

Időközben (ez 1879 februárjában volt) a vízvédelmi bizottság már 50 krajcár napidíjat fizetett azoknak a kétkezi munkásoknak, akik vállalták a gátak védelmét. A bizottság tagjai a végkimerülésig üléseztek, éjjel-nappal irányították a védekezést. Az ülésekre bármely szegedi polgár bemehetett és javaslattal élhetett. A híreket lovasfutár hozta a városházára, de a bizottság tagjai a legtöbbször a helyszínen ellenőrizték a munkát.

A városi főkapitány február 27-én kidoboltatta a vészhelyzetet. A szegedi halászok által rendelkezésére bocsájtott 60 ladikot a város legveszélyeztetettebb pontjaira irányították. A "vészbizottság" segélykérő távirataira válaszul a honvédelmi miniszter Temesvárról 86 utászkatonát és 46 pontont irányított Szegedre. A katonai egységet vezető altábornagy a helyszínre érkezve azonnal látta, hogy ez a létszám "csepp az árvízben", s ezért újabb utász-csapatokat rendeltek

Szegedre.

A várost védő vasúti töltés magasításán kezdetben ezrek dolgoztak. Noha az utolsó napokban a napidíjat már két forintra emelték, ennek ellenére eltűnedeztek a napszámosok, s radikálisan megfogytak a lovaskocsik is. Amikor végül az utolsó védelmi szakasz, a vasúti töltés is átszakadt, a helyszínen zömmel már csak az utászok védekeztek.

Ugyancsak a katonai alakulatok voltak a mentésben is a legszervezettebbek. Nem rajtuk, meg a bátor szegedi polgárokon múlt, hogy az árvíznek közel másfél száz halálos áldozata lett.

A kormányzatot a szegedi árvíz követő közfelháborodás kizökkentette addigi komótos törvényelőkészítési tempójából, és a már korábban is fontolgatott társulati törvénymódosítást viharos gyorsasággal még a nyár elején elfogadtatta a parlamenttel. Az 1879:XXXIV. törvény számos tekintetben állami kötőféket rakott a társulatok nyakába. Szigorította a tevékenységükkel kapcsolatos állami ellenőrzést. Éves számadásaik elfogadását, kölcsönfelvételi szándékukat például miniszteri jóváhagyáshoz ill. engedélyezéshez kötötték. Az ún. "magánöblözetek" (azaz az egy birtokos tulajdonát képező egy egész ártér) védelmére tervezett vízimunkák végrehajtása is engedélykötelessé vált. Az árvédelmi létesítményeik fenntartásának ellenőrzésére ettől kezdve a folyammérnökség, vagy ennek hiányában az államépítészeti hivatal kapott felhatalmazást. Hosszasan lehet még sorolni mindazokat a megkötéseket, amelyeket már az 1871-es társulati törvényben is érvényesíteni kellett volna.

Az **1879-es szegedi árvíz katasztrófa** után a Tisza-szabályozás felülvizsgálatára hívott **külföldi szakértő bizottság** az addig elvégzett műszaki munkákat alapvetően helyes irányúnak nyilvánította - **komoly gondot látott azonban a munkák egységes vezetésének hiányában, a társulatok együttműködésében, valamint az állam és a társulatok viszonyában:** *„igen nagy fontosságot tulajdonít a bizottság annak, hogy a kormány a társulatokra és az általuk végrehajtandó munkálatokra határozottabb és erélyesebb befolyással bírjon. Úgy tetszik neki, mintha ezen társulatok nem bírnának egy egységes vezetéssel, és mintha nem mindig dolgoztak volna a közös cél elérésén. ...szükséges, hogy kivétel nélkül minden munkálatnál az egyes társulatok a kormánytól függenek úgy, hogy semmi munkálat annak jóváhagyása nélkül végre ne hajthatassék.”* A bizottság szakvéleményében egy **országos műszaki tanács** felállítását is indítványozta.

Az 1880 előtt hozott törvényekben **az állam** a közvetlen eljárást az ármentesítési és vízrendezési kérdésekben átengedte a társulatoknak. A maga részére **a felügyelet és a közbelépés jogát** csak azokra az esetekre tartotta fenn, mikor a társulatok működése elégtelennek, vagy az állami érdekekre nézve károsnak mutatkozott. Az 1871:XXXIX. törvényben például a társulatok megalakulását és működését szabályozták. A társulatoknak biztosított nagyfokú cselekvési autonómiát a korábbiakhoz képest csupán abban korlátozták, hogy **egy adott vízrendező társulat szabályozási munkáival** *“...sem a szemben lévő, sem a felső, vagy alsó birtokosoknak nem okozhat hasonló munkálatok által el nem hárítható károkat.”* Az egymással nem kellően összehangolt vízimunkák egyik okát lehet az idézett szövegből - némi egyszerűsítéssel - kiolvasni: az egyik társulati vízimunka elvégzéséből származó esetlegesen hátrányos helyzetet a szomszédos birtokosok (társulatok) hasonló vízimunkával ellensúlyozhatják. Ha nem teszik, magukra vessenek!

Az állam ugyanakkor **számos módon támogatta a társulatokat**. Egyrészt az elkészített műtárgyakat a törvényes eljárás megszabásával védelem alá vette, s biztosította ebben a területi közigazgatási hatóságok közreműködését. A vármegyei és községi hatóságokon kívül az állami mérnököknek (az esetek döntő többségében a folyammérnököknek), mint szakközegeknek a vízrendezési ügyekben a részvételt és a felügyeletet, mint fontos feladatot és jogosítványt írta elő.

Mindezekon túl, ha egy **társulat belvízrendezési vagy ármentesítési tervét** a minisztériumhoz jóváhagyásra felterjesztette, a minisztérium az eljárás során csak azt vizsgálhatta, hogy a terv állami érdeket, vagy más társulat, esetleg magánszemély érdekét sérti-e? A terv **minisztériumi megerősítése** ennek megfelelően **nem jelentett** egyszersmind **felelősségvállalást** is a terv esetleges hiányaiért, vagy a megvalósításból származó káros következményekért.

Ez utóbbi megoldás sok tekintetben nem tetszett a társulatoknak. A szegedi árvíz után azt a jogos igényt fogalmazták meg, **ha az állam megszabja**, milyen méretre kell a már meglévő töltéseket kibővíteni és azt is előírja, mely töltések áthelyezése kívánatos az árvízvédelem szempontjából, **akkor** egyrészt felelősséget is kell vállalnia mindezen döntéseiért, illetve - ami ezzel szorosan összefügg - **a költségek viselésében is részt kell vennie**. Ahogy **Károlyi Sándor** gróf, a Tiszavölgyi Társulat alelnöke emlékiratában megjegyezte, a Tisza-szabályozás körül addig előfordult hiányosságok legalább annyira igazgatási, mint műszaki gyökerűek. A kormányzat szemére vetette azt is, hogy az állami vízmunkák nem voltak kellő összhangban a társulati ármentesítéssel. *„Az állam által teljesített munkálatok még akkor készültek el, a midőn egyes vidékekre - mivel ezek annak idején a kellő módon védelem-képesek nem voltak - vészthozók lettek. Az egységes vezetés hiánya főképp alkotmányos korszakunkkal kezdődött. A társulatok összhangzó működésére nem ügyelt fel senki; de ha lett is volna valaki, aki e felügyeletet gyakorolja, érvényre emelhető nem lett volna az egyöntetűség eszméje, a törvényeknek hiányosságánál fogva.”* (Károlyi,1879.)

A törvényi szabályozatlanság - a szervezeti és műszaki problémákkal párosulva - , azon gondok jó részének forrását jelentette, amelyek a társulatok és az egész hazai vízgazdálkodás fejlődését gátolták. Micskey Imre, a mindennapok gyakorlatát ismerve, erről a következőket írja: *„A műszaki munkálatok [tervek], feltéve, hogy elég idő, erő és költség volt engedve rájuk, és hogy háborító beavatkozás és nyomás nélkül egyelőre célszerűen készültek el, a társulati, illetőleg törvényhatósági tárgyalások alkalmával többnyire számtalan kifogás, követelés és elterelés áldozatai lettek. A tervezet és a kivitel sorrendje lényeges módosításokat szenvedett, s midőn az egész ügy roppant iratcsomagja felsőbb helyre terjesztetett, ott a végtelen vitatkozásokkal, kitérésekkel és félszeg határozatokkal terhes irományok zűrzavarában alig lehetett már (...) jól eligazodni. Annál kevésbé, mert sem rendszeresen kifejlődött és megállapodott műszaki gyakorlatra, sem a törvényhatóságokat is határozottan vezérlő és kötelező szabatos törvényekre nem lehetett támaszkodni.”* (Micskey,1882)

A Tiszavölgyi Társulat elnöke, Lónyay Menyhért gróf és a társulat akkori titkára, Darányi Ignác „A Tiszaszabályozás jövőendő szervezeté”-ről írott javaslatukban (Lónyay-Darányi, 1880) egészen odáig elmentek, hogy javasolták a kormánynak: **a társulatok műszaki irányítását vegyék állami kézbe** (azaz a társulati mérnököket léptessék állami szolgálatba), mert csak így garantálható az egységes szabályozási elvek végrehajtása a gyakorlatban. A vidéki társulatok kezében csak a pénzügyi és adminisztratív ügyek maradnának. A javaslat a folyószabályozás, az ármentesítés, valamint az adminisztratív ügyintézés egységes kezelésére további biztosítékokat a Közmunka- és Közlekedési Minisztériumban majdan felállítandó tiszai osztály működésében vélte találni.

Az előbbi elképzeléseket vitte tovább a parlament felsőházának ülésén (1880 május 14-én) egy interpelláció formájában Károlyi Sándor, aki egyrészt nehezményezte, hogy miközben a pénzügyminiszter hathatós lépéseket tett egy 25 millió forintos tiszai kölcsön biztosítása érdekében, a közlekedési tárca továbbra sem képes egyértelműen tisztázni: az összeget milyen munkákra kell a társulatoknak fordítaniuk, egyáltalán a Tisza-szabályozás korrekciója milyen műszaki tartalmat jelent. Iránymutatás híján kénytelenek lesznek esetleg olyan töltéseket is fenntartani, netán bővíteni, amelyeket később áthelyezésre ítél az egységes szabályozás terv. Ami a vízi ügyek adminisztrációs kezelését illeti, Károlyi jelezte, hogy a minisztérium a vármegyei apparátuson (az alispánon) keresztül nehezen tud intézkedni, egyszerűbb és hatékonyabb volna, ha valamely szakközege (a vízibiztos) révén közvetlenül kerülne kapcsolatba a társulatokkal. A szakszerű összeköttetés különösen árvizek idején, a védekezés irányítása tekintetében válik létfontosságúvá. Felszólalásának végén a Tiszavölgyi Társulat alelnöke sokak kívánságának hangot adva sürgette a minisztérium és a társulatok közötti anarchikus kapcsolatok rendezését, és a vízjogi törvény mielőbbi megalkotását.

Tekintettel arra, hogy a társulatok siralmas anyagi helyzete és az addig meghozott társulati törvények még mindig nem biztosították a Tisza-völgy árvédelmének megnyugtató rendezését, a

kormányzat lépéskényszerbe került, s a Tisza-völgy ármentesítése érdekében teendő intézkedésekről szóló 1881:LII. törvénnyel próbált kijutni a nehéz helyzetből. A jogszabály utasította a közmunka- és közlekedési minisztert, hogy legkésőbb a következő év végéig a Tisza bal partján a Körös és a Maros folyók között fekvő terület árvédelmére, a Tisza jobb partján Csongrád város védelmére teljes biztonságot nyújtó méretekkel védtöltéseket létesítsen; készíttesse el a belvizek levezetésére szükséges fő gyűjtőcsatornák és zsilipek építési terveit és költségvetését; gondoskodjon arról, hogy az ármentesítendő területeken az ártérfejlesztést az 1881. évi legmagasabb vízszint alapul vételével készítsék el. A törvény lehetőséget teremtett továbbá a szükséges közérdekű munkálatok elrendelésére, vagy a társulatok költségén történő végrehajtására, végső esetben a társulati autonómia felfüggesztésre is. A paragrafusok arra is módot adtak az illetékes miniszternek, hogy a Körös és Berettyó völgyében nem természetes, vagy nem célszerű határokkal megalakult vízszabályozó és ármentesítő társulatokat új beosztás szerint szervezze újjá, vagy ahol még nem alakult társulat, ott ilyenek alakítását hivatalból elrendelhesse. (Botár - Károlyi, 1971)

Hogy a fenti törvény csak a legszükségesebb feladatok elvégzésére ad lehetőséget, de nem rendezi átfogóan az ármentesítés kérdéseit - azt a törvény megszövegezői is tudták. Nem véletlenül biggyesztették a jogszabály végére azt a paragrafust, amely a következőképpen rendelkezett: *"Utasíttatik a közmunka- és közlekedési miniszter, hogy a Tisza és mellékfolyói szabályozásának végleges rendezése és adminisztratív szervezése iránt, az érdekeltek meghallgatása után, a legközelebbi országgyűlésnek törvényjavaslatot terjesszen be."*

A törvényjavaslat kidolgozása a Közmunka- és Közlekedési Minisztériumban folyt. Az előmunkálatok során megállapították, hogy *"...a Tisza és mellékfolyóinak szabályozására és ezen folyók völgyeinek ármentesítésére autonóm szervezettel alakult társulatok - miután a szabályozási és ármentesítési munkálatok a kellő sorrend megtartása és összefüggés nélkül hajtottak végre - abbeli feladatuknak teljesen meg nem feleltek, úgy hogy ezen eljárások folytán az ármentesítéseken kívül eső vidékeknek helyzete sok esetben rosszabbodott"*. Rendezésre várt annak az ellentmondásnak a feloldása, hogy a társulati érdekek nem mindenben egyeztek az ártéri érdekeltekével, illetve a helyi érdekek elsődleges érvényesítése nem mindig kedvezett az ármentesítés egyetemes érdekeinek. A javaslat készítői olyan megoldásra törekedtek, amely az ármentesítés és belvízrendezés tekintetében tovább erősíti a társulatok szerepét, ugyanakkor az addigiaknál jobban érvényesíti az állam felügyeleti és ellenőrzési jogát.

A törvénytervezetet Kemény Gábor közmunka- és közlekedésügyi miniszter terjesztette az országgyűlés elé. A javaslat alapelveként kimondta: *"A Tisza és mellékfolyóinak szabályozása, úgyszintén mindezen folyók völgyeinek ármentesítése műszaki tekintetben egységes egészet képez, mely a közmunka- és közlekedésügyi miniszter vezetése alatt hajtatik végre"* Továbbá: *"Az ármentesítést és belvízlevezetést a közmunka- és közlekedésügyi miniszter felügyelete alatt a társulatok eszközlik."* Javasolta, a törvény rendelkezze arról, hogy az állam által megkezdett mederszabályozást az állam saját költségén hajtsa végre; hatalmazza fel a közmunka- és közlekedésügyi minisztert, hogy a közérdek, vagy egyöntetű árvédelem szempontjából a Tisza és mellékfolyói völgyein azon árterületeket, amelyeket nem biztosítanak védtöltések, hivatalból valamely társulathoz csatolhassa, esetleg az ilyen árterületek érdekeltségét hivatalból társulattá alakíthassa.

A parlament közlekedésügyi bizottságának a tiszai törvényjavaslat tárgyában tett jelentése a tervezet általános elveiről megállapítja: *"A bizottság magáévá teszi a kormány azon álláspontját, mely szerint az ármentesítést államosítani nem kívánta. A bizottság ugyanis a siker garanciáját mindenekelőtt az érdekeltek öntevékenységében és a társulatok helyes önkormányzatában keresi s ehhez képest a Tisza-szabályozás államosítását a bizottság nem tartja helyes eszmének. Hason vállalatok - az illető közegek egyenlő szakértelmét és megbízhatóságát feltételezve - az államok által mindenütt már bürokratikus szervezetüknél fogva is sokkal több költséggel és sokkal nagyobb nehézségekkel vezetnek, mint a közvetlen érdekeltek által. A magyar állam pedig nincs azon pénzügyi helyzetben, hogy ezen többköltséget elviselje; ezért tartja a bizottság a társulatok*

önkormányzatát pénzügyi szempontból is fenntartandónak, ami természetesen nem zárja ki azt, hogy az államot kétségtelenül megillető felügyeleti, ellenőrzési és törvényes rendelkezési jog hatályosabbá téessék és szabatosabb körülírást nyerjen."

Báró Kemény Gábor közmunka- és közlekedésügyi miniszter a törvényjavaslat indoklásában a következőket adta elő: *"...A vízszabályozási társulatokról szóló 1871:XXXIX. tc. szerint ármentesítő vagy vízszabályozó társulat alakítása az érdekelt birtokosok többségének szabad elhatározására volt bízva. Ez az intézkedés azonban oly esetben, midőn a folyó mellett fekvő valamely terület birtokosai társulatot nem alakíthatván, a megfelelő ártérnek töltések általi biztosításáról nem gondoskodtak, hátrányosnak bizonyult, nem csak a védtelen területre nézve, hanem e védtöltésekkel már bíró szomszéd társulati árterületre nézve is. Mert habár ily esetben a társulat árterületének határán épített keresztöltés által védheti meg területét a szomszéd területből beömlhető árvíz ellen, mégis már magának ezen keresztöltésnek fölépítése is oly költséget okoz, mely nem lett volna szükséges, ha a töltés-vonal a folyó mentén szakadatlan folytonosságban felépült volna. Ezenfelül pedig az ilyen keresztöltés az előtte elterülő síkvíz hullámrombolásai miatt csak aránytalan költsékezés mellett védhető meg és tartható fenn....A jelen szakasz ennél fogva felhatalmazza a kormányt, hogy az érdekelt birtokosok önkéntes elhatározása hiányában is alkalmas módon gondoskodhassék az árterületek kellő biztosításáról.....A törvényszakasz azon rendelkezése, hogy a kötelező mentesítést csak a közérdek vagy az egyöntetű árvédelem igazolhatja, valamint azon garancia, hogy az érdekeltekre ekképp háramlandó évi teher azonban nem lehet nagyobb, mint azon több jövedelem, mely az ármentesítés folytán éretett el, a Tiszavölgyi Társulat javaslatára vétetett fel...."*

A tiszai törvényt (1884:XIV. tc.) április 26-án fogadta el a parlament. Mind az előterjesztésből, mind a képviselőházi vitából kitűnik, hogy alapos megfontolás tárgyát képezte a költségek megoszlása. Ennek alapján a törvény különbséget tesz az állam által, illetve a társulatok által kezdeményezett beruházások között, mégis az egyetemes érdekek és a társulatok (érdekeltségek) közvetlen érdekeinek együttes figyelembevétele bizonyos átjárhatóságot is megenged, amikor meghatározott körülmények között állami kezdeményezés esetén az érdekeltek hozzájárulását egyezkedések útján feltételezi, a társulati hatáskörbe tartozó munkálatok esetére pedig kimondja - pl. a védművek karbantartására szükséges költségekre - hogy ezeket a társulatok kivetés útján fedezik és csak miniszteri engedéllyel vehetnek igénybe erre a célra banki kölcsönt.

Fontos a törvénynek azon rendelkezése, amely szerint: *"... az érdekeltekre háramló évi teher nem lehet nagyobb, mint azon többletjövedelem, mely az ármentesítés által éretett el..."* A társulati kivetési kulcsot az érdekeltek meghallgatásával esetenként állapítják meg, figyelembe véve azt a rendelkezést, hogy *"a társulati védtöltések, vagy más szabályozás által védett körtöltések, utak, vasutak, csatornák és épületek tulajdonosai az ármentesítési költségekhez annak arányában tartoznak hozzájárulni, amennyivel többre kerülne saját építményük fenntartása."*

Az 1884:XIV.tc. jelentős jogi alkotás volt, amely összefoglalását adta az addig csak egy-egy elemet tartalmazó vízjogi rendezésnek. Bár - céljának megfelelően - meghatározott területre, a Tisza és mellékfolyóinak szabályozására bírt érvénnyel, alapvető elvi állásfoglalásokat tartalmazott. A hazai vízjog fejlődésében betöltött szerepét mutatja, hogy a közben már készülő új, általános vízjogi törvény, az 1885:XXIII.tc. ennek elvi vonatkozásait magába foglalta, sőt, magát a törvényszakaszt jelentős részben érvényben hagyta (miközben csaknem az összes korábbi vízügyi vonatkozású törvénycikket hatályon kívül helyezte).

Közben elkészült és az országgyűlés jóváhagyta a Rába szabályozásáról valamint Győr város és Győrsziget község árvédelmének biztosításáról szóló 1885:XV. törvényt. Ez felhatalmazta a közmunka- és közlekedésügyi minisztert, hogy a Rába folyó szabályozását Sárvártól Győrig, a Rábca folyó szabályozását Bősárkánytól Győrig, a hansági csatorna kiásását Pomogytól a Rábcáig,

a Marcal folyó rendezését, az ezekkel összefüggő belvíz csatornázásokat és a mosoni Duna partján a védtöltések kiépítését a Rába-szabályozó Társulat jóváhagyott tervei alapján végrehajtassa.

A vízjogi törvény és az árvédelem ügye

A mindenki által **szükségesnek ítélt változások** leginkább a tiszai vízimunkák történetében szemléltethetők a legérzékletesebben, de az egész magyarországi vízgazdálkodás műszaki, jogi, pénzügyi és szervezeti reformját hozták magukkal. A folyamat betetőzése kétségkívül **az általános vízjogról szóló 1885. évi XXIII.tc.** meghozatala, valamint néhány esztendővel később - a törvény logikájának megfelelően - az egységes vízügyi szolgálat létrejötte volt, amelyben meghatározó szerepet játszott a kor kimagasló műszaki szervezője, **Kvassay Jenő**.

A törvény főbb alapelvei a következők voltak:

Forrásból, talajvízből vagy csapadékból származó vizek és azok lefolyása fölött - mások szerzett jogainak épségben tartása mellett - az, akinek birtokán a forrás vagy talajvíz fakad, szabadon rendelkezik. Minden más víznek használata felett azonban a hatóság rendelkezik.

A meder és a partok jó karban tartása a parti birtokosoknak és egyéb érdekelteknek a kötelessége.

A víz természetes lefolyását az érintett terület birtokosa túrni tartozik, a magasabban fekvő terület birtokosa azonban az alsóbb terület helyzetét a természetes lefolyás módosítása által nem súlyosbíthatja; minden birtokos teljes és előleges kártalanítás mellett megengedni tartozik, hogy birtokán keresztül hatósági engedély alapján a víz átvezetessék; a tutajozható és hajózható folyók mentén parti birtokos kártalanítás nélkül köteles a vontatásra, emberek és állatok számára vontató utat meghagyni; hajók és tutajok kikötését a hatóságok által megjelölt helyeken megengedni; faúsztatáshoz hozzájárulni.

A törvényjavaslat legnagyobb terjedelmű fejezete a társulatok létrehozásának és működésének szabályozását tartalmazza, külön alfejezetben a vízrendezésre alakult társulatokra, s külön a vízhasználatra alakult társulatokra vonatkozóan.

Kvassay Jenő tanulmányaiból nyomon követhető, hogy a tervezet kidolgozása során a külföldi jogi gyakorlattal való egybevetés is fontos szerepet játszott. Egyes tételekben megelőzte a külföldi jogalkotást, több más esetben módosítva alkalmazta, illetve átültette azokat a hazai jogi környezetbe. Teljesen önállóan, az itthoni viszonyokra és jogtörténeti előzményekre alapoz például a törvény legfontosabb elvi állásfoglalása a folyók medrének és partjainak tulajdonjogára vonatkozóan, amikor is a parti birtokosok jogát biztosítja, noha a német, a francia és az olasz törvények a hajózható és tutajozható folyók esetében a tulajdonjogot az államra ruházták. A külföldi joganyag hasznosítása, egyéb megfontolásokkal együtt, fellelhető ugyanitt abban, hogy a parti birtokosok tulajdonjogának biztosítása mellett az állami munkálatok részére a legnagyobb mozgást teszi lehetővé, mert ez - a tervezet készítőjének indoklása szerint - megfelel a víz közhasználatra szánt természetének és a magántulajdont csak addig a határig védi, míg mások szerzett jogait nem sérti, vagy magasabb érdek annak korlátozását nem kívánja.

A vízhasználatokra vonatkozó alapelvek olyan időszakban kerültek a tervezetbe, amikor ezek előfordulása még csekély számú volt. A fejlettebb országok vízjogi alkotásait messzemenően figyelembe véve sikerült olyan szabályozásokat adni, amelyek a vízhasználatok létrejöttét voltak hivatva elősegíteni.

A meder és partok jó karban tartása a javaslatban a meder-, illetve a parti birtokosok kötelessége. Kvassay megkísérelte, hogy a belga törvények mintájára ezt a községek feladatává tegye, ezt azonban nem sikerült érvényesítenie.

A töltések közé fogott folyók hullámtéri művelési módjainak szabályozására vonatkozó tervezett törvényszakaszok - Kvassay megállapítása szerint - a magyar vízjog nemzetközi előzmény nélküli alkotásai (pl. a porosz törvényhozás majd tíz évvel később tárgyalt ilyen irányú tervezetet).

A *vízi szolgalmról* szóló fejezet a francia, olasz és spanyol jogi megoldásokat felhasználja, amelyek a lecsapolásokra és az öntözésekre adják meg a szolgalmat, ugyanakkor messze túllép ezeken, amennyiben a vízvezetési szolgalmat kiterjesztve, az ipari használatokat is beleértve adja meg.

A *földalatti vizek használatára* vonatkozó rendelkezéseket jobbra az olasz és spanyol törvényekből, a vízikönyvi intézményt pedig az osztrák törvényből ültette át.

Végül a vízi társulatokról szóló rendelkezésekről megállapítja, hogy ezek sajátos hazai megoldásokat jelentenek, hiszen nincs olyan ország, amelyben az ittenihez fogható mértékű vízi munkálatok folytak volna társulati alapon, s ennek jelentkeznie kellett a jogi szabályozásban is.

A vízbiztosítási törvényjavaslat tárgyalására kiküldött parlamenti bizottság gróf Csáky László bizottsági elnök vezetésével készített jelentésében a következő elemzést adja: *"...A törvényjavaslat az addigi jogos alapon vagy tényleges használaton alapuló szerzett jogok épségben tartása mellett a vizeknek közgazdaságilag lehető legteljesebb kihasználása iránti rendelkezésekre szorítkozik; kimerítő rendelkezéseket tartalmaz a vizek használatának és rendezésének minden ága és neme iránt; szabályozza a víziművek létesítésére megkívánható engedélyezési eljárást; rendezi az egymással konkuráló érdekviszonyok kiegyenlítését; megállapítja a kényszerjogok és vízvezetési szolgalmak feltételeit; felöleli a vízi rendszert; szabályozza a hatóságok illetékességi körét; megteremti a vízikönyvek intézményét".*

Az új vízbiztosítási törvény - a megváltozott vízgazdálkodási helyzethez és feladatokhoz híven - **vízrendező és vízhasználati társulatokat különböztetett meg.** Az előbbieket fő feladatát a mederszabályozások, partbiztosítások és ármentesítések képezték, az utóbbiak pedig elsősorban a lecsapolásokkal, belvízlevezetésekkel, öntözéssel, patakszabályozással foglalkoztak. **A vízbiztosítási törvény a víztársulatok szervezetének és működésének minden részletét pontosan szabályozta.** Gondoskodott az árvédelmi művek és műtárgyak védelméről, az árvédekezés kiépítéséről, és az ezzel kapcsolatos társulati kötelezettségek szabályzatba foglalásáról.

A törvény paragrafusai részletesen szóltak az árterek osztályozásáról, a kivetési kulcsról és az ártéri járulékról. A törvény kötelezővé tette a műszaki ártérfejlesztést, és annak alapjául az addig tapasztalt legnagyobb árvízszintet szabta meg. A műszaki ártérfejlesztés jelentősége abban állott, hogy az ártéri érdekeltiség ne az önkéntes bevallás, valamint az egyszerű helyszíni bejárás alapján alapuljon (mert az így kapott eredmények a valóságnál kisebb árteret tüntettek fel, hogy az érdekelt birtokosnak kisebb hozzájárulást kelljen fizetnie), hanem bizonyító erejű műszaki adatokon.

Az árvizek által a múltban rendszeresen „látogatott” ősi árterek mellett, a vízszabályozási munkák előrehaladásával együtt járó árvízszint-növekedés miatt új, addig árvíz nem látott úgynevezett „**fennsíki árterek**” keletkeztek. A század utolsó éveiben a társulati érdekeltiségbe e területek birtokosait is kötelezően bevonták, ami meglehetősen feszültségeket keltett mindaddig, amíg a megfelelő művek megépítése a fennsíki árterek tulajdonosai számára is előnyöket biztosított a korábbi állapottal szemben.

E munkálatok nagy részét azonban már nem az ármentesítő társulatok, hanem a vízbiztosítási törvény rendelkezéseinek köszönhetően gombamódon szaporodó **vízrendező, vagy vízhasználati társulatok** végezték a kultúrmérnöki hivatalok felügyelete és irányítása mellett. Számos esetben előfordult, hogy a hivatal egyik mérnöke készítette el a társulat megalakulásához szükséges terveket, és a kivitelezés során is segítséget nyújtott. A kultúrmérnöki hivatalok tervezési szolgáltatásainak igénybevételét az is indokolta, hogy a legtöbb vízhasználati társulat szerény lehetőségei miatt, nem tudott volna egy mérnököt állandó jelleggel foglalkoztatni.

A **vízügyi államigazgatást** a területileg illetékes alispáni (polgármesteri) hivatalok révén a **folyammérnöki és kultúrmérnöki hivatalok testesítették meg,** jóllehet önálló döntést nem hozhattak, hanem felügyelő, ellenőrző és tanácsadó közegei voltak a munkájukat irányító illetékes miniszternek. A két hivatal egységes felügyeleti körben való összefogása hatékonyabbá tette a

vízgazdálkodási feladatok elvégzését.

Mielőtt azonban az **egységes szolgálatot** kifejező **Országos Vízépítészeti és Talajjavítási Hivatal (1899-től Országos Vízépítési Igazgatóság)** és területi szerveinek, valamint a társulatoknak kapcsolati rendszerét elemeznénk, szót kell ejtenünk a folyammérnöki és kultúrmérnöki hivatalok társulatokkal kapcsolatos feladatairól. A kétféle állami mérnöki intézményhálózat közül a folyammérnöki hivatalok tekintettek hosszabb múltra vissza, ezért a vizsgálódást velük kezdjük.

A folyammérnöki hivatalokról

A folyammérnöki hivatalok újjászervezését az **1877. évi XXIV.tc.** rendelte el. A kiegyezés után életrehívott folyammérnökségek (1871-től folyammérnöki hivatalok) feladatai ugyanis zömmel a hajózható víziutak ellenőrzésével és bizonyos vízrajzi tevékenységgel voltak kapcsolatosak.. A társulatok felügyelete csak annyiban volt feladatuk, hogy kötelesek voltak jelenteni a Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztériumnak, ha a társulatok a minisztérium által jóváhagyott tervek végrehajtását nem kezdték meg. (Dóka, 1987)

Az állami mérnöki szolgálat 1877-től a hajózható (azaz állami kezelés alatt álló) folyók egyes szakaszaira felügyelő **folyammérnöki hivatalokból**, valamint az e körből kieső területeken működő **államépítészeti hivatalokból** állt. Gyakorlatilag ez utóbbi vette át a **megszűnő megyei mérnöki hivatalok** minden feladatát, így azokat a feladatokat is, amelyek a folyammérnöki hivatalok által nem felügyelt vízimunkákkal, illetve társulatokkal voltak kapcsolatosak. Az államépítészeti hivatalok főnökei - e feladatok ellátása tekintetében - a megyei hatóságnak alárendelt viszonyban működtek.

A folyammérnöki hivatalok társulati feladatait már az 1871. évi XXXIX.tc. is szabályozta. Ennek megfelelően e hivatalok mérnökei ellenőrizték, hogy az adott társulat a számára jóváhagyott tervet az előírásoknak megfelelően végzi-e el. Ha bármi hiányosságot, eltérést, vagy netán késlekedést tapasztaltak, akkor jelentést kellett írniuk a miniszternek, aki elrendelte számukra a megfelelő intézkedést.

A folyammérnöki szolgálat feladata volt a **védgátak állapotának** rendszeres (évenként legalább kétszeri) **ellenőrzése**. Az állam a gátak, és a hozzátartozó építmények felügyeletéért cserébe a társulattól gátkilométerenként évi 1 forint átalányt szedhetett be. A gátak állapotáról szóló mérnöki jelentést szintén a miniszternek terjesztették fel, s ha szükséges volt, figyelmeztették a társulatot, illetve a felügyelő törvényhatóságot az intézkedések megtételére. Ha a felülvizsgálat alapján szükségesnek mutató munkákat a társulat 8 napon belül nem kezdte meg, akkor az illetékes folyammérnöki hivatal - a Pénzügyminisztérium egyetértésével és megfelelő közigazgatási határozat alapján - saját maga gondoskodott a munkák elvégzéséről. A költségeket a társulat kellett viselje.

Ha egy társulat azért mulasztotta el szabályozási műveinek, vagy védműveinek megépítését ill. kijavítását, mert pénzügyileg zavarba jött - akkor a közmunka és közlekedési miniszter **kormánybiztost** nevezhetett ki a társulat élére, aki a társulat utólagos megterhelésére, annak autonómiáját felfüggesztve, végrehajthatta a szükséges munkákat.

A folyammérnöki hivatalok székhelyükön és más - vízrajzi szempontból fontos - helyeken vízmércéket helyeztek el. A közlekedési és közmunkaügyi miniszter 1867.november 19-én kelt utasítása értelmében, a vízállások rendszeres leolvasását, és az adatok távirat útján történő továbbítását a minisztériumba, a folyók hajózhatóságával kapcsolatos üzleti érdeklődés is indokolta. A későbbiek során **az árvizekkel összefüggő minisztériumi feladatok** is szükségessé tették a **vízállások** mind több helyen történő **napi megfigyelését**. A folyammérnöki hivatalok áradás idején a vízállásokat jelentették a miniszternek. A miniszter a kapott adatokat a hivatalos lapban közzétette és elrendelte a megfelelő intézkedések megtételét. Az árvíz által érintett társulat, a -

miniszter által jóváhagyott - gátvédelmi szabályzatnak megfelelően volt köteles eljárni. Ha szükségesnek látszott (ez egyrészt a miniszter megítélésére volt bízva, de a társulat is kérhette), sor került a **miniszteri biztos** kiküldésére, akinek utasításait a társulat, és - a gátak fenntartása és védelme tekintetében másodsorban felelős - törvényhatóságok kötelesek voltak elfogadni és végrehajtani.

Míg a **vízszabályozó társulatokról szóló 1871.évi XXXIX.tc.** a társulatok felügyeletével az illetékes törvényhatóságot bízta meg, addig az 1877 utáni új helyzetben ez a feladat a folyammérnöki, illetve államépítészeti hivatalokra hárult. Ennek megfelelően a hivatalok kijelölt mérnökei részt vettek a társulatok közgyűlésein és az ott készített jegyzőkönyvet felterjesztették a miniszterhez. Ha az illetékes mérnöki hivatal úgy ítélte meg, hogy a társulati közgyűlés határozatai nem biztosítják kellő mértékben a védművek használhatóságát és épségét, akkor fellebezhettek a miniszterhez.

Mindezek ismeretében már a kortársak is furcsállották, hogy - miközben a törvények és a törvényerejű jogszabályok a közigazgatási hatóságokra jelentékeny vízügyekkel összefüggő ellenőrzési feladatokat róttak, s a hatóságok műszaki közegeiül elsősorban a folyammérnöki hivatalokat jelölték meg - a közigazgatási bizottságoknak csak az államépítészeti hivatalok főnökei voltak tagjai, a folyammérnökök nem. Így az egyes ügyekkel kapcsolatos szakmai véleményüket csak az államépítészeti hivatal képviselőjének közvetítésével fejthették ki. Ezt az ellentmondásos helyzetet oldotta fel a **közmunka és közlekedésügyi miniszter**, amikor **1883-ban elrendelte**, hogy a törvényhatóság területén létező ármentesítési, vízszabályozási, belvíz-levezetési és hajómalmi ügyekben a **folyammérnöki hivatal véleményét ki kell kérni**, képviselőjét az adott tárgyalásra meg kell hívni, ahol az szavazati jog nélküli előadói tiszttel lát el.

Jóllehet a **folyammérnöki hivatalok ellenőrizték a társulati munkák végrehajtását**, arra már nem volt jogosultságuk, hogy a kisebb folyók esetében is kikényszerítsék a minisztérium által fontosnak ítélt szabályozási munkákat. Ilyenkor a **törvényhozás és a kormányzat kedvezményes kölcsönöket kínált a húzódozó érdekelteknek**, de előfordult, hogy a társulat közgyűlésén a birtokosok megtagadták a hitel igénybevételét. Elsősorban arra hivatkoztak, hogy nem biztosak abban, vissza tudják-e fizetni tartozásukat a munkák elvégzése után keletkező majdani hasznukból. Hasonló helyzet állt elő a **Rába-szabályozás megindítása** körüli küzdelmek során is (Dóka,1987).Az országgyűlés által heves viták után elfogadott **1885.évi XV. törvény** precedenst teremtett a hasonló esetekre. A törvény elrendelte a folyó szabályozásának haladéktalan megkezdését és a társulatot kötelezte a kölcsön felvételére. Miután a társulat közgyűlése a megoldással nem értett egyet, **felfüggesztették a társulat autonómiáját, s a kinevezett kormánybiztos** -miniszteri felhatalmazásával élve- **a Rába-szabályozás munkálatait megkezdte**. A néhány éven belül elvégzett vízimunkák eredményeképpen az ország egyik legtermékenyebb területe megszabadult a rendszertelen elöntésektől, s birtokosai a gazdagodás útjára léphettek.

A kultúrmérnöki hivatalokról

Az árvédelmi munkák jelentős előrehaladása a XIX. század utolsó harmadában lendületet adott a mezőgazdaság szerkezetének változtatásához, a belterjes gazdálkodás elemeinek térhódításához. A birtokosok immár nemcsak a szántóterület kiterjesztésében voltak érdekeltek, hanem a több termelés kibontakoztatása céljából a talaj termőképességének fokozásában is. **Sok helyen ugyanis az ármentesítés nem oldotta meg a terület vízháztartásának mezőgazdasági szempontú gondjait.** Jelentős volt az olyan sárrétek, nádasok, mocsarak területe, amelyeknek vízpótlása időszakos vízfolyásokból, a rossz vízgazdálkodású talajokba beszivárogni nem tudó csapadékból, vagy a környező területek fakadóvízeiből származott. Mindezek mellett tény, hogy a Kárpát-medence talajai kevés kivétellel rossz vízháztartásúak. A gyakran szélsőséges időjárás következtében néhol túlságosan is telítettek nedvességgel, máskor viszont erősen kiszáradnak. Ezért

azután különösen fontossá vált -a tenyészidőszaknak megfelelően- a talaj vízállapotának „kormányzása”, az időjárási anomáliák hatásainak kiegyenlítése az alagsövezés, öntözés és más műszaki beavatkozások alkalmazásával.

A folyószabályozások végrehajtásával, az árvédelmi töltések megépítésével elsősorban az árvizek gyors levezetését oldották meg, viszont **lehetetlenné tették** azt, hogy bizonyos **áradások a száraz földet megöntözzék**. A káros vízborítások megszüntetése, vagy legalábbis időtartamuk csökkentése nemcsak vízgazdálkodási szempontból vált szükségessé, hanem a mezőgazdaság népességeltartó képességének fokozása, a növekvő népesség munkalehetőségének biztosítása érdekében is. Szakmai berkekben egyre inkább elfogadottá vált az a nézet, hogy a kedvezőtlenebb talajviszonyokat is ki lehet egyensúlyozni a jobb talajműveléssel, alkalmasabb növényi kultúrák termesztésével, a helyes vetésforgóval, a talaj vízháztartásának szabályozásával, azaz a magasabb szintű agrotechnikával.

A talajjavítás gondolatának egyik kiváló képviselője volt **Kvassay Jenő**, aki későbbi működésének ars poeticáját 1875-ben a következő szavakkal írta le: *„Utódaink útja és a mi eddigi utunk egymással homlokegyenest ellenkezőnek: míg mi a folyók szabályozásával azok vizét gyorsan levezetni törekedtünk, addig unokáink gátakkal fogják azokat torlasztani és az országban visszatartani. Lehetőleg sokat és nagy területeket öntözni...”*.

A talajjavítások ügyét pártoló földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter, br. Kemény Gábor - miközben Kvassayt, mint kultúrmérnököt a minisztérium állományában alkalmazta - utasította a közigazgatási hatóságokat a már meglévő és az igényelt öntözési, lecsapolási és alagsövezési munkák adatainak összegyűjtésére.

1878-ban Kvassay még egyedül végezte feladatát, de a következő esztendőben már 4, 1880-ban 6, 1884-ben pedig 7 mérnök mellett 17 segédmérnök állt a kultúrmérnöki munkák rendelkezésére. Az ország területét kultúrmérnöki kerületekre osztva kezdetben Budapestről intézték mind a nyolc kerület ügyeit. Az első területi hivatalok a vízjogi törvény végrehajtására 1886-ban alakultak meg Székesfehérvár, Komárom, Miskolc, Kassa, Sátoraljaújhely, Debrecen, Kolozsvár, Budapest székhelyekkel.

A kormányzat előtt kezdettől fogva világos volt, hogy a kultúrmérnöki tervek és az azokkal kapcsolatos kivitelezési költségeket csak nagyon kevés birtokos tudja magára vállalni. Ezért **a mérnöki munkákat** (szaktanácsadás, helyszínelés, felvételezés, tervezés, a kivitelezési munkák irányítása) **a birtokosok helyett az államkincstár vállalta magára**. Meg kell azonban jegyezni, hogy a vízmesterek munkája költségeinek túlnyomó részét már az érdekelt birtokos fedezte. A mérnök ily módon független volt a birtokostól, és fel sem merülhetett az a vád, csak azért ajánlja bizonyos vízi munkák elvégzését a birtokosnak, hogy magának elfoglaltságot szerezzen. Az állami feladatvállalást az a logika tette érthetővé, hogy a birtokosok, az elvégzett talajjavítási munkák révén befolyó többletjövedelmeik után, több adót fizetnek majd az államkasszába. Tudni kell azonban, hogy még ilyen kedvező körülmények között is elsősorban a nagybirtokosok tudták igénybe venni a kultúrmérnökség szolgáltatásait, a munkák viszonylag magas létesítési költségei, valamint a vízjogi szabályozatlanság miatt. Egy nagybirtokon ugyanis a víz továbbvezetéséhez szükséges csatornák területének kihasítása nem okozott nehézséget. Nem úgy, mint ahol több - esetleg ellenérdekelt - birtokos földjén kellett volna víz árkát átvezetni. A közép- és kisbirtokosok az első évtizedekben óhatatlanul kiszorultak az állami kedvezmény köréből.

A kultúrmérnöki szolgálat tevékenységét folyamatosan bővítették. 1885-ig főként a hozzájuk forduló birtokosokat látták el tanáccsal és tervekkel, ezt követően **a vízjogi törvény közigazgatási feladatokkal is megbízta a kultúrmérnököket**, mivel a földművelésügyi minisztérium elé utalt ügyekben a kultúrmérnökök voltak a kijelölt hatósági szakértők. Tehát a kultúrmérnöki hivatal kötelessége volt az összes vízhasználati, öntözési, lecsapolási, mocsárkiszáritási, sankolási, árvédelemmel kapcsolatban nem álló belvíz-levezetési, a víz mozgató erejének kihasználására és egyéb ipari vízhasználatra vonatkozó ügyekben a szakértői tevékenység elvégzése. A vízjogi

eljárások a közigazgatási hatóságok jogkörébe tartoztak, s a hozott határozatokat a vízikönyvbe vezették be. Hogy ezek a bejegyzések milyen tartalommal bírnak, ebben a kultúrmérnökök által adott szakértői javaslatnak döntő súlya volt. (Csermák, 1993)

A kultúrmérnöki szolgálat ily módon történő „beemelése” az államigazgatási eljárás folyamatába lényegében a már korábban is létező folyammérnöki hivatalokkal való egyenjogúsítást jelentette. Az akkoriban a közmunka és közlekedési minisztérium szervezetében (felügyelete alatt) működő **folyammérnöki hivatalok** és a földművelési tárcán belül működő **kultúrmérnöki hivatalok együttesen látták el az állami ellenőrzést az országban bármilyen címen folyó vízimunkálatok felett.**

Az említett hivatalok elkülönült tárcafelügyelete 1889-ben szűnt meg, ugyanis a tiszai társulati munkáknál érdekelt, s így az ügyekben tájékozott **Szapáry Gyula** gróf - a Tiszavölgyi Társulat vezetőinek többször hangoztatott véleményét figyelembe véve - csak azzal a feltétellel fogadta el a miniszteri megbízatást, ha az ország vízügyi egységesen a földművelésügyi tárcához kerülnek. A kormányzati intézkedés eredményeképpen a folyószabályozással, ármentesítéssel és vízhasznosítással összefüggő ügyek (a kereskedelmi célú vízi utakkal kapcsolatos feladatok kivételével) kikerültek **Baross Gábor** „vasminiszter” felügyelete alól. Noha személy szerint Baross Gábornak sokat köszönhettek a vízszabályozó társulatok (még akkor is, ha nem egy esetben nehezményezték a társulatokkal szembeni autoriter államosító törekvéseit), s ugyancsak sokat köszönhetett neki az irányítása alatt működő vízügyi- és vízrajzi szolgálat, **az egységes állami vízügyi szolgálat megteremtése szükségszerű, jövőbe mutató lépés volt.**

Az ezt követően létrehozott **Országos Vízépítészeti és Talajjavító Hivatal** felállításával a folyómederben, az árterületeken és az ármentes vidékeken végzett vízimunkálatok felügyeletének megosztottsága végre megszűnt.

1888 - újabb árvíz, újabb tanulságok

1888-ban a nagy téli csapadék és a tavaszi esőzés ismét magas árhullámot hozott a Tiszán, ismét gátszakadás, árvíz következett.

A Vízépítési Igazgatóság az árvíz okait vizsgálva megállapította, hogy a töltésépítések során sok helyütt nem vették kellően figyelembe a kedvezőtlen talajviszonyokat és a sok erdőirtás is rontotta a helyzetet. Fontos tanulságul szolgált az a megfigyelés, hogy az árhullámok ismét magasabbak voltak a korábbiakhoz képest - ami természetes olyan állapotokhoz viszonyítva, amikor akadálytalan kiöntés volt lehetséges - a megoldást új töltésméreteket megállapításában jelölte meg. A társulatokat kötelezték a védtöltések újbóli átépítésére, a méretezésnél az 1888. évi vízmagasság figyelembevételével.

Az 1888. évi tiszai árvíz hatására számos szakember sürgette az árvízvédelem korszerűsítését. Gonda Béla például lapjában a „Gazdasági Mérnök”-ben a következőkre hívta fel a figyelmet. A gátak állapota feletti éber örködés, a védelmi eszközök és szerek, valamint a védelmi erő előkészítése az ármentesítő társulatok fontos feladata, amelynek ellenőrzésére a minisztérium által kiküldött műszaki közegek hivatottak. A vízjogi törvény rendelkezéseiből fakad, hogy a társulat köteles a töltések legveszélyeztetettebb helyeit biztosítani, zsilipjeit biztonságba helyezni, csakúgy mint arról gondoskodni, hogy az árvízvédelmi anyagok és szerszámok időbeni szétosztására és készenlétbe helyezésére intézkedések szülessenek. Arról viszont, hogy a védekezés érdekében kellően begyakorolt, katonás fegyelmezettségű munkáscsapat álljon készenlétben, már semmi kötelező előírás, vagy szabályzat nem rendelkezik. Néhány társulat bevette ugyan gátvédelmi szabályzatába a munkások kiképzését, de ezek a ritka kivételhez tartoznak. Pedig a társulatnak, de legalábbis a társulati mérnöknek létérdeke, hogy begyakorlott csapat álljon árvíz idején a rendelkezésére. További gondot jelent, hogy kevésbé közismertek azok a fogások, az árvédekezés különböző módjai, amelyeket a több évtizedes tapasztalat jónak és sikeresnek tekint. Gonda

cikkében utalt **Péché József** kéziratban lévő munkájára, s sürgette a szerzőt, mielőbb adja nyomdába munkáját. (A könyv később, 1892-ben „**Gátvédelem**” címmel meg is jelent. Péché komoly gyűjtést végzett mérnöktársai körében, hogy minél alaposabb és gyakorlatiasabb szakmunkát tehessen le az asztalra. Önvallomásnak is beillenek a kötet előszavának sorai: „...amidőn [a kezdő mérnök] legelőször vesz részt az árvíz elleni küzdelemben teljes tájékozatlanságában, s nagy szorultságában azt sem tudja, kit kérdezzen meg ... kinek a tanácsát kövesse, hogy a reá bízott védelmet célszerűen vezethesse.”)

Gonda Béla cikkében még két dolgot említett meg, amely szerinte nélkülözhetetlen a sikeres védekezés során: **az árvízi előrejelzéseket és a működő telefonhálózatot.**

Az 1888. tél végi és kora tavaszi időjárási események az egész országra kiterjedő árvízi jelenségeket idéztek elő. Március közepén a Bega, a Maros, az Árva és a Vág, majd a Szamos és a Körösök, azután az utóbbiakkal csaknem egy időben a Hernád és az Ipoly öntött ki medréből. **A véstározás egyik korai előfutárának tekinthető az az intézkedés, amelynek során 1888. március 17-én - Szatmár városának megmentése érdekében - katonai biztosítást igénybe véve - átvágták a nagykarolyi országutat.** A kiömlő víz a folyó bal partján rohant le, s rövid idő alatt az árvíz szintje másfél métert apadt. Szatmár ezúttal megmenekült a víztől.

Hogy miként zajlott ezidőben egy árvédekezés, idézzük fel röviden Leidl Henriknek, a fekete-körösi ármentesítő társulat mérnökének beszámolóját. (Leidl, 1888)

Az aggasztó hírek hatására a társulati igazgató a járás főszolgabírájával együtt beutazta mindazon községeket, amelyeket a szükséges közérő kiállítására köteleztek, s a települések előjáróit felkészítették arra, miként vehetik fel a legsürgősebben a kapcsolatot a társulattal. Ezzel egyidőben az érdekelt birtokosokat is tájékoztatták a kialakult helyzetről, s lelkükre kötötték, hogy a vész idején a társulati közegeket minden eszközzel támogassák. Azokra a gátszakaszokra, amelyek a korábbi időszakban is kritikusan viselkedtek, a védanyagokból tartalékkészleteket telepítettek. Minden járásban tutajokat szereltek fel a szakadások elhárításához szükséges anyagokkal. A folyammérnöki hivatal segítségével az összes hídnál feltörték és eltávolították a jeget. Ilyen előkészületek után március 10-én megindult az áradás, amely az addig észlelt legmagasabb és legtartósabb árvízszinteket hozta magával. A folyamatos védekezés március 11-én kezdődött és 22-ig tartott. A legveszélyesebb helyzet azon a töltés-szakaszon alakult ki, amelynél kisajátítási nehézségek miatt a töltések padka nélkül épültek meg. Az itteni vízfolyásokat egy nap és két éjszakán át tartó megfeszített munkával - a közeli község előjárósága, valamint a szolgabíróság és a csendőrség segítségével - sikerült elzárni.

Amint arról a Gazdasági Mérnök című hetilap 1888. július 1-jei száma beszámolt, kevésbé volt szerencsés a védekezés a Heves-Szolnok és Jászvidéki Tisza- és Belvízszabályozó Társulat területén. A Tisza árvize Sarud határában olyan, addig nem tapasztalt magasságot ért el, hogy a társulat műszaki közegei a minisztériumtól kértek segítséget. A miniszter által kiküldött állami mérnök hamarosan át is vette a védekezés irányítását. A konkrét események ismertetését mellőzve meg kell említeni, hogy a szükségessé vált ideiglenes gát építését a társulati munkások és a közérő közösen végezte, de ezzel sem tudták az esti órákban bekövetkező töltésszakadást megelőzni. A szakadás láttára mindenki hanyatt-homlok menekült, annak ellenére, hogy a katonaság határozottan fellépett, hogy a munkásokat és a közérőt visszatartsa. Így a helyszínen nem maradt más, mint a társulati védbiztos, az állami mérnök, a megyei főügyész és a rend fenntartására kiküldött megyei biztos, akik szintén a közeli magaslaton fekvő lelkeszi lakba menekültek. A szakadást követő általános nyugtalanságot a sarudiak követelése is fokozta, akik - hogy a település magasabban fekvő részét az ártól megóvják - mindenképpen át akarták vágatni azt a használaton kívüli szárazgátat, amely egyelőre meggátolta, hogy a víz maradéktalanul elöntse az árteret. A követelést az állami mérnök véleménye alapján a megyei kiküldött jogosnak ismerte el, és intézkedett a gát megnyitásáról. Az állami mérnök ezt követően a szakadás eltöltésére sürgős segítséget kért a minisztériumtól, mivel a megyei alispán által kirendelt közérőt használhatatlannak ítélte. Miután ő

jelentéstételre visszautazott Budapestre, intézkedésére a helyszínre küldtek 240 katonát 13 tiszttel vezérletével, s ugyancsak megérkezett a munkák irányítására kiküldött miniszteri biztos, valamint a társulat mellett működő miniszteri megbízott mérnök. A vezérlet ezek után a miniszteri biztos kezébe került. Mérnök kollégáival tanácskozva döntött a szükséges munkákról, a cölöpverő gépek felállításáról. A rendkívül kedvezőtlen, szeles időjárás azonban olyan veszélyessé tette a munkát, hogy a műszaki csapatok parancsnoka a munkát abbahagyta, s saját katonai előjáróságának távirati jelentést küldött a kialakult helyzetről. A miniszteri biztos egyrészt a társulati jegyzőt jelentéstételre Budapestre küldte, másrészt kérte főhatóságától, hogy a minisztérium műszaki tanácsának egyik tagját küldjék a helyszínre. Ezek után a következő napon megérkezett a minisztérium egyik műszaki tanácsosa, aki úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a szakadás eltörmése közel egy hónapot venne igénybe, s ezalatt a Tisza apadása valószínűleg megkezdődik, tehát nincs értelme az elzárást ilyen körülmények között erőltetni. A minisztériumhoz küldött előterjesztése után a miniszteri biztost és a műszaki csapatokat visszahívták. Mindössze 20 katona és egy tiszt maradt a község védelme miatt a helyszínen. A védekezés további irányítása ismét a társulat kezébe került. A történethez tartozik, hogy a társulat válaszmánya később utasította az igazgató mérnököt, hogy a tavaszi áradás minden mozzanatáról, valamint a védekezés és a töltésszakadás eseményeiről a felhasznált költségek kimutatásával részletes jelentést készítsen.

A Baross Gábor vezette minisztérium sem hagyta annyiban a dolgot! Még áprilisban rendeletet intéztek a társulathoz, amelyben felhívták a figyelmet arra, hogy a Tisza vize immár másodszor - ezúttal a társulati töltést szakítva át - öntötte el a sarudi vidéket. A kialakult helyzetre tekintettel utasították a társulatot, hogy töltésvonalát (magnövelt méretekkel) a valóban vízmentes magaslatokig hosszabbítsa meg, s a szükséges műszaki tervet a költségvetéssel együtt egy hónap leforgása alatt terjessze fel jóváhagyásra.

A Heves-Szolnok Jászvidéki Társulat nem az egyetlen volt a tiszai társulatok között, amely a fenti feladatot megkapta. Amint az az árvíz után a minisztérium által szervezett tanácskozáson kiderült - Baross Gábor több társulatot utasított arra, hogy az immár mértékadóvá vált árvízi szinteknek megfelelően újabb területeket vonjanak érdekeltségi körükbe, s töltéseik méreteit növelve csatlakozzanak a kijelölt magaslatokhoz. Az érdekeltségi terület bővítésére azért is szükség volt, mert a tiszai társulatok ártereit (érdekeltségi területeit) lényegében az 1830. évi árvíz magasságához viszonyítva állapították meg, így a későbbi emelkedő árvízszintekhez igazított töltésmagasítási munkálatok egyre elviselhetetlenebb terhet róttak az eredeti érdekeltekre. A töltések méreteit időről-időre növelni kellett, ezért - mai szemmel visszatekintve talán túlzott - optimizmusról tanúskodnak Baross Gábor miniszter szavai, aki az értekezlet során magabiztosan kijelentette: *”A helyszíni vizsgálatok alapján a Tisza folyó mentén létező töltések **végleges** szabvány-méreteit megállapítottam.”* Mondandójának ugyanakkor lényeges eleme volt annak az alapelvnek megfogalmazása, hogy - tekintettel arra, mely szerint a Tisza-völgy árvédelme szorosan összefüggő egészet képez - **valamennyi társulat köteles megtenni, nemcsak azt, ami saját közvetlen érdekében áll, hanem azt is, amit a többi társulat érdekében megtenni szükséges.** Ennek a gondolatnak gyakorlati következménye volt az a minisztériumi törekvés, hogy a társulatok autonómiáját minél inkább korlátozza az állam.

A társulati töltésekről és azok őrzéséről

A megépült **gátak és töltések védelmére** már az **1840. évi X. tc.** is tartalmazott egy félésszeg paragrafust, de az évek múlásával egyre pontosabb és egyértelműbb szabályozásra volt szükség, már csak azért is, mert a társulati töltésrendszerek jelentékeny mértékben kiépültek, s megfelelő állapotuktól egyre nagyobb terület biztonsága függött.

1870 január 27-én Tisza Kálmán országgyűlési képviselő (a későbbi miniszterelnök)

indítványozta az országgyűlésnek, utasítsa a közmunka- és közlekedésügyi minisztert törvényjavaslat benyújtására a folyóknak a szabályozás szerinti osztályozásáról, továbbá arról, hogy az oly folyamoknál, amelyeknek szabályozásához az államnak is hozzá kell járulnia, milyen arányban osszák meg a költségeket az érdekeltekkel, illetőleg arról, hogy a kormány befolyása és felügyelete milyen módon érvényesüljön. Tisza egyúttal kezdeményezte egy törvényjavaslat kidolgozását a már folyamatban lévő folyószabályozási munkálatokhoz való hozzájárulásról; a vízi és gátrendőrségről, a szabályozási létesítmények árvíz alkalmával való megvédéséről; végül indítványozta: készüljön kimutatás a szabályozási munkák évenkénti költségvetési tételeiről. Ezen indítványok tartalma beépült a kormány törvény-előkészítő munkájába.

A gátrendőrségről szóló 1871. évi XL. tc. törvényi védelem alá helyezte a társulatok által épített gátakat, s megfelelő szankciókkal sújtotta mindazokat, akik gondatlanságból, vagy szándékkal a töltések és a hozzájuk tartozó vízlecsapoló árkok, zsilipek, faültvények, padkák épségét és védképességét veszélyeztették. A törvény kimondta, hogy **a gátépítmények fenntartása és megvédése elsőként az ármentesítő, vagy vízszabályozó társulatot, másodsorban a területileg illetékes törvényhatóságot és végül harmadjára magát az államot illeti.**

A töltések fenntartása körül azonban nem volt minden rendben. A szegedi árvíz után a Tisza völgyét bejáró **külföldi szakértői bizottság** a következőket állapította meg: „*Látva a töltések gondozásának tökéletlenségeit és némelykor teljes hiányát, mely azok épségben tartását illetőleg gyakran nagy hosszakon előfordul, és azon gondatlanságot, mellyel a szakadások kijavíttatnak, a bizottság kötelességének tartja erre a kormány figyelmét felhívni, mert kárbavesztett fáradság költséges töltéseket építeni, ha ezeknek karbantartása elmulasztatik. Példákat hozhatnánk fel, hogy töltések, melyek egy építkezési hiba folytán elszakadtak, a jövő árvízkor ugyanazon a pontokon söpörtettek el, egyedül azért, mert rosszul és hanyagul javítottak ki. A bizottság tehát arra szorítkozik, hogy egy általános szabályzat felállítását sürgesse, mely kötelező legyen mindenkire nézve, legyen az társulat vagy magánember, aki a töltések fenntartásáról gondoskodni tartozik... Egy társulat sem szegülhetne ellen egy ilyen szabályzatnak, veszélyeztetett önkormányzatát emlegetve. Ha töltéseit elhanyagolja, nemcsak a védelmére bízott területet kockáztatja, de a szomszéd társulatokét is; nem engedhető tehát meg neki, hogy töltéseit hanyagul gondozza, s a kormánynak ilyenkor nemcsak jogában áll, de kötelessége is közbelépni...*” (Nendvich, 1879)

A törvényben a gátak felügyezésével a **gátőröket** bízták meg, akik a társulat alkalmazásában álltak. A gátőröket minden esetben a jó erkölcsű, büntetlen előéletű egyének közül válogathatták a társulatok és alkalmaztatásukhoz mindenkor a szolgabíró jóváhagyása kellett, akik előtt a gátőrnek fogadalmat kellett tennie.

A gátrendőri törvény előírta, hogy a társulat köteles védvonalain legalább 7 kilométerenként egy gátőrt alkalmazni, s ugyanannyi gátőrházat építeni, valamint gátőreit megfelelő örködési utasítással és a szükséges szerszámokkal ellátni. A társulat a törvény értelmében gátvédelmi szabályzatot is kellett készítsen, amelyet a törvényhatóságon (később a folyammérnöki hivatalon, illetve az államépítészeti hivatalon) keresztül a miniszterhez terjesztett fel jóváhagyásra. A **gátvédelmi szabályzat** írta le a gátőr köteleit is. Találomra kiválasztva, az Abád-Szalók -T. Beői Tiszai Ármentesítő Társulat 1880-ban jóváhagyott szabályzata alapján, tekintsük át a gátőr kötelezettségeit.

A gondjaira bízott szakaszt naponta legalább egyszer be kellett járnia A gátak védelmére beszerzett rőzse kötegeket és védszereket köteles volt rendben tartani, a szertárban tartott szerszámok állapotára és meglétére ügyelnie kellett. Az ő feladatát képezte a fűzfá-ültvények gondozása, a gyomnövények irtása, a vakondtúrások elegyengetése, a nagyobb gödrök betömése. Ha a töltés koronáján a járás-keles, forgalom következtében vágások keletkeztek, annak kijavítása ugyancsak a gátőr kötelessége volt. A tiltott helyen talált lábas jószágokat be kellett hajtania, s az erőszakos tilalom-megszegőket jelentenie kellett a főmérnöknek. Ha a szakaszán belvízcsatorna akadt, akkor arra is neki kellett felügyelni. Az is teljesen természetes volt, hogy az őrház tisztántartása az ő

feladatát képezte. A gátör köteles volt minden hivatalos levelet haladéktalanul, legyen nappal vagy éjjel, a szomszédos gátörig eljuttatni, valamint a társulati tisztviselők valamennyi utasítását végrehajtani. Árvíz esetén különleges feladatokkal bővültek kötelmei, ezekre itt nem térünk ki. Annak ellenére, hogy a gátrendőri törvény előírja, hogy minden zsilipnél és gátörháznál, valamint mindazon helyeken ahol nagyobb víztorlódás tapasztalható, vízmércét kell telepíteni - a gátvédelmi szabályzat ezzel kapcsolatban nem említi a gátör konkrét feladatait. A sok kötelezettség mellett említünk meg egy kedvezményt is. A gátör - indokolt esetben - aratási szabadságban is részesülhetett. Ez esetenként változó mértékű lehetett, de nem volt ritka az évi másfél hónapos aratási szabadság.

Sok miniszteri körrendelet és utasítás említi, hogy **a gátörök megfelelő felkészítése és begyakorlása** mennyire fontos az eredményes árvédekezés terén. Ebben a tekintetben főleg a Duna-völgyi társulatokat éri gyakran miniszteri elmarasztalás. Íme egy példa 1898-ból: „...*legutóbb a múlt évi augusztus havi árvíz alkalmával is tapasztaltatott, hogy a Duna völgyében működő ármentesítő társulatok közül egyesek sem az árvédelmi előkészültség, sem a tényleges árvédekezés terén korántsem tanúsítanak oly előrelátást, gondosságot, buzgalmat és kitartást, amint azt a feladat fontossága és felelősségük nagysága megkövetelné, és amint az a Tisza völgyén alakult legtöbb társulatnál észlelhető. ...A dunavölgyi árvédekezésnek egyik nagy hiánya, hogy a gátbiztosok és gátörök a védekezésben gyakorlatilag kioktatva nincsenek.*” (Kvassay, 1907)

Meg kell egyébként említeni, hogy a gátőri intézmény már jóval a gátrendőri törvény meghozatala előtt létrejött. **Az állandó gátörök alkalmazását** állítólag **Bodoky Károly**, a Körös-Berettyó Szabályozó Társulat főmérnöke **javasolta első alkalommal** (Lászlóffy, 1982). A Tisza-völgyi ármentesítő társulatok 1858.évi pesti nagygyűlésén Herrich Károly, a Tisza-szabályozás központi főfelügyelője jelentésében beszámolt arról: egyes társulatok annyira eladósodtak, hogy a töltés felügyeletét ellátó őröket sem tudták fizetni. Herrich jelentésében sürgette a társulatokat, hogy a helytartóságtól jó és szigorú gátrendszabályok meghozatalát kérik, mert mindaddig, míg a mentesített terület kellőképp be nem népesedik, ezek az építmények „*a gondatlanság, vagy rosszakarát áldozatai lehetnek csak közép vízveszély esetén is - ha mindjárt az elemmel a legbiztosabban megküzdhetnének is.*” (Jegyzőkönyve, 1858) Herrich javasolta, hogy minden 5-6 kilométernyi töltésszakaszra tartós, jó anyagokból épített, de olcsó gátörházat telepítsenek. Ha a társulatok összefognak, s megadott tipusterv alapján egy vállalkozóval építtetik meg gátörházaikat, akkor az nem jelenthet túlzott anyagi megterhelést számukra.

A régebbi időkben, a jobbára közérővel épült dunai töltéseken nem is voltak gátörházak, az őrszemélyzetet többnyire a szomszédos községekben helyezték el.

A századfordulóra a helyzet gyökeresen megváltozott. A gátörök a védvonalakon laktak, s ugyanott voltak elhelyezve az árvédelmi szertárak is. Az akkori statisztika szerint a Duna völgyében 298, a Tisza völgyén 626 gátör teljesített szolgálatot. A források a gátörökön kívül megemlítik a **gátfelügyelőket és a gátbiztosokat**.

A **Hosszúfoki Ármentesítő Társulat 1881-ben jóváhagyott gátvédelmi szabályzatából** az ő feladatköriükkel kapcsolatban a következőket tudhatjuk meg. Az árvédekezés irányítása a társulati igazgató mérnököt illette. A társulat elnöke árvíz idején háromtagú árvízvédelmi bizottságokat nevezett ki (szám szerint három bizottságot), amelyeknek az egyik tagja, a mindig a legveszélyeztetettebb helyszínen tartózkodó, társulati mérnök, másik két tagjuk pedig, a gátszakasz egy adott pontján mindig jelenlévő és intézkedő, főfelügyelők. A főfelügyelők nem voltak állandó társulati alkalmazottak, hanem csak az árvíz idején láttak el fontos szerepet. Személyüket a társulati érdekeltek közül jelölte ki az elnök. Mivel az adott gátszakaszon minden fontos védelmi kérdésben - a társulati mérnök távollétében - nekik kellett intézkedniük, lovasfutár segítségével álltak kapcsolatban a központtal, illetve a társulati mérnökkel. Ők irányították a gátfelügyelőket és a gátbiztosokat. A gátfelügyelők az érdekelt uradalmak, illetve haszonbérlok környéken lakó alkalmazottaiból verbuválódtak. A töltést egész esztendőben felügyelet alatt tartották, és ellenőrizték a gátbiztosok és a gátörök munkáját. A gátbiztosok kötelesek voltak a felügyeletük alá eső - több gátőri szakaszból álló - töltésvonalon az árvédelmi eszközöket negyedévenként

leltározni, és havonként egyszer a töltésvonalat bejárni.

A fentieket megismerve nem állíthatjuk, hogy a hosszúfokiak elhanyagolták alkalmazottaik és a gátak ellenőrzését!

Más társulatoknál árvizek idején pótgátöröket is alkalmaztak. (Kvassay,1907)

A töltések árvédelme érdekében, ugyancsak a századfordulóra, igen jelentős mértékben **kiépültek a társulati telefonhálózatok**. E műszaki lehetőséget elsőként a Feketekörösi Társulat használta ki 1887-ben létesített hálózatával. (Gallacz, 1896)

A gyors fejlesztésnek köszönhetően 1905-ben például már csak néhány kisebb társulat nem rendelkezett saját telefontal, és a társulati hálózat teljes hossza meghaladta az 5400 kilométert. Sok helyen előbb volt a társulatnak telefonhálózata, mint a közeli nagyobb településnek.

A belvízproblémák megjelenése a törvénykezésben és a gyakorlatban

Az eddigiekben túlnyomó részben a gátvédelemmel és az ármentesítéssel összefüggésben vizsgáltuk a vízügyi szolgálat és a társulatok kapcsolatát. Az alábbiakban a **belvízrendezéssel** összefüggő helyzetet vázoljuk.

Az árvédelmi gátak megépítésével új, korábban nem ismert sajátos probléma jelentkezett az ármentesítő társulatokban tömörült birtokosok előtt. Az általános ármentesítési munkák megindítása előtt megépített vízlevezető csatornahálózatok -az árvédelmi töltésrendszerek fejlődésével szükségszerűen együtt járó árvízszint-emelkedés miatt - egyáltalán nem, vagy csak nagyon ritkán tudták gravitációs úton a befogadó vízfolyásba juttatni az összegyűjtött vizeket. A megépített töltések, miközben védték a területet az elöntéstől, megakadályozták a gátak mögött felgyülemlt belvizek levezetését. A belvízborítás okozta károk pedig kedvezőtlen időjárási viszonyok (fagyott talaj, egyenlőtlen csapadékeloszlás) között alkalmanként a korábbi árvizek pusztításait is felülmúlhatták. **Az ártéri birtokosok számára a belvizek elleni védekezés lassanként ugyanolyan fontos kérdéssé vált, mint maga az ármentesítés.**

A káros belvízi elöntések megszüntetése, vagy legalábbis időtartamuk csökkentése nem csupán gazdálkodási szempontból volt fontos, hanem azért is, hogy az ármentesített területeken idő közben megnövekedett falusi népesség kezébe munkát tudjanak adni.

A belvizekkel kapcsolatos problémákat első ízben a vízszabályozó társulatokról hozott 1871:XXXIX. törvény érintette. A törvény a társulatoknak lehetővé tette, hogy - a belvizek által érintett birtokosokkal egyetértve - feladatkörükbe vonják a belvízveszélynek kitett területek mentesítését is, de ettől függetlenül kötelezően előírta számukra a belvizek levezetését, legalábbis abban a mértékben és oly módon, ahogyan azoknak az ármentesítő munkálatok megkezdése előtt lefolyásuk volt.

Az érintőleges törvényi szabályozás azonban nem sokban vitte előre az ügyet. A **belvizek levezetésével kapcsolatos** jogi kérdések egyre nagyobb sűrűjében az országgyűlés az **1874:XI. törvénnyel** próbált rendet teremteni. Fő szabály volt, hogy senki nem végezhet önhatalmúlag olyan műszaki beavatkozásokat, amelyekkel a természetes belvízi lefolyást (vagy lefolyástalanságot) szomszédja kárára megváltoztatja. Az ügyben előzetesen egyeztetni kellett az ügyben érintettekkel, s engedélyt kellett kérni az illetékes hatóságtól. Ugyanakkor hatósági engedély esetén a belvizeknek más birtokon való levezetését az illető birtokos - teljes kártalanítás mellett - tűrni volt köteles. A törvény lehetővé tette a belvizek levezetése érdekében társulatok megalakítását is, amelyeknek gazdasági alapját - csakúgy mint az ármentesítő társulatoknál - a vízimunka elvégzéséből származó többletjövedelem képezte.

Annak ellenére, hogy a több mint tíz esztendővel később megalkotott vízjogi törvény sem mondotta ki a belvízrendezés kötelezettségét az ármentesítő társulatokra, **a társulatok** - kevés kivételtől

eltekinthető - **a belvízrendezést is feladatkörükbe vonták.** Igazság szerint, nem is nagyon volt más választásuk! A birtokosoknak szinte mindegy volt, hogy termésüket az árvíz, vagy a belvíz teszi tönkre. Sőt! Az árvíz a károkozás mellett legalább annyi haszonnal járt, hogy levonulása után az elöntött területen visszamaradt termékeny iszapja. Azt már csak a századunkban végzett beható növénykísérletek bizonyították be, hogy a belvizek - általánosságban - a szárazságnál is nagyobb kárt tudnak okozni a mezőgazdaságnak.

A belvízcsatornák létesítése nem ment mindig simán. Az 1871. évi társulati törvény nemcsak arról intézkedett, hogy a töltések megépítésével az érintett birtokosok a megrekedt víz szabad lefolyását ne akadályozzák, hanem megfelelő módon gondoskodjanak is annak elvezetéséről. A törvényjavaslat vitájában a társulatokban érdekelt nagybirtokosok élénken tiltakoztak az ellen, hogy a belvízlevezetés feladatát - a töltések alkalmi megnyitásán kívül - a társulatokra hárítsák. (Dóka, 1987) Ez némiképp érthető is volt, hiszen amikor a társulatok megalakultak, feladatuknak az ármentesítő töltések megépítését tekintették. Amikor a töltésrendszer már összefüggő egészet képezett, akkor derült ki, hogy a korábbi elöntéseknél mennyi származott a bel- és külvizekből, valamint mennyi az árvizekből. Ezt követően **a belvízlevezető csatornahálózat kiépítése és folyamatos karbantartása előre nem látható költségekkel terhelte meg a társulatokat.** Hiába igyekezett az illetékes kultúrmérnöki hivatal a társulatokat rászorítani a normális csapadéokra tervezett műtárgyak elkészíttetésére, meg kellett elégednie azzal, hogy a csatornákat rendszerint kisebb méretekkel építették meg. A vízlevezető csatornáknak a befogadó vízfolyásnál lévő betorkolásához a töltésekben zsilipeket építettek ki. Az építés azonban szilárd altalaj hiányában rendszerint igen nagy nehézségekkel járt. Számos esetben - főleg a kezdeti időszakban - a zsilipek bedőltek, nagyobb részük pedig megrepedezett. A bekövetkezett katasztrófák hatására elterjedtek a vasbeton csőzsilipek és átereszek. A sík területi belvizek levezetése az árvédelmi töltések megépítésével vált komoly gondok forrásává.

Magas befogadói vízállásnál csak szivattyútelep építésével, illetve üzemeltetésével lehetett megszabadulni a káros vizektől. Egy gőzüzemű szivattyútelepet létesíteni, különösen az 1880-90-es években egy kevésbé tehető társulat számára meglehetősen költséges volt, ráadásul a gépek hatásfoka sem volt kielégítő. (Az első gőzüzemű belvízi szivattyútelepet a Szolnok-megyei Sajfoki csatornán megépítő társulat csődbe is jutott vállalkozásával. A feladatot csak később sikerült megoldaniuk.)

Ezért azután - ahol erre a felszíni viszonyok lehetőséget adtak - a mélyebben fekvő területekkel szomszédos magasabb részekről árkolással igyekeztek a külvizeket felfogni és a befogadóba juttatni. Alkalmazták a „fokozatos elzárás” módszerét is, amelynek lényege az volt, hogy nem engedték több helyről összegyülekezni és a mélyebb vidékre lezúdulni a külvizeket, hanem a levezető árkokat elzárható zsilipekkel látták el. Így az elöntésből fakadó kár megoszlott több birtoktest között és mérsékelt terheket jelentett a mélyebben fekvő területek tulajdonosainak.

A későbbiekben a szivattyúzás nélküli megoldások veszítettek jelentőségükből, hiszen a két világháború között a technikai fejlődés lehetővé tette nagyobb szivattyútelepek létesítését. A korszerűbb és nagy szériában gyártott szivattyúk olcsóbbá és hatékonyabbá váltak, üzemeltetésük is kifizetődőbb volt. A belvízlevezetés szükségességének gondolata ez idő tájt már annyira átment a birtokosság köztudatába, hogy a szivattyútelepek felállításának és szaporításának érdekében nem kellett nagyobb állami nyomást gyakorolni a társulatokra. A dunai és a tiszai szivattyútelepek rendeltetése között azonban volt némi különbség. A Duna völgyében nemcsak a lefolyó belvizeket kellett levezetni, hanem a kavicsos altalaj miatt felfakadó vizeket is. Így azután míg a kötöttebb talajú Tisza-völgyben hetekig tartott a szivattyúzás, addig a Duna mellett néhol hónapokig kellett működtetni a szivattyútelepet.

Jellemző adatként érdemes megemlíteni, hogy **1900-ban már 89 - kifejezetten a belvizek levezetése érdekében alakult - társulat működött az országban.** Több mint a felük a Duna völgyében tevékenykedett. A Tisza vidékén kevesebb lecsapoló társulat alakult, mert itt a nagy vízrendező társulatok a belvízrendezéssel együtt kívánták elintézni a mocsarak lecsapolását is.

A fentieket figyelembe véve vegyük szemügyre egy társulat belvizekkel kapcsolatos tevékenységét

a földművelésügyi miniszter által elfogadott szabályzata alapján. (Zsilip, 1912)

A szabályzatban először is különválasztották a társulat árterületén kívül és azon belül keletkezett belvizeket és az azok levezetésére szolgáló műtárgyakat. Sorra véve a zsilipeket, osztózsilipeket, tiltókat meghatározták azok alaprendeltetését, majd a kezelésükkel kapcsolatos általános szabályokat rögzítették. Alapvető célként fogalmazták meg, hogy a belvizeket lehetőleg még a befogadó folyó áradása előtt levezessék. Kivételes esetben - a főmérnök engedélyével - a csatornában bizonyos mennyiségű vizet vissza lehetett tartani, hogy a befogadó folyó holtmedreit, nádasait táplálni lehessen. Ezen természetvédelmi szempontok mellett természetesen a gazdasági megfontolások voltak a belvízrendszer működtetésében a meghatározóak. A szabályzat ki is mondta, hogy a területek közül elsősorban a szántók azok, amelyekről legelőször kell a belvizeket levezetni, ezt követik a rétek és a legelők.

Tekintettel arra, hogy a társulat belvízhálózata a kapcsolódó műtárgyakkal együtt egy bonyolult rendszert képezett - a zsilipek, tiltók kezelésére általános szabályokat nem tudtak adni, csak azt jegyezték meg, hogy a műtárgyak működtetésével a helyzethez és a folyton változó viszonyokhoz kell alkalmazkodni.

Így azután teljesen érthető volt, hogy mindenért a társulati főmérnök, illetve a szakaszmérnökök voltak a felelősek, azzal az intézkedési szabadsággal, amely egyedül őket jogosította döntésre. A műtárgyak nyitása és zárása a gát- és csatornaőrök feladata volt. Ugyancsak az ő kötelességük volt a berendezések megóvása illetéktelen kezekről. Azért, hogy a működtetéshez kellő adatok birtokában legyenek a mérnökök, a levezető csatornák és a befogadók vízállását naponként egyszer (áradáskor kétszer) le kellett olvasniuk és jegyezniük. A szivattyútelepeken a gépész volt a legfőbb úr! Az ő kötelessége volt, hogy a gőzüzemű szivattyúk működőképeseek legyenek, ha a befogadó folyó vízállása magasabb volt a levezető csatornák vízszínénél. Ennek érdekében a gépésznek évente - még az áradások beállta előtt - minden alkatrészében megzsírozva és olajozva be kellett járatnia a masinát. A gépész felügyeletét a főmérnök látta el. A fűtőmunkásokat a gépésznek kellett összehoznia, de a munkáltatói jogok a főmérnököt illették.

A Berettyó Vízszabályozó és Ármentesítő Társulat, amelynek szabályzatát az imént vizsgáltuk, 1910-ben 3 szivattyútelepet üzemeltetett. Közülük válasszuk ki a szeghalmi telepet és nézzük, milyen működtetési feltételeket kellett a társulatnak kielégítenie.

Az addigi tapasztalatok szerint a közepesnél nagyobb téli csapadék esetén 10-12 napon keresztül kellett szivattyúzni, rendkívüli alkalmakkor mintegy 20 napig. Folyamatos éjjel-nappali üzemnél napi 40 mázsa szén fogyott. Ennek megfelelően a szivattyútelepen 6-8 vagon jó minőségű kőszén kellett tárolni, amit 200 kiló "vékony" kenőolaj, 150 kiló "vastag" hengerolaj és megfelelő mennyiségű faggyú és tömítőszert egészített ki. Teljes erővel történő üzemelés esetén az egy műszakban dolgozók száma meghaladhatta a tizet is.

Az egységes vízügyi szolgálat szervezete a társulatokkal kapcsolatos tevékenysége tükrében

A Kvassay Jenő vezette, és a Földművelésügyi Minisztérium felügyelete alatt álló „**M. kir. Országos Vízépítési Igazgatóság**” nemcsak a **folyammérnöki** és **kultúrmérnöki** hivatalok feladatkörét vonta egységes keretbe, hanem a **vízrajzi szolgálat** tevékenységét is irányította. A szervezet ennek megfelelően a dunai és a tiszai folyammérnöki, valamint a kultúrmérnöki, a vízrajzi és a személyügyi osztályok együttműködésére épült.

A **dunai és tiszai osztályok**hoz tartozott az illető folyó völgyében szervezett, vagy a későbbiek folyamán szervezendő folyammérnöki hivatalok, kirendeltségek és művezetőségek ügyeinek ellátása, a **kultúrmérnöki osztály**hoz tartoztak az összes kultúrmérnöki hivatalok (ezek száma 1899-ben 17 volt) és a **kassai vízmesteri iskola** ügyeivel kapcsolatos tennivalók, valamint a **talajjavítási kölcsönök engedélyezése** körüli hivatali ügyintézés. A **vízrajzi osztály** feladatát az összes vízrajzi ügyek, az **országos vízjelző szolgálat** és az árvízstatisztikával kapcsolatos tennivalók képezték. A **személyügyi osztály** elnevezés némileg félrevezető, mert az itt dolgozók nemcsak az említett hivatalok személyi dolgaival és működtetésével foglalkoztak, hanem az évi

költségvetések és pénzügyi jelentések összeállításának keserves feladatát is ellátták. (Szabályzat, 1912)

Az egyes osztályok személyzete az **osztályvezetőn** kívül az illetékes **kerületi felügyelők**ből, illetőleg az oda beosztott tisztviselőkől és alkalmazottakból állt. A kerületi felügyelők rendszerét még 1874-ben honosították meg az állami mérnöki szolgálat tevékenységének hatékonyabbá tétele érdekében. A felügyelők a rájuk bízott folyam- vagy kultúrmérnöki hivatalok belső működését és ügykezelését, a hivatalokhoz tartozó folyószakaszok állapotát, vagy az állami építkezések menetét, időről-időre pénzügyi és műszaki szempontból is megvizsgálták, s észrevételeiket az illető hivatalnak működése során figyelembe kellett vennie. A felügyelők ezek mellett a kerületükbe eső víztársulat ügyeit is szemmel kellett kísérjék. A társulati közgyűléseken, illetve választmányi üléseken mindannyiszor részt vehettek, amikor azt szükségesnek ítélték. Ebbeli tevékenységüket azonban, előzetes bejelentkezés mellett, rendszerint közvetlen helyszíni megfigyeléssel és személyes érintkezéssel végezték és ritkán leveleztek. Ha valamilyen oknál fogva mégis erre kényszerültek, akkor csak a saját nevükben járhattak el.

Miután hasonló feladatokat láttak el a **társulatok felügyelete** és az **árvízvédelmi készség** rendszeres ellenőrzése tekintetében, mint a mérnöki hivatalok főnökei, tulajdonképpen egyfajta összekötői szerepkörrel rendelkeztek a hivatal és a közigazgatási hatóságok, valamint a hivatal és a vízépítési igazgatóság, illetve a minisztérium között.

A folyammérnöki hivatalok elsősorban a felügyeletük alá tartozó folyószakaszok megfelelő állapotáért tartoztak felelősséggel, s ennek érdekében vagy saját kivitelezésben, vagy pedig vállalkozó bevonásával végezték el az engedélyezett beruházásokat. A hivatalban a hivatalfőnök mellé beosztott mérnöki és irodai személyzetet a vízmesterek, a folyamfelvigyázók, az állami örök, a medertisztító hajók kormányosai, a vízmércejegyzők, stb. csapata tette teljessé.

A **folyammérnöki hivatal főnöke** széleskörű jogosítványokkal rendelkezett. Ezek közül most elsősorban a társulatokkal, illetve az árvízvédelmi készséggel kapcsolatosakat tekintsük át.

A hivatal főnöke a társulatokkal, mint **miniszteri megbízott** állt kapcsolatban. E minőségében vett részt a társulatok alakuló közgyűlésén, vagy a választmányi üléseken. Ezen összejöveteleken szólási és tanácskozási joga volt. Ha az ott meghozott határozattal kapcsolatban bármilyen hatáskörébe eső kifogása volt, akkor - a neki továbbításra amúgy is megküldött - jegyzőkönyvet véleményével együtt terjesztette fel a miniszterhez. A társulatok zsilipkezelési és gátvédelmi szabályzatában foglaltak rendszeres ellenőrzése is az ő feladatát képezte. Ennek megfelelően minden évben tavasszal a társulati töltéseket beutazta és meggyőződött arról, hogy a társulat a gátvédelmi szabályzatban megállapított védőanyagokat a töltésekre kihordta-e, s hogy a töltések, zsilipek, átereszek a bekövetkező nagyvizekkel szemben védképes állapotban vannak-e. Az is a miniszteri megbízott feladatát képezte, hogy megbizonyosodjék arról, vajon a társulat a gátvédelmi csapatokat megszervezte-e és azokat kellőképpen begyakoroltatta-e. Ha valamilyen okból a miniszteri megbízott nem tudta ezen feladatait teljesíteni, akkor azt a mérnök kollégáját kérhette fel az ellenőrzés megtételére, aki - árvédekezés esetén - a szóbanforgó társulathoz volt kijelölve.

A folyam- és kultúrmérnöki hivatalok szakközegei, egy 1902-ben kelt miniszteri utasítás értelmében, ősszel (szeptemberben) is kötelesek voltak ellenőrizni a társulatok, községek, illetve magánosok árvédelmi készségét, s a társulatok képviselőinek jelenlétében beutazták a töltésvonalakat és megsejlelték a műtárgyakat. Az őszi bejárást az is indokolta, hogy tavasszal, az áradásokat közvetlenül megelőzően, a védművekhez kellőképp nem lehetett hozzáférni, s az észlelt hiányosságok megszüntetésére sem volt már elég idő. Hogy az őszi beutazás során figyelmüket nehogyan valami is elkerülhesse, a miniszterhez intézendő jelentéshez egy kitöltött kérdőívet is mellékelniük kellett, amelyben a töltések fenntartására, a belvizek levezetésére vonatkozó valamennyi körülmény fel volt sorolva. Ezeket a jelentéseket azután a helyszínen a kerületi felügyelők ellenőrizték, s végül a beérkezett információk alapján, **minden év decemberében az Országos Vízépítési Igazgatóság értékelte az ország árvédelmi helyzetét**. Az értékelés a megteendő intézkedéseket - javaslat formájában - a miniszter elé utalta. (Kvassay, 1907)

A folyammérnöki hivataloknak, a hivatalfőnökön és beosztott mérnökein kívül, volt még egy igen fontos szakközege: a **folyamfelvigyázó**. Feladatukre némileg hasonlított a társulati gátőréhez. Míg a

gátör a társulat kezelésében lévő gátszakaszt figyelte, s az azzal kapcsolatos őri feladatokat látta el, addig a folyamfelvigyázó **egy adott folyamszakasz állapotáért felelt**. Ezt a beosztást általában a kassai vízmesteriskolát végzett műszaki altisztek pályázhatták meg sikerrel. Ha semmi kizáró ok nem terhelte múltjukat, akkor az állami mérnöki hivatalokban végleges kinevezést nyerhettek.

A folyamfelvigyázó alárendeltjei voltak a szakaszán alkalmazott csatorna-, vagy zsilipőrök, a vízmércejegyzők és esetenként a medertisztító hajók kormányosai is. A folyamfelvigyázó a szakasza részére kijelölt községben kellett lakjon. Köteles volt a folyó partjait és medrének állapotát állandóan figyelemmel kísérni. Fokozott figyelmet kellett fordítania arra, hol fenyeget partszakadás, hol keletkeznek vagy mosódnak el a zátonyok, merre helyezkednek el a bedőlni készülő fák, vagy tuskók. Megfigyeléseiről haladéktalanul értesítenie kellett hivatali főnökét. A folyamfelvigyázó őri feladatot is ellátott. Ha partrongálásokat tapasztalt, akkor a községi elöljáróságot kellett értesítenie. Gondjaira voltak bízva a mérnöki hivatal által elhelyezett fixpontok, vízmércék, szelvénykövek és egyéb állami műépítmények. Árvizek és jégzajlások esetén folyamatosan a szakaszán kellett tartózkodnia, hogy az elemek általi károkozást megelőzhesse. Amikor azután az árhullám, vagy a jégzajlás befejeződött, jelentést kellett készíteni az eseményekről. A folyamfelvigyázónak a társulatokkal kapcsolatban közvetlenül nem voltak feladatai, de a rendszeres együttműködése a társulati közegekkel nagyon valószínű. (Szabályzat,1912)

A földművelésügyi miniszter minden esztendőben beterjesztette jelentését a vízügyekről a törvényhozásnak. A jelentések tartalmazták **a társulatok vízimunkáira vonatkozó főbb adatokat**, valamint a vízügyi szolgálat az évi tevékenységét. Kvassay Jenő kezdeményezésére ezek a jelentések **1890-től** a földművelésügyi tárca kiadásában, a **Vízügyi Közleményekben** láttak napvilágot. A máig fennálló szaklap első száma 1879-ben jelent meg **Kultúrmérnöki Jelentések** címmel. A lap később nemcsak a miniszteri jelentéseket adta közre (sőt, ezeket századunk első évtizedében már el is hagyta), hanem a vízügyi szolgálatot és a vízmérnöki szaktudományokat érintő cikkeket és tanulmányokat is. Létezéséről azért kell itt említést tenni, mert nagyban hozzájárult a szolgálat és a társulatok mérnökeinek szakmai fejlődéséhez. Kvassay utóbb a társulatokkal kapcsolatos információkat **„A vízi társulatokra vonatkozó statisztikai adatok”** című, évente megjelenő kötetekben adta közre.

Az **Országos Vízépítési Igazgatóság** a felmerülő vitás műszaki kérdések tisztázására házon belül működtette a **„vízügyi kistanács”**-ot.. Ennek tagjai a hivatalfőnök mellett az egyes ügyosztályok vezetői voltak.

Ha nagyobb horderejű, országos, vagy egy-egy régió vízügyeit érintő kérdések kerültek napirendre, akkor ült össze a **„vízügyi műszaki nagytanács”**. E testületnek nemcsak vezető állami mérnökök lehettek tagjai, hanem - központi kinevezés alapján -tekintélyes, nagy tapasztalatú társulati főmérnökök, egyetemi tanárok is.

Az állami vízügyi szolgálat és a társulatok közötti viszony speciális területe volt a **mérnökök közötti személyes kapcsolat**. Ez a kapcsolat egyfelől a műegytemen edződött meg, másrészt - beházasodás révén - gyakori volt a mérnökcsaládok kialakulása. Apa és fia, após és veje, sokféle variáció akadt, amely ugyanakkor e viszonylag szűk társadalmi csoportot nem tette belterjessé, mert a szakmai képességek mindenkinek meghatározták a mérnöki társadalomban elfoglalt helyét.

Gyakran megesett, hogy társulati mérnökök munkahelyüket változtatva, állami vízügyi szolgálatba szegődtek el, és viszont. Ha tendenciának nem is lehet nevezni, de elég gyakori volt, hogy a frissen végzett mérnökök társulatokhoz mentek dolgozni, vagy állami építési munkákhoz szegődtek el, s csak megfelelő tapasztalat után kerültek, az állami vízügyi szolgálaton belül, hivatali pozícióba. **Egyes nagyobb társulatok jól fizették mérnökeiket**, és az ottani munka sokoldalúsága is vonzónak bizonyult. Az állami szolgálatnál a fizetés - főleg a kiküldetési munkák esetén - tisztességes volt. **A folyam- és kultúrmérnökök egykori társadalmi presztízse, mai szemmel igencsak vonzónak tűnik**. Több alkalommal előfordult, hogy az állami mérnöki szolgálatból egyes - pályájuk vége felé tartó - idősebb mérnökök elfogadták a komolyabb társulatok igazgató-

főmérnöki beosztását, s ezzel megerősítették anyagi biztonságukat.

Mindezek ellenére is előfordult időnként súrlódás a társulati és az állami mérnökök között. Csermák Béla általánosságban említi eseteket, amelyek valószínűleg nem voltak egyediek: *"A társulatokkal elsősorban a hivatal főnökének - mint miniszteri megbízottnak - kellett együttműködnie. Ez a kapcsolat általában kollégialis, ha nem is volt mindig felhőtlen. A hivatal főnökének elvértve tett műszaki észrevételében ugyanis egyik-másik igazgató-főmérnök a [társulati] autonómia megsértését vélte felfedezni, és ilyen beállítással adta tovább a társulat nagybirtokos (mágnás) elnökének; aki ezt például az államtitkárnál kifogásolta. Mindennek érdemi következménye nem volt, de az őszinte jóviszony ilyenkor formális, udvarias kapcsolattá alakult át."* (Csermák, 1993)

Az állami és társulati mérnökök szakmai közössége volt a **Magyar Mérnök- és Építész Egylet vízepítési szakosztálya**, ahol könnyen találkozhatott idősebb és fiatalabb mérnök, egyetemi tanár és hallgató.

Az átfogó vízi beruházások a törvényhozás előtt

A múlt század 90-es éveiben az ármentesítés leglényegesebb műtárgyai megépültek, s a főbb feladatot ezen a téren a töltések fenntartása és korszerűsítése, az árvédekezési rendszer működőképességének tökéletesítése jelentette. A vezető politikai erők figyelme - a kétségbevonhatatlanul jelentkező gazdasági fejlődéssel párhuzamosan - áttevődött a kereskedelmi érdekektől motivált víziút-fejlesztési programokra. Ebben kitüntetett szerep jutott a Dunának és a hajózható (vagy hajózhatóvá tehető) többi magyarországi folyónak.

Az 1895:XLVIII. tc. *"A Közép-Duna egységes szabályozásáról, valamint az ország egyéb jelentősebb folyóvizein szükséges szabályozási munkálatokról"* címmel felhatalmazza a földművelésügyi minisztert, hogy a Duna folyam Dunaradványtól Bázisig terjedő szakaszán, és az ország egyéb jelentősebb folyóvizein közgazdasági, hajózási és egyenletes árvízlefolyási szempontokból szükséges szabályozási munkálatokat 1907. végéig végrehajtsa. A törvény részletesen felsorolta a költségek hozzárendelésének módját és mértékét, mintegy 12 év folyamán történő felhasználásra. A képviselőház vízügyi bizottságának jelentése szerint a vízszabályozás terén ennél fontosabb s közgazdasági tekintetben nagyobb jelentőségű törvényjavaslat addig nem volt a törvényhozás előtt. E törvényt a szakirodalom az első vízügyi beruházási törvény gyanánt tartja számon, amelynek alapján a tervezett időben elvégezték a legszükségesebb folyamszabályozási munkálatokat. (Egyes rendelkezéseit az 1898:XX. tc. módosította.)

A tárgyalt korszakban legnagyobb arányú vízi beruházásokat az **1908: XLIX. tc.** irányozta elő. Idézzük: *"Felhatalmaztatik a földművelésügyi miniszter, hogy a Dunán, a Tiszán, a Dráván és a Száván, továbbá alább felsorolt mellékfolyóikon, nevezetesen: a Morván, a Vágon, a Sión, a Temesen, a Szamoson, a Bodrogon és mellékvizén, a Sajón, a Kőrösökön, a Maroson, a Bégán, a Murán és a Kulpán, nemkülönben a Balatonon vízlefolyási, hajózási és közgazdasági szempontokból szükséges szabályozási munkálatokat a bemutatott tervek elvei alapján végrehajthassa. Felhatalmaztatik ezenkívül a földművelésügyi miniszter, hogy a jelen törvény által megszabott korlátai között más folyókon vagy patakokon is foganatosíthasson oly szabályozási munkálatokat, amelyeknek államilag való végzése közgazdasági szempontból vagy egyéb köztekintetektől szükségessé válik, továbbá, hogy az állami kezelés alatt nem álló folyók vagy patakok szabályozására, nemkülönben vízmosások megkötésére segélyeket adhasson."*

Darányi Ignác miniszter a törvényjavaslat indoklásában visszautalt az 1895:XLVIII. tc. alapján végrehajtott munkálatokra, melyek eredményességét a hosszabb időre megállapított program és ennek megfelelő költségfedezet biztosításával igazolta. E tapasztalatokra hivatkozva kiemelte a javaslatnak a folytatólagos folyószabályozásokra irányuló jellegét, s a korábbiakhoz képest még átfogóbb, 20 évre terjedő tervezetet tartott szükségesnek.

A törvény hathatósan mozdította elő a víziutak kiépítését, tekintetbe véve, hogy a köszen, különböző ércek és mezőgazdasági nyerstermények gazdaságos, olcsó szállítása a hajózás

fejlesztését kívánta. A folyók hajózhatóvá tétele a nagy folyamokon kívül a mellékfolyók esetében is azt szolgálta, hogy a nyersanyagok termelési helyeiről közvetlenül a hajókra rakodhatók legyenek. A szabályozási munkák sorrendjének megállapítása évről-évre történt, az általános kereskedelmi érdekek érvényesítése mellett a vizek kártételeit megakadályozó sürgősséget is alkalmazva.

A folytatólagos folyószabályozások programját a Vízépítési Igazgatóság dolgozta ki, felhasználva a Földművelésügyi Minisztérium keretében szervezett Vízügyi Műszaki Nagytanács, valamint a folyószabályozások által érdekelt körök, hatóságok és intézmények képviselőinek részvételével rendezett értekezletek véleményét.

Az 1913:XII. tc. az aldunai III., IV. és V. számú öblözetek ármentesítéséről rendelkezett, azzal az indoklással, hogy a Duna, a Temes és a Karas folyók által határolt, Torontál vármegyéhez és Pancsova városhoz tartozó, mintegy 70 000 kat. hold terület az ármentesítés és belvízrendezés hiánya következtében gazdaságilag kihasználatlan.

Az 1914:XVIII. tc. a Tisza-Szamosközi,- a Beregmegyei,- a Bodrogi, - a Felsőszabolcsi Tiszai vízszabályozó és ármentesítő társulatok, valamint az Ecsedi lápot lecsapoló társulat számára adandó előlegekről és segélyekről rendelkezett.

A következő, nagyszabású beruházási tervet az 1914:XXXVIII. tc. tartalmazta, amely az addig állami szabályozás alá nem eső folyók kártételei ellen teljesítendő munkákról és e munkákhoz nyújtandó segélyekről rendelkezett: *"...Az állami kezelés alatt nem álló és az 1908:XLIX. tc. 1.§-a alá sem tartozó folyók, folyórészek és patakok; kártételei ellen teljesítendő és köztekinteteből is szükséges szabályozási, partvédelmi vagy másnemű vízimunkálatok végzésében az érdekelteknek megfelelő segélyekkel vagy kamatmentes állami kölcsönökkel való támogatása céljára 60 millió korona engedélyeztetik azzal a rendelkezéssel, hogy ebből az összegből fedezendő azok a személyi és dologi kiadások is, amelyek a szóban forgó munkálatoknak a törvény értelmében történő végrehajtásánál, fenntartásánál és kezelésénél, mint az állam által viselendők, felmerülnek. (...) Az engedélyezett 60 millió korona összegből az 1914/15. költségvetési évtől kezdve bezárólag az 1933/34. költségvetési évig, tehát húsz éven keresztül évenként 3 millió korona vehető igénybe és az igénybe vett összeg a földművelésügyi tárcánál a "Vízmunkálatok" cím alatt, átmeneti kiadásként számolandó el (...) Vízfolyások rendezésére vagy partok biztosítására a törvény alapján segély vagy kamatmentes állami kölcsön csak az egész folyó egységes szabályozása keretében beillő oly munkálatokra adható, amely magában véve műszakilag önálló egész. Azt, hogy mely munkálat tekinthető ily minősítés alá esőnek, a földművelésügyi miniszter állapítja meg. (...) A költségvetés egy részének fedezésére szolgáló segély helyett a földművelésügyi miniszter kamatmentes állami kölcsönt is engedélyezhet. Ily kölcsön azonban, amely a költségvetés egész összegéig is terjedhet, csak azzal a feltétellel engedélyezhető, hogy azt első részletének folyósításától számított legfeljebb 10 év alatt vissza kell fizetni. (...) Az ennek a törvénynek alapján engedélyezett kölcsönrel végrehajtandó munkálat foganatosítói lehetnek egyesek, érdekeltségek, községek, mint jogi személyek, vagy pedig az ebből a célból az 1885:XXIII. tc. rendelkezései értelmében alakult vízrendező társulatok (...) Ha a munkálat foganatosítására társulat nem alakul, a tényleges végrehajtást, úgyszintén a fenntartás tennivalóit is az illetékes kultúrtechnikai hivatalok (kirendeltségek) teljesítik."*

E törvény végrehajtását teljes egészében megakadályozta az első világháború. Nem csupán a húsz évre tervezett nagyarányú fejlesztés maradt el, hanem a folyamatban lévő munkálatokat is abbahagyták, sőt az addigra már elkészült vízi művek fenntartási munkálataira sem jutott anyagi erő. A munkához szükséges eszközök, vízi járművek egy része a háború, majd az azt követő megszállás áldozatává vált.

A szabályzatok és regulák kora - az árvédekezés századunk első évtizedében

Ahogy fejlődött az egész országban az árvédelmi töltésrendszer, ahogy gyűltek az árvízi tapasztalatok, úgy vált az árvédekezés rendszere egyre kiforrottabbá.

Míg a múlt század hetvenes éveiben a laikus közvélemény a védelem legelhivatottabb vezetőjének a mindenhez értő szolgabírókat tekintették, addig a századfordulóra kialakult árvízvédelmi rendszer kulcsfiguráivá mérnökök és a begyakorlott társulati munkás csapatok váltak. Az egyik kiváló, a gátak árvíz elleni védelmében számos újítást alkalmazó mérnök, Schneider József így emlékezett vissza a hőskorra, amikor a szolgabíróról *"legendák egész sorával ejtették bámulatba a fiatalabb nemzedéket. »Hogy jelent meg itt - a veszedelem színhelyén - természetesen lóháton - legválságosabb pillanatban a szolgabíró és ejtette bámulatba mentő eszméjével a megriadt lakosságot; - hogy ugrott be amott a szurtosi gátnál a vízbe és miként tömte el a Balázs huszájának újdonságát a veszedelmes folyást, míg előhozták a földes-zsákokat... «.* Mérnökről a legenda ily alakban ritkán tartotta fenn a hőstettek emlékeit, mert neki akkor is már többnyire a szerény tanácsadó szerepe jutott. A gond, a teher, a munka az övé volt mindenütt, a dicsőség a szolgabíróé, a polgármesteré, az alispáné. [De] a legendák korszaka letűnt! Míg ezelőtt nagy vizeknél a közigazgatás minden ágazata szünetelt, az igazságszolgáltatás csarnokai bezárultak, az iskolákban előadásokat nem tartottak, sőt a lelkész nem egyszer a gáton tartotta a feltámadás napján a húsvéti misét: addig ma, sokszor a közigazgatási hatóságok is csak a társulatok kötelességszerű jelentéseiből tudják, hogy árvíz van; a közönség pedig békésen, zaklatás nélkül végzi napi teendőit." (Schneider, 1902)

Azt már egy korábbi fejezetben részleteztük, hogy a társulatok gátőreinek "békeidőben" milyen feladataik voltak, hogy felkészülten várhassák az előbb-utóbb bekövetkező árvízi rohamokat. Most a törvények és miniszteri rendeletek tükrében azt vizsgáljuk meg, hogy a társulatok árvédelmi készségének biztosítása és az eredményes kárelhárítás érdekében milyen igazgatási és szervezési intézkedéseket kellett megtenniük a társulatok vezetőinek.

(Az áttekintésnél a Kvassay Jenő által szerkesztett "Árvédelem" című, 1907-ben kiadott könyvecske adataira támaszkodunk.)

Először is, **az árvédelmi szervezetben jól körülhatárolt hatásköre volt a társulatnak, a helyi törvényhatóságnak** (mai szóval az önkormányzatnak), valamint **a mindenkori kormánynak**. Rendkívüli körülmények között a szervezet kiegészült az **árvédelmi miniszteri biztos** intézményével és **a katonasággal**. Az egész árvédelmi készséget támogatni tartozott **a vasúti és távíró szolgálat** is. Ezek közül a vasút rendkívüli árvízi körülmények között a védekező munkáscsapatokat, védelmi felszereléseket és anyagokat kedvezményes díjtétellel szállította, a távíró szolgálat pedig éjjel-nappali ügyeletet tartva állt a védekezés irányítóinak rendelkezésére.

A társulat számára legfontosabb kárelhárítási teendőket a vízjogi törvény előírása alapján elkészített **árvédelmi szabályzat** tartalmazta. Hogy a szabályzat elkészítésénél mikre kellett tekintettel lenni, arra jó példát kínál a Fekete Körösi Armentesítő Társulat 1909-ben, kézíratos sokszorosításban megjelentetett szabályzata.

Az első fejezet **az árvédelmi vonalak leírását** tartalmazza, külön kiemelve a **védőtöltések veszélyeztetett pontjait**. Az árvédelem szervezési részében rögzíti, hogy a **védelem vezetője a társulati főmérnök**, aki - szakaszmérnökeinek segítségével - kint a töltéseken irányít, míg **a társulati központban az igazgatási teendőket** - a társulati választmány határozata értelmében - **a titkár-ellenőr látta el**.

Ehhez annyi megjegyzést kell fűzni, hogy sokáig nem volt - a vízjogi törvény alapján sem - egyértelmű, **ki az árvíz idején a védelem felelős egyszemélyi vezetője**. A társulati igazgató, vagy a társulat főmérnöke? Ezt a kérdést tette a helyére az 1897. évi 12642.sz. FM. rendelet, amely kimondta: *"Armentesítő társulatoknál az árvédekezés tényleges műszaki vezetése és intézése kizárólag a társulati (fő)mérnök kötelessége, aki ezt teljes joggal, de egyszersmind teljes*

felelősséggel teljesíti." A társulat elnökének és igazgatójának feladata viszont az volt, hogy a megadott védekezési helyen a szükséges létszám és eszközök rendelkezésre álljanak. Hogy a fekete-körösi társulatnál ezeket a feladatokat miért egy titkár látta el, annak egy magyarázata lehet. Amikor a társulatok a nagy töltésépítési munkálatokat befejezték, többen megszüntették a külön igazgatói állásokat és a teendőket a főmérnökre ruházták rá. Árvíz esetén a választmány joga volt, hogy a főmérnök helyett valakit megbízzon az igazgatási feladatok ellátásával.

A szabályzat előírta, mikor kell **az első-, másod-, és harmadfokú őrszolgálatot** ellátni. Ez utóbbit a fenyegető vízállásnál kellett elrendelni, amikor is az egyes töltésszakaszokon a kijelölt árvédelmi megbízottak elfoglalták helyeiket, s az árvédelmi munkás csapatok a községi előjárók vezetésével az előre meghatározott helyeken (társulati őrházaknál, vagy a közeli községházaknál) gyülekeztek.

Ha baj volt valahol, szervezett csoportokra osztva az egyik csapat ásókkal és kapákkal a kijelölt pontra indult, nyomukban vonult a taligások osztaga a szerszámokkal. Külön feladatuk volt a karót, rőzsét és egyéb védekezési anyagot fuvarozóknak is. A gátörházi "főhadiszállásról" lovas legények hordták a parancsokat a töltésen dolgozó csapatoknak.

A szabályzat ezenkívül tartalmazta **az árvédelmi anyagok jegyzékét**, valamint az alkalmazásban lévő **gátvédelmi módszerek** leírását és a gátszakadás esetén megteendő sürgős intézkedéseket. Ezeket kétfelé bontva, egyrészt a **gátszakadás elzárásával** kapcsolatos műszaki munkákkal foglalkozott, másrészt a **azzal**, amit a veszélyes helyzetben lévő ártéri terület **élet- és vagyonbiztonsága** megkíván. Ilyen esetben a felelős védelemvezető köteles volt értesíteni a társulati elnökséget, a vízepítészeti kerületi felügyelőt, a folyammérnöki hivatalt, az ártéren található települések előjáróit, stb. Az élet- és vagyonmentés megszervezése a közigazgatási hatóságok (végső soron a belügyminisztérium) feladata volt. A menekítéshez szükséges felszereléssel ugyanakkor csakis a katonai műszaki csapatok rendelkeztek, ezért a hatóságok az illetékes hadtestparancsnokságokhoz kellett forduljanak. Rendkívüli árvizek alkalmával a parancsnokságon a Földművelésügyi Minisztérium megkeresésére állandó ügyeletet tartottak fenn.

Ha a folyó támadásával nem bírt a begyakorlott társulati "haderő", akkor **ki kellett rendelni a közerőt**, amelyben azután a vízár által fenyegetett települések minden épkezésláb lakójának helye volt. Az előírás szerint, ha a folytonosan növekvő árvíz színe a védtöltés koronájához közeledett, vagy a gát annyira megrongálódott, hogy annak tartása a meglévő eszközökkel már nem volt remélhető - akkor a védelem felelős vezetőjének (a helyszínen tartózkodó társulati megbízottnak, vagy a közigazgatási tisztviselőnek) jogában állt a közeli lakosok, birtokosok helységek tulajdonában lévő anyagokat, szerszámokat lefoglalni és azokat a védelemhez felhasználni, úgyszintén joga volt az érintettek összes munka- és igavonó erejét a veszély helyére kirendelni s a szükséges védmunkát velük végeztetni. Ez volt az ingyenes közerő.

A társulatok persze húzódoztak a közerő igénybevételeitől, hiszen az emberek az adott helyzetben inkább családjuk és ingóságai mentésével voltak elfoglalva, mint a gát erősítésével. Ráadásul ezt az ingyenes közerőt a törvény szerint a társulatnak kellett élelmeznie a védekezés ideje alatt, márpedig a tapasztalat azt mutatta, hogy a közerő mozgatására és táplálására kifizetett költségek nem álltak arányban a csapat teljesítőképességével. **Fizetett közerő is létezett**, de velük csak végszükség esetén egyezkedett a társulat vezérkara. Akkor már nagyobb segítséget jelentett a katonaság igénybevétele. Őket akkor "riasztották", ha begyakorlott munkásokat már nem tudtak szerezni a védekezéshez, illetve a kellő fegyelmet nem lehetett fenntartani. Ez utóbbi esethez Kvassay Jenő még azt is hozzáteszi: "kivált ha a munkások között socialis mozgalmak uralkodnak." (Kvassay, 1907) A **katonaság segítségének** azonban **szigorú feltételei** voltak. Ráadásul az ő költségeiket is meg kellett a társulatoknak térítenie.

Visszatérve a fekete-körösi szabályzatához, annak utolsó fejezete **az árvíz utáni teendőket** vette számba. Ezek közé tartozott a gátak kijavítása, az árvízi beszámoló és statisztika elkészítése, valamint az elöntött területek térképi felvétele.

Ami **az árvízi statisztikák elkészítését** illeti, ezt még az Országos Statisztikai Hivatal kezdeményezésére 1888-ban rendelte el a minisztérium. Az adatokat nemcsak a társulatoknak kellett beküldeni a hivatalhoz, hanem hasonló feladata volt a folyammérnöki hivataloknak, a

miniszteri megbízottaknak, majd később az összes törvényhatóságnak. Az első években beküldött adatok szolgáltak a "Magyarország vizeinek statistikája" című kötet alapanyagául. (Zawadowski, 1891) A beérkezett jelentések azonban annyira ellentmondásosak és hibásak voltak, hogy feldolgozásuk és közreadásuk nem érte meg a ráfordított munkát és költségeket, ezért a későbbiekben az ilyenforma széleskörű adatszolgáltatást a minisztérium megszüntette. Helyette csakis **a töltésszakadásokra vonatkozó adatokat** gyűjtették össze az ármentesítő társulatokkal.

Ha levonult az ár és megszüntették az árvízi készültséget, megkezdődött a költségek és a károk számbavétele. A társulati kassza viselte a védmunka által okozott károk, valamint a katonaság vagy a közmunka és az addig díjtalanul használt anyagok és szerszámok költségeit is. Az árvédekezés mindig rendkívüli kiadásokkal terhelte meg a társulatokat. Azért, hogy a váratlan költségek ne döntsék le a lábáról a társulati szervezetet, a vízjogi törvény úgy rendelkezett, hogy a társulatoknak **árvédelmi tartalékalapot** kell képezniük. Ennek összegét az alapszabályban rögzített módon a megvédendő töltésvonal minden egyes kilométerére vetítve számították ki. A tartalékalaphoz azonban nem lehetett minden előre kalkulálható árvíz bekövetkeztekor hozzányúlni, hanem mindig a rendkívüli, fokozott erőfeszítéssel járó védekezés esetén vehették igénybe, amikor a rendes gátvédelmi költségek már nem voltak elégségesek a kiadások fedezésére. Ezt követően az árvédelmi tartalékalapot a törvény értelmében a társulat fél év alatt köteles volt feltölteni.

Az árvédekezés szereplői között meg kell még emlékezni az **árvédelmi miniszteri biztos** személyéről is, aki sajátos helyet foglalt el a szervezeti rendben.

Ha valamely különösen veszélyeztetett helyen az egyöntetű és erélyesebb védekezés érdekében arra szükség mutatkozott - és ebben a kérdésben a társulat, vagy a helyi közigazgatási hatóság is kezdeményező lépéseket tehetett - a földművelésügyi miniszter árvédelmi biztost küldhetett ki. Itt kell megjegyezni, hogy a biztos nemcsak társulatokhoz, hanem bármely egyéb árral fenyegetett helyre is kiküldhető volt. Ennélfogva a biztos feladata és hatásköre egészen más volt, mint a társulatok önkormányzatának felfüggesztése esetén kirendelt miniszteri biztosé, aki némi megszorításokkal a társulati választmány és a közgyűlés jogait is gyakorolhatta, ill. annak teendőit végezte.

Az **árvédelmi biztos hatásköre csakis az árvédekezés irányítására terjedt ki**, utasításait mind az érdekeltek, mind a társulati és törvényhatósági tisztviselők teljesíteni tartoztak. A biztos működése az árvíz elmúltával önmagától megszűnt, kivéve, ha gátszakadás történt, mert akkor a biztos csak a gátszakadásból fakadó teendők végrehajtása után fejezhette be működését.

A biztos kirendelése ugyanakkor nem mentette fel az egyéni felelősség alól a társulat műszaki közegeit. A főmérnöki állás műszaki képzettséghez volt kötve, tehát a főmérnök teendőit a miniszteri biztosnak nem volt joga magához ragadni - kivéve, ha maga is műszaki képzettséggel rendelkezett. A biztos a főmérnököt leválthatta, de helyébe rögtön egy másik mérnököt kellett kineveznie. **A miniszteri biztos** tehát elsősorban **irányított és nem vezetett!**

Végezetül a vízjogi törvény egy - árvíz esetén nagyon fontos - alapelvére kell még felhívni a figyelmet. Ez a jogos önvédelem elve, amelyet a törvény alkotói a következő módon emeltek be vízjogi törvénybe: **az árvíz elleni jogos önvédelem vízrendőri kihágásnak nem minősíthető**. Ez nemcsak egyesek, hanem a hatóság számára is érvényes volt. Tehát annak érdekében, hogy a kiöntött árvíz minél kisebb károkat okozva a rendes mederbe visszavezethető legyen - jogos volt minden korábbi töltést, árkolást, stb. átvágni, vagy betemetni anélkül, hogy az érdekelteket meghallgatták, vagy panaszukat kivizsgálták volna.

A XIX. század végén lezajlott árvizek számos tapasztalattal gazdagították az árvédekezés gyakorlatát, s ugyancsak sok miniszteri rendeletnek, körlevélnek voltak kiváltó okai. Az alábbiakban a teljesség igénye nélkül említsünk meg néhányat!

Az 1895. évi tiszai árvíz alkalmával kiderült, hogy az árvédelmi töltések több helyen az ülepedés és

bizonyos mértékig a gátkoronán való közlekedés miatt nem felelnek meg az előírt méreteknak. Ezért a földművelésügyi miniszter elrendelte a társulatoknak, hogy a töltések méreteit újra fel kell venni, s ahol eltérés mutatkozik, a kiegészítéseket végre kell hajtani. Egy másik tapasztalat szerint, ahol a töltések szikes talajon szikes anyagból készültek, ott voltak igazán kitéve a szivárgásnak és az elmosatásnak. A miniszter elrendelte, hogy a veszélyeztetett helyekről a társulatok kimutatást készítsenek, s egyben ajánlotta a töltések anyagának gipszezéssel történő javítását..

A Kvassay-vezette Országos Vízépítési és Talajjavítási Hivatal megállapította, hogy az árvédekezésnél igencsak bevált a telefonhálózat használata, s ösztötkélte azokat a társulatokat, amelyek még nem építették ki a hálózatot, a feladat mielőbbi elvégzésére.

A tapasztalat azt mutatta, hogy gond volt a hullámtéri füzesekkel is, mivel a széles és sűrű telepítésű füzesek sem tudták lényegesen enyhíteni a hullámverést. A minisztérium Vadas Ernő erdőtanácsost bízta meg a kérdés sokoldalú vizsgálatával. Sikeres volt viszont a védekezésnél a keresztgátak, lokalizáló töltések alkalmazása, ezért felhívták a társulatok figyelmét ezek alkalmas helyen történő kiépítésére. A kellő tömörítés és a főregjاراتok (a kisemlősök járatai) elterjedésének visszaszorítása érdekében javasolták a társulatoknak, hogy a töltésen való közlekedést minél erőteljesebben szorgalmazzák.

Egy 1897-es miniszteri tájékoztató körlevél beszámol arról a kísérletről, amelyet a magyaróvári növénytermelési kísérleti állomás és a budapesti vetőmagvizsgáló állomás végzett annak kiderítésére, mely fűfajták a legalkalmasabbak a töltések gyepesítésére. A vizsgálatok során megállapították, hogy a lucerna és a herefélék a legkevésbé célszerűek, így ezek alkalmazásától a miniszteri körrendelet óvta a társulatokat.

Az 1897. augusztusi dunai árvíz kiábrándító tapasztalatairól adott számot Darányi Ignác földművelésügyi miniszter az 1898. elején kiadott körlevelében. Elmarasztalja a dunai társulatokat, mert védekezésükből hiányzott az előkészítettség, gondosság, buzgalom és a kitartás is. A gátbiztosok és a gátőrök nem voltak kellőképpen kioktatva a teendőkre. A miniszter kilátásba helyezte, hogy ezen hiányosság kiküszöbölését a tavaszi ellenőrzések során a kerületi felügyelők és a miniszteri megbízottak is vizsgálni fogják. Kifogásolta azt is, hogy a dunai társulatok előszeretettel alkalmazták az ingyenes közerőt, jöllehet a tapasztalat azt igazolta, hogy ezek foglalkoztatásával a legritkább esetben lehetett eredményt elérni. Ráadásul voltak társulatok, amelyek nem gondoskodtak a közerő élelmezéséről, pedig ezt a vízjogi törvény is előírja. Tekintettel arra, hogy a dunai árvizek általában rövidebb lefolyásúak, mint a tiszaiak - így a lakosságnak és a hatóságnak sincs kellő ideje beleszokni a védelmi szervezetbe - sokkal célszerűbb megoldás lenne, ha társulatok árvédelmi csapatokat szerveznének, s azokat kellő módon begyakoroltatnák.

Arról, hogy a dunai társulatok a későbbiek során is nehezen tudtak lemondani az ingyenes közerő alkalmazásáról (például a Felső-Dunán levonuló 1899. szeptemberi árvíz alkalmával), az elkövetkező években még több korholó hangú miniszteri körrendelet tanúskodott. A miniszter megállapította, hogy a vízjogi törvény sem a hatóságot, sem pedig a társulatokat nem kötelezi arra, hogy a szükség esetén rendelkezésre álló közerőt összeírják. Ezt a kötelezettséget csak a tiszai társulati törvény tartalmazza. A kialakult helyzetben **miniszteri rendelet** született arról (103374/V/1899-FM), hogy **valamennyi társulat ötévenként köteles egy részletes árvízvédelmi nyilvántartást készíteni** és annak példányait valamennyi érintett közigazgatási és állami hatóságnak tájékoztatásul megküldeni.

A rendelet szerint a társulat tartozott:

- a) 1:75.000 méretarányú katonai térképen a védelmi műveket, a velük kapcsolatos műtárgyakat, a gátörházakat és gátörjárásokat, az előfordult gátszakadások helyét és a védtöltések szelvényezését feltüntetni,
- b) a védelmi szempontból fontos adatokat hossz-szelvényen is ábrázolni,
- c) a társulatnál szokásos védelmi módokat leírni és ábrákkal megvilágítani úgy, hogy az egyúttal a gátőrök kiképzésére is használható legyen,
- d) az esetleg kitörő árvíz lokalizálására és a víz visszavezetésére vonatkozó tanulmányt kidolgozni és a fentiekhez mellékelni. (Lászlóffy, 1982)

A társulatokra háruló növekvő adminisztrációs feladatok tengerében némi gyógyírt jelenthetett a rendeletnek az a kitétele, hogy a nyilvántartás elkészítésének költségeit az Országos Vízépítési Igazgatóság utólag megtéríti a társulatnak.

Az eddigieket tekintve meg kell állapítani: az árvédekezés szervezése során meg-megújuló gondot jelentett, miként lehet egy olyan szakképzett árvédelmi csapatot szervezni, amely csapatot csak az árvédekezés - szerencsére ritka - heteiben (esetleg hónapjaiban) kell igénybe venni, de amely csapatot a "békeidőben" nem kell a társulatnak fenntartania és fizetnie. A hagyományos állami, törvényhatósági és társulati árvédekezési rendszerben erre a problémára nem született megoldás.

1898-ban született meg a megállapodás az ügyben illetékes kereskedelmi miniszterrel, hogy a vasutak milyen feltételekkel vesznek részt, egyfelől az árvédekezéssel összefüggő szállítási feladatokban, - másrészt milyen kötelezettségeik vannak a vasúti töltések esetenkénti árvízi védelmével kapcsolatban.

A kereskedelmi miniszter és a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Rt. között létrejött szerződés - amelynek szövegét az 1894:XII. törvény rögzítette - kitért arra a kormányzati igényre is, amely kötelezte a MFTR-t, hogy árvíz esetén hajóit a hozzájuk tartozó üzemanyaggal együtt a kormány rendelkezésére bocsássa.

A már említett 1899. szeptemberi felső-dunai árvédekezésnél a katonaság munkáját is igénybe kellett venni, ami megfelelő alapot jelentett e segítséggel kapcsolatos szabályok rögzítésére. Az ezzel kapcsolatban kiadott miniszteri rendelkezés (2276.eln.VI/1.1900-FM) lényeges elvként rögzítette: 1. a katonaság bevonását végszükség esetén közvetlenül csak a törvényhatóság, vagy az államigazgatás kérheti; 2. társulati védvonalakon csak a társulati árvédekezés irányítójának engedélyével vehetnek részt katonai műszaki alakulatok.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a múlt század végén általánosan kiépült társulati töltéshálózat és az ezt követően létesített belvízlevezető műtárgyak sora, valamint a sok évtizedes védekezési tapasztalatokon alapuló árvízvédelmi rendszer megteremtette az ártereken élők élet- és vagyonbiztonságának azt a fokát, amely - a folyamatos vízkárelhárítás által meghatározott keretek között - lehetőséget nyújtott a kiegyensúlyozott ipari és gazdasági fejlődésre. Ha ez a fejlődés az elmúlt évszázadban mégsem volt töretlenül egyenes, az nem a magyar (állami és társulati) vízügyi szolgáltatón múlott.

A következőkben tekintsük át, hogy a trianoni békeszerződést követően kialakult új ár- és belvízi viszonyok feltételei között milyen módon fejlődött tovább a hazai vízkárelhárítási szervezet!

A trianoni békeszerződés hatása a hazai vízkárelhárítás helyzetére

A békeszerződés következtében a háború utáni Magyarországon a vízszabályozási, vízépítési munkálatok földrajzi, szervezeti és gazdasági feltételei merőben megváltoztak. Az új országhatárok megállapítása következtében a folyók közül egyesek teljes hosszukban a szomszédos országok területére jutottak, mások hosszabb-rövidebb szakaszukkal határfolyók lettek, ismét másokat pedig - így például a Dunát egész hosszában, valamint egyéb folyók bizonyos szakaszait - nemzetközivé nyilvánították. A határszakaszokat félhosszal számítva a folyókból Magyarország területén maradt 1695 km, a szomszédos államok fennhatósága alá pedig 2745 km került.

A víztársulatok helyzetében is gyökeres változás következett be. Az ármentesítő társulatok közül teljes egészében magyar területen maradt 33, teljes egészében a szomszéd államokba jutott 30, az országhatár által megosztottá vált 16; a vízhasználati társulatok közül magyar területen maradt 47, szomszédos államba került 67, megosztottá vált 8; az ármentesítő társulatok összterületének 58%-a maradt magyar területen, a vízhasználati társulatoké pedig 47%-ban.

Tekintettel arra, hogy a szakirodalomban is viszonylag kevésbé ismertek a békeszerződésnek a víziutakra és a vízügyekre vonatkozó rendelkezései, ezúttal kicsit részletesebben elidőzünk azok

tartalmi része felett.

A Trianoni Békeszerződés témánk szempontjából lényeges fejezete a VIII., a "Jóvátétel" c. rész, amely kötelezte Magyarországot a Szövetséges és Társult Kormányok és polgáraik háborús veszteségeinek és kárainak teljes megtérítésére, megállapítva ugyanakkor, hogy Magyarország jövedelemforrásai - tekintettel e jövedelemforrásoknak a Szerződés egyéb rendelkezéseiből folyó állandó jellegű csökkenésére - nem elegendőek arra, hogy a veszteségek és károk teljes jóvátételét biztosítsák. A jóvátételi követelések megfizetésére általános zálogjogot létesítettek, s kimondták, hogy Magyarország minden vagyona és jövedelme rangsorban elsőbbséggel szavatol a jóvátételi követelések megfizetéséért. A fizetési kötelezettségek ezt követően majd egy évtizedig, - az 1930. évi párizsi egyezményig, amely előbb felfüggesztette, végül eltörölte a magyar jóvátételi fizetéseket - meghatározták a gazdaságpolitika mozgásterét, ezen belül a vízgazdálkodás lehetőségeit.

További, meglehetősen súlyos korlátokat emelt a Trianoni Békeszerződés XII. része, amely a törvény 268. cikkétől a 293. cikkéig (tehát 25 cikkelyen keresztül) " Kikötők, vízi utak és vasutak" címmel a vízügyet közvetlenül érintő kérdésekkel foglalkozott.

Az "Általános rendelkezések" című rész előírta: *"Magyarország kötelezi magát, hogy a nemzetközi átmenő forgalomra legalkalmasabb utakon, nevezetesen vasúton, hajózható víziutakon vagy csatornákon szabad átmenetet engedélyez területén keresztül bármelyik szomszédos vagy nem szomszédos Szövetséges és Társult Hatalom területéről származó vagy oda irányított személyek, áruk, hajók, vasúti kocsik és a posta számára. A személyek, áruk, hajók, vasúti kocsik és a posta semmiféle átmeneti illetéknek, sem pedig szükségtelen késedelemnek vagy korlátozásnak nem vethetők alá, és Magyarországon a belföldiekkel azonos elbánásra lesz joguk, különösen az illetékek és könnyítések tekintetében, valamint minden más tekintetben is. Az átmeneti áruk mentesek mindennemű vámtól vagy más hasonló illetékektől."*

A "Dunára vonatkozó rendelkezések" című fejezet a Dunát Ulmtól kezdve nemzetközinek nyilvánítja, s kimondja: *"A nemzetközieknek nyilvánított utakon az összes Hatalmak állampolgárai, javai és lobogói teljesen egyenlő elbánásban fognak részesülni akként, hogy e Hatalmak bármelyikének állampolgárai javai és lobogója hátrányára semmiféle megkülönböztetést sem szabad tenni köztük, és magának a parti államnak vagy annak az államnak polgárai, javai és lobogója között, amelynek állampolgárai, javai és lobogója a legtöbb kedvezményt élvezik. A magyar hajók a személy- és áruforgalmat rendes járatokkal valamelyik Szövetséges és Társult Hatalom kikötői között csak ennek különös felhatalmazása alapján bonyolíthatják le."*

A hajózás eszközeit érintő legsúlyosabb rendelkezés a 284. cikk, amely előírta: *" Legkésőbb három hónap alatt a neki szóló felszólítás vétele után Magyarország az érdekelt Szövetséges és Társult Hatalmaknak átengedi azoknak a vontatógőzösöknek és uszályhajóknak egy részét, amelyek megtérítés és jóvátétel címén történő anyaglevonás után a 276. cikkben említett vízhálózatok kikötőiben maradnak bejegyezve. Ugyancsak átengedi Magyarország ezeknek a hálózatoknak kihasználásához az érdekelt Szövetséges és Társult Hatalmaknak szükséges mindenféle anyagot is. A vontatógőzösök és uszályhajók számát és az átengedett anyag mennyiségét, valamint azoknak elosztását az Északamerikai Egyesült Államoktól kijelölt egy vagy több döntőbíró határozza meg, figyelemmel az érdekelt felek jogos igényeire, és különösen a háborút megelőző öt év hajózási forgalma alapján. Az összes átengedett járóműveknek tartozékaikkal és felszerelésükkel ellátva, jó állapotban, áruszállításra alkalmasaknak és a legújabban készültek közé tartozóknak kell lenniük."*

A "Dunára vonatkozó különös szabályok" című fejezet kinyilvánította: *" Az Európai Dunabizottságnak újból az a hatásköre lesz, amely a háború előtt megillette. Egyelőre azonban csak Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Románia képviselői lesznek tagjai ennek a Bizottságnak. Az Európai Dunabizottsággal szemben Magyarország köteles a teljes helyreállításra, jóvátételre és kártalanításra a háború alatt a Bizottságot ért károk miatt..."* Továbbá: *"...Magyarország kötelezi magát annak a szabályzatnak elismerésére, amelyet a Szövetséges és Társult Hatalmaktól kijelölt Hatalmak értekezlete meg fog állapítani; ez az értekezlet, amelyen Magyarország képviselői jelen lehetnek, a jelen Szerződés életbelépésétől számított egy év alatt ül*

össze. Addig, amíg a Dunára nézve végleges szabályzat létesül, a 286. cikkben említett Nemzetközi Bizottság ideiglenesen ellenőrzi annak a felszerelésnek, azoknak az épületeknek és berendezéseknek igénybevételét, amelyek a Dunának a Turn-Szeverin és Moldova között fekvő szakaszán végzett munkálatok kivételére és fenntartására szolgálnak. Ezeknek a felszereléseknek, épületeknek és berendezéseknek végleges rendeltetését az előző bekezdésben említett értekezlet állapítja meg. Magyarország kijelenti, hogy az említett felszerelésekre, épületekre és berendezésekre vonatkozó minden jogáról, igényéről és érdekéről lemond."

A Trianoni Békeszerződés "Vízügyi rendelkezések" című fejezete előbbiekhöz képest kevésbé büntető jellegű, inkább műszaki szempontokat, a vízrendezés, vagy a vízellátásra szolgáló berendezések működőképességének fenntartását kívánta szolgálni. "(...) Ha új határ megállapítása következtében valamely Államban a vízrendezés (csatornázás, elárasztás, öntözés, lecsapolás, vagy hasonló teendők) más Állam területén végzett munkálatoktól függ, vagy ha valamely Állam területén - a háborút megelőző szokás alapján - olyan vizeket vagy vízierőt használnak fel, amelynek eredete más Állam területén van, egyéb rendelkezések hiányában az érdekelt Államok között oly természetű megállapodást kell létesíteni, amely mindegyikük érdekeit és szerzett jogait biztosítja. (...) Ha valamely Államban helyi vagy magánszükségletekre olyan villamosságot vagy vizeket használnak fel, amelyeknek eredete valamely új határ megállapítása folytán más Állam területén van, egyéb rendelkezések hiányában az érdekelt Államok között oly természetű megállapodást kell létesíteni, amely mindegyikük érdekeit és szerzett jogait biztosítja. Ennek a megállapodásnak létrejöttéig a központi villamossági állomások és a vízellátásra szolgáló berendezések az 1918. évi november hó 3.-án érvényben volt feltételek és megállapodások szerint kötelesek a szállítást folytatni." Megegyezés hiánya esetére a békeszerződés döntőbíráskodást írt elő.

A záró cikkely **Állandó Műszaki Bizottság** felállításáról rendelkezett, melynek feladatául szabta e megállapodások kezdeményezését a vízügyi rendelkezések egységessé tétele érdekében, valamint a hajózással kapcsolatos kérdések tanulmányozását. E fejezet tételei a Duna-menti államok kormányainak kölcsönös együttműködését tételezték fel, a háború utáni nemzetközi helyzetben azonban az érintett országok külpolitikai kapcsolataiban ez nehezen érvényesült.

A vízkárelhárítási problémákra visszatérve tudni kell, hogy **az árvédekezés a történelmi Magyarországon működő társulati láncolat esetében sem volt katasztrófamentes**, de az új helyzetben - főleg az Alföld vidéke - nagymértékben ki volt szolgáltatva az utódállamok vízügyeket komolyan vevő, vagy éppen elhanyagoló magatartásának.

A megosztott vízi társulatok helyzetét az állami vízügyi szolgálat akkori főnökének, Tellyesniczky Jánosnak tanulmánya alapján tekintjük át. (Tellyesniczky, 1928)

A miniszteri tanácsos szerint az árvédelmi helyzet sok problémával terhelt, de régióként változó az összkép.

Az osztrák-magyar szakaszon például a Rábaszabályozó Társulat vízi művei teljes egészében megmaradtak, s a Lajta Vízrendező Társulat árterének kezelése túlnyomó részben a Rábaszabályozó Társulat hatáskörébe került, a vízhasználatok érintetlenül magyar kézben maradtak.

A magyar-csehszlovák határra eső művek fenntartását sikerült arányosan megosztani, ugyanakkor azonban annak következtében, hogy mind a Tisza, mind a Bodrog folyása a magyar részekben a csehszlovákiai részekhez képest alsóbb fekvésű, árvédelmi helyzetük a töltések megosztottsága folytán bizonytalanná vált.

A magyar-csehszlovák-román határ területén a Tisza és a Szamos között fekvő árterületeken a Szamos mentén meglévő töltések az árvizek ellen kellő védelmet jelenthettek, ugyanakkor a magyar terület kelet és részben észak felől védtelen volt, melyet a Tisza, a Túr és a Batár vizei évente elárasztottak. Itt a védelmet a Túr-csatorna megépítése szolgáltatta volna, de a háború idején ennek csak a torkolati szakasza készült el. Az új helyzetben az okozott gondot, hogy a további építésben a

csehszlovák fél csak kevéssé, a román fél pedig egyáltalán nem volt érdekelt. A Szamos bal parti részén a töltések megosztottsága folytán az alsóbb fekvésű magyar területek árvédelme a román társulati rész felkészültségétől és ráfordításainak függvénye lett. Ráadásul - Tellyesniczky János megállapítása szerint - e részek árvédelme és belvíz levezetése nem választható el egymástól, mert ha műszakilag megoldható is lenne a függetlenítés, részint a költségek, részint a román területeken szükséges beruházási munkálatok miatt annak kivitele eléggé reménytelen.

A magyar-román határterületen egyedül a Berettyó árvédelmi biztonságáról volt elmondható, hogy azt a megosztottság csak kis mértékben befolyásolta.

Súlyos helyzet alakult ki a Körösök területén, ahol a román terület összes belvizei a magyar területen folytak át. Magas vízállás esetén csak tetemes költséggel lehetett a vizeket átszivattyúzni, miközben e beavatkozás anyagi fedezetének biztosítása nem volt kellően szabályozott a két ország között.

A magyar-román-jugoszláv határszakasz területén a régi töltések 77%-a a szomszédos országok valamelyikének területére került, a magyar társulati rész árvédelme a román, illetve a jugoszláv intézkedésektől függött, ugyanakkor némi előnyt jelentett, hogy a magyar társulati rész a Maros felől alsó, a Tisza felől felső helyzetben volt.

A magyar-jugoszláv határon, a Szegedi Ártmentesítő és Belvízszabályozó Társulat területén a Tisza folyása felsőbb fekvésű volt, a belvizeket levezető zsilip és az átemelő szivattyú magyar kézben maradt, az országhatár lényegesen nem befolyásolta az árvédelem helyzetét. Egyedül a szeged-martonosi öblözetben alakulhatott ki gátszakadás esetén komoly veszély. Kedvezőtlenebb volt a dunai szakasz árvédelmi biztonsága. Annak ellenére, hogy a magyar rész itt is felsőbb fekvésű volt, az eredményes védekezés itt is a jugoszláviai töltésrendszer karbantartásától függött.

A Monarchia idején kiépített magyar árvízvédelmi és belvíz-levezetési rendszer összeomlásának veszélyeit a győző hatalmak és az ún. "utódállamok" szakértői is felismerték, s ennek köszönhetően elfogadtak egy "Állandó Vízügyi Műszaki Bizottság" megalakítására irányuló magyar javaslatot, amely a békeszerződésbe is bekerült.

Noha az árvizek elleni együttes védekezés lehetőségeinek kialakítására született egyezmények érvényesülését, a vegyes bizottságok működésének lehetőségeit az eltérő érdekeltségek és néha a külpolitikai kapcsolatok elégtelensége is kedvezőtlenül befolyásolhatták, az együttműködés - eltérő hatásfokkal - mégis jelen volt a térségben. A tárgyaló delegációkban helyet foglaló műszaki szakemberek sok esetben kölcsönösen elfogadható megoldásokat találtak.

Az új határok meghúzásából fakadó helyzetben az árvíz- és belvízvédekezés nehézségeit számos példával lehet illusztrálni.

Az első években furcsa kettősség létezett **a szétszakított társulatok** működésében. Ha egy ilyen társulat igazgatási központja a határon túlra esett, akkor az igazgató-főmérnök a társulatot továbbra is egységesnek tekintve, feladatainak ellátása érdekében "ingázott" a két ország között. Ez a helyzet persze nem tartott sokáig. Az 1920-as évek első felének végén már nem volt példa erre a kétlakiságra. A társulatok határon túl élő vezetőinek és alkalmazottainak dönteniük kellett, melyik országban kívánnak tevékenykedni.

A hazai vízügyi szolgálat vezetői kezdettől fogva abból indultak ki - miközben a szóhasználatban a helyzet ideiglenességére utaló "megszállt területek" kifejezést használták - hogy **a magyar árterület-részeknek az az érdeke, amennyire csak lehet, függetlenedjenek a határon túli részek vízkár-problémáitól.**

Intő példa volt a várható jövőt illetően az **1919-es rendkívüli tiszai árvíz** némely tapasztalata. Amikor májusban a tiszai töltések két oldalán a román királyság és a magyar Tanácsköztársaság csapatai néztek egymással farkasszemet, megtörtént az az eset, hogy a román fennhatóság alá eső társulati területet fenyegető árvízi veszély elhárítása érdekében - a társulati vezetők tiltakozása dacára - a hatóságok egyszerűen átvágták a töltést, s ezzel az alsóbb magyar részekre engedték a vizet. (Tellyesniczky, 1923)

Nem véletlen hát, hogy a vízügyi kormányzat nyomtatékosan felhívta a társulatok figyelmét a határon túli gátszakadásokból (-szakításokból) származó veszélyekre és szorgalmazta a határ menti lokalizáló töltésrendszerek kiépítését.

Az együttműködés, illetve a nézeteltérések másik példájaként említhetjük **az 1926-ban a Dráva-torok környékén bekövetkezett árvíz** okainak egymástól eltérő jugoszláv, illetve hazai megítélését. A jugoszláv jelentés *"Kire hárul a felelősség az árvíz katasztrófáért?"* című fejezetében az erdői mellékág elzárását, a gombosi vasúti híd és a gombos-vajszkai töltés építését, annak módját jelöli meg a gátszakadás okaiul. Magyar szakértői elemzés szerint a mellékág elzárása nem okozott számbavehető duzzasztást, nem okozott kárt, sőt szükséges volt; mindez valószínűsíti, hogy ha a gombos-vajszkai töltés nem épül meg, akkor is bekövetkezhett volna a gátszakadás. A tanulmány rámutatott: a Duna szintjének Apatin környéki emelkedését a háború előtt már tanulmányozták, a Mohács alatti szakasz általános rendezésére az 1908. évi törvény alapján jelentős összeget szántak, ám a háború miatt a tervből igen kevés valósulhatott meg. (Benedek, 1932)

A magyar-román állandó vízügyi műszaki bizottság számára sok tanulsággal szolgált **az 1925. év decemberében a Fehér-és Fekete-Körös deltáján keletkezett pusztító árvíz**. Az áradás az akkor már Romániához tartozó Arad-megyei Társulat területén, a Fehér-Körös jobb parti régi árvédelmi töltését 14 cm-rel meghaladva tört át, 16 000 kh területen elöntötte a Körösök deltáját, elsodorta a tanyákat, teljesen elpusztította az őszi vetést, s a lakott területeket is 150 cm magasan borította az árvíz. Az áradás során Gyula is veszélybe került, s a helyzetre jellemző, hogy a legközvetlenebbül érdekelt Alsófehérvárosi Ármentesítő Társulat főmérnöke magánértesülés révén tudta meg a gátszakadás helyét. Mire az információ eljutott hozzá már eldőlt, hogy a város megmenekült, az ártér azonban menthetetlen volt.

Az Állandó Műszaki Vízügyi Bizottság később a helyszínen tanulmányozta a történeteket, kutatta és megállapította az okokat, s javaslatokat tett a román kormánynak a legszükségesebb árvédelmi intézkedésekre. A román részről megindult partbiztosítási, töltés emelési munkákhoz a magyar műszaki bizottság átadta a korábbi körösi terveket, s ettől fogva a magyar-román építési bizottság évről-évre a helyszínen győződhetett meg a munkálatok előre haladásáról, vagyis az árvédelmi helyzetről. A munkák a társulatok anyagi helyzete miatt lassan haladtak, a romániai földreform miatti tulajdonos váltások következtében az ártéri kivetések sem készülhettek el. Komolyabb ütemben csak az újabb, **az 1932. évi rendkívüli árvíz** figyelmeztetése után indult meg a munka. Az árvíz után a magyar-román bizottság helyszíni szemlét tartott, megállapodás jött létre a határ menti töltésnek fél méterrel való megemeléséről, s egy szakasz kiszélesítéséről. Megérlelődött az a felismerés is, hogy az árvédekezés a kettévágott társulatok szorosabb együttműködése nélkül nem lehet eredményes, így végre elfogadták a közvetlen telefon-összeköttetésre vonatkozó magyar indítványt. Becker Ádám, aki Tellyesniczky János lemondása után a magyar-román bizottságban a magyar kormányt képviselte, elismeréssel szólt román partnere, Rudolf Oprean vízepítési vezérigazgató (a magyar kultúrmérnöki szolgálat egykori tagja) együttműködési készségéről. Meg kell említeni, hogy a közös munkálkodás természetesen nem ment konfliktusok nélkül, az érdekek és nézetek időről-időre újra ütköztek, s a két ország külpolitikai kapcsolatainak nehézségei időnként itt is éreztették hatásukat.

A háború utáni megváltozott helyzetet áttekintve végül nem hagyhatjuk figyelmen kívül az ország gazdasági helyzetében beállt változásokat. A gazdasági építés iránya a háborús gazdálkodásra való áttérés következtében megváltozott, lendülete megtört, a háború végére a gazdaság leromlott. A Monarchia szétesése következtében az addig szerves gazdasági kapcsolatok megszakadtak, a rendkívüli mértékű területvesztés beszűkítette a gazdasági erőforrásokat, s a jóvátételi kötelezettségek teljesítése is súlyos terhet rótt az országra. Kibontakozás csupán a húszas évek derekától volt érzékelhető.

A magyar-osztrák határvízi együttműködés a Rábaszabályozó Társulat vízgazdálkodási területét érintette. 1923. április 10-én Magyarország egyezményt kötött Ausztriával a határvidék vízviszonyainak rendezésére vonatkozó tárgyalásokról, a felmerülő vitás vízügyi kérdések lehetőség szerint egyetértéssel történő megoldásáról, illetve megegyezés hiányában választott bíróság felkéréséről, valamint a vízügyi szakigazgatás iratainak cseréjéről. Ezt a megállapodást a magyar törvényhozás 1923:XXXI. tc. alatt cikkelyezte be. 1927. március 11-én mindkét fél elfogadta a magyar-osztrák határvidék vízügyeit szabályozó jegyzőkönyvet. A jegyzőkönyvben rögzített megállapodás szerint egyik fél sem hajt végre saját területén olyan munkálatokat, amelyek bármi módon érintenék a másik fél vízviszonyait, s ezzel kapcsolatban kölcsönös egyeztetési kötelezettséget vállalnak.

A magyar-román vízügyi egyezményt egy francia bizottság segítségével hozták létre, ennek jegyzőkönyvét a két állam megbízottjai 1924. április 14-én írták alá Bukarestben. Az egyezmény szerint mindkét ország tartózkodik minden olyan eljárástól, amelynek káros hatása lehet a másik ország vízgazdálkodására, új művek létesítése esetén előzetes megállapodást kötnek. Mindezek mellett gátszakadásról, vagy egyéb árvizet előidéző körülményről, valamint a vízállásokról egymást kölcsönösen tájékoztatják. Az egyezmény kiterjedt a határ által elválasztott vízitársulatok megszüntetésére és a vízügyi szakigazgatás iratainak cseréjére.

A magyar-csehszlovák határvízi együttműködés - a Duna Bizottság sürgetésére - 1923-ban szakértői tárgyalások formájában kezdődött meg, majd a húszas években egy ideiglenes, 1930-tól egy állandó jelleggel létrehozott bizottság keretében. 1927. szeptember 1-én megállapodást kötöttek a vízügyi szakigazgatás iratainak cseréjéről. 1928. november 14-én létrejött a magyar-csehszlovák határstatutum, amelynek I. fejezete a határ menti, vagy határ-metszette víziművekre és vízi jogosítványaik kölcsönös elismerésére vonatkozik. A II. fejezet többek között az új víziművek építésének engedélyezési eljárásaival, a határ menti vízfolyások szabályozási munkáihoz nyújtott kölcsönös segítséggel foglalkozott, míg a III. fejezet kinyilvánította, hogy az engedélyezési eljárásokat mindkét fél hatóságainak bevonásával folytatják le. Ezt az egyezményt a magyar kormány csak közigazgatási úton érvényesítette! 1937. október 15-én újabb egyezményt kötött a két ország folyóvízi határszakaszaival kapcsolatos műszaki-gazdasági kérdések szabályozásáról és bizonyos árvízvédelmi együttműködésről. A magyar fél ez utóbbi megállapodást sem hirdette ki.

A magyar-jugoszláv határvízi együttműködés kialakítása érdekében 1924-ben folytak tárgyalások, de a körvonalazódó megállapodást a jugoszláv kormány nem hagyta jóvá, csupán a vízügyi szakigazgatási iratok cseréjére vonatkozó egyezményt sikerült megkötni 1925. április 7-én. 1932-ben ismét eredménytelen tárgyalások folytak, mert a magyar kormány a Ferenc-csatorna részvénytársasági formában való működtetése miatt olyan záradékot kívánt, amely kimondja: a kötendő egyezmény rendelkezései nem vonatkoznak a Ferenc-csatorna ügyeire.

A Trianoni Békeszerződés előbbiekben már említett, 293. cikke egy **Dunai Állandó Vízügyi Műszaki Bizottság** (francia elnevezésének kezdőbetűivel **CRED**) létesítését írta elő a dunai vízmedence rendszerének életképessége és közgazdasági egysége céljából, a természeti fekvés és a szuverenitás szabta érdekellentétek összeegyeztetése, valamint a nemzetközileg elérhető megegyezések érdekében. E rendelkezésnek megfelelően Ausztria, Magyarország, Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia képviselői a Nemzetek Szövetségének Tanácsa által kinevezett elnök összehívására bizottságot alakítottak, majd 1923. május 27-én Párizsban egyezményt kötöttek a Dunai Állandó Vízügyi Műszaki Bizottság hatáskörére és működésére vonatkozó szabályzat jóváhagyásáról. Ezt az egyezményt a magyar törvényhozás 1923:VII. tc. alatt cikkelyezte be.

Az egyezmény a vízrendszerek fennhatósági tagoltsága mellett is **közös érdekeltséget állapított meg** az érdekelt államok között. A bizottság feladatául szabta a hajózással kapcsolatos kérdések

tanulmányozását a **Nemzetközi Duna Bizottság** (francia elnevezésének kezdőbetűivel **CID**) hatáskörébe tartozók kivételével; fenntartani és javítani kívánta a vízügyi egységet, különösen az erdőkihasználás és újbóli fásítás tekintetében; valamint fenntartani és javítani kívánta a vízügyi szolgálatokat, így a vízmérő és árvízjelző szolgálatot. Előírta, hogy ha bizonyos munkálatok tekintetében - amennyiben azok más állam vízügyeit is érintik - valamely állam kéri, akkor a bizottság segítse elő a megegyezést.

Ami a **CRED működését** illette, tanulságos volt az a levélváltás, amely a Tisza-Dunavölgyi Társulat központi bizottsága és a földművelésügyi miniszter között lezajlott 1929-ben. (Jelentése, 1929)

A Társulat vezetőinek arra a levelére, amely szerint a CRED működésével nincsenek megelégedve, mert annak nincs hatalma, hogy saját határozatait végrehajtsa - a miniszter kiemelte: **a CRED kezdetben, mint új intézmény valóban kevésbé volt hatékony**, de az utóbbi időben a társulatok az osztrák, csehszlovák és jugoszláv árvizekről közvetlenül, a román vízállásokról pedig közvetve kaphat tudomást. A szomszéd országokban fekvő vízgyűjtő területek kopárfásítása tekintetében a román fél kezdeményező lépéseket tett, s külön szervezetet hozott létre a szükséges vadpatak szabályozási munkálatok tervszerű végrehajtása érdekében. A CRED befolyásának köszönhetően a magyar delegátusok a helyszínen is tájékozódhattak a közös érdekű vízi és erdészeti munkálatokról. A miniszter válaszelevelében további részletes adatokkal támasztotta alá a kedvező fejleményeket, majd kijelentette: *"A CRED és albizottságai működésének nemcsak erkölcsi, hanem gyakorlati értéke is van, és a CRED a magyar alföld javára hasznos munkát végez."*

Az állami vízügyi politikai és az ármentesítő és belvízszabályozó társulatok

A háború utáni gazdasági elgyengülés, valamint a megváltozott országhatárok sürgőssé tették egy új vízügyi politika kialakítását.

Kvassay Jenő még 1917-ben megjelentetett egy kis füzetkét *"Vízgazdasági politika"* címmel, de az abban lefektetett célokat az adott körülmények szorításában újra kellett gondolni. **A nagy víziútfejlesztési programokat** - amelyeket a történelmi Magyarország politikai és gazdasági viszonyai között dolgoztak ki - a célok között **hátrább kellett sorolni**.

A fő cél ismét a magyar föld termőbbé tétele, a kárt okozó vizek rendezése, s egyáltalán a víznek a földművelés érdekében való hasznosítása, tehát a belvízrendezés, lecsapolás és öntözés átfogóvá tétele, illetve széles körű elterjesztése volt. (Rohringer, 1923)

A hazai mezőgazdaság fejlődése az 1920-as évek második felében az ország gazdaságának egésze számára is érzékelhetővé vált. Ha **az agrárkonjunktúra okait** vizsgáljuk, több tényező együttes - nem ritkán sajnos csak átmeneti - hatását lehet kimutatni. A **jelzálogkölcsonök térhódítása** lehetőséget adott a tőkehiánnyal küszködő mezőgazdaság számára, hogy újabb forrásokhoz jusson. Nem lehet megfedkezni a **Nagyatádi-féle földreformról** sem, amely ha nagyon ellentmondásos is, de mégis tett egy lépést egy valódi földreform irányába. A külpiazi viszonyok terén kedvezett, hogy időlegesen kiszorult a szovjet-oroszországi gabona (ez volt a nagy ukrainai és oroszországi éhínségek időszaka), amely - a hazai termés közel felét exportáló termelőknek **jobb értékesítési lehetőséget biztosított külföldön**. Az előbb felsorolt feltételeket kiegészítette az a szomorú tény, hogy **a mezőgazdaság ebben az évtizedben is nagy tömegű, alacsonyan fizetett munkaerővel rendelkezett**, amely tovább javította a termelés önköltségi mutatóit. A fellendülés nem tartott sokáig! Amikor **a gazdasági válság** a harmincas évek elején elérte Európa ezen szegletét, **a banktőke pánikszerűen vonult ki a mezőgazdaságból**. A birtokosok nem jutottak kölcsönökhöz, hiszen korábbi adósságaikat sem tudták visszafizetni. A búza ára rövid idő alatt (1929-1933 között) a felére esett vissza. A banki gyakorlatban megjelent az úgynevezett "zöld hitel", amely egy évre szólt és fedezete az adott évi termés volt. Ilyen körülmények között a mezőgazdaságban hosszabb időre nem lehetett tervezni, a szereplők legfőbb célja a túlélés volt. Mindezekről azért kellett röviden említést tenni, mert ezek a tények nagyon erősen meghatározták a

hazai társulatok, s rajtuk keresztül az ármentesítések és belvízrendezések ügyét, valamint a vízimunkákkal kapcsolatos állami szerepvállalás mértékét és módját.

A Nagyatádi-féle **földreform** például nehéz helyzetbe hozta a területileg érintett társulatokat, mert az új birtokosoktól, a néhány holdas gazdáktól nagyon **késedelmesen és hiányosan folytak be a járulékok**. Ezzel egyes társulatok korábban felvett kölcsönének törlesztése került veszélybe. Azt azonban a társulatok is tudták, hogy az 1929-ben már válsággal küzdő mezőgazdaságban újabb terheket nem lehet a kisparaszti gazdaságokra hárítani. A segítséget az államtól várták.

További gondot jelentett, hogy **a reform során a parcellázáskor nem kérték ki a társulatok szakvéleményét**, ami - főleg a belvízcsatornák tekintetében - számos bonyodalom forrásává vált. Egyes gazdák ugyanis minden teketória nélkül eltömték, vagy elszántották a telkükön húzódó levezető csatornát, nem várt gondokat okozva a belvizes időszakokban.

Mint az már századunk első évtizedében is kiderült, a társulatok számára az **ármentesítések befejezése után az egyik legfontosabb feladat a belvizek levezetése** kellett legyen. A **vízjogi törvény** viszont a **vízkárok elleni védelmet**, a talaj termőképességének fokozását kizárólag **az érintett birtokos akaratától tette függővé**. Azonban a beruházási pénzekben nem nagyon dúskáló birtokosok között a "nemfizetés" mellett mindig könnyebb volt a többséget létrehozni.

A háború után a Duna völgyében 18 vízrendező társulat közül kettő, 29 hasonló tiszai társulat közül pedig csak egy volt, amely maradéktalanul elvégezte területén a belvizek rendezését. Az új politikai és gazdasági viszonyok között a vízjogi törvény addigi megengedő liberális szemlélete elavulttá, a fejlődésnek egyre inkább gátjává vált. Rohringer Sándor, a műegyetem vízepítéstan professzora egy tanulmányában a kérdést a következőképpen tette fel: *" nélkülözheti-e a kis Magyarország 1 millió holdra tehető lecsapolatlan, vagy félig lecsapolt terület hiányzó termését, nem is említve az ebből folyó egyéb anyagi, kulturális és egészségügyi hátrányokat. "* (Rohringer, 1923)

A víztársulatok fejlődését, a kibontakozás lehetőségét az **1923. évi** egymást követő **XL. és XLI. törvények** segítették. Az előbbi az ármentesített területek termőképességének fenntartására és továbbfejlesztésére a tiszai és dunai érdekeltségeket a közös **Tisza-Dunavölgyi Társulatba** tömörítette, míg a másik **törvény kötelezte a társulatokat, hogy az érdekeltségi területükön található belvizeket levezessék**, sőt: a miniszter feladatukká tehetette az árterükön kívül eső olyan magasabb fekvésű területek belvizének levezetését is, amelyekről a vizek gazdaságosan csak a társulati ártéren keresztül voltak eltávolíthatók. A törvény hatására országszerte ismét fellendült a belvízlevezető csatornák építése. (Fejér-Koltay, 1992)

Az már csak később derült ki, hogy nem volt túl szerencsés az ármentesítő társulatok kötelességévé tenni a belvízrendezési feladatok ellátását. Ezeknek a társulatoknak az érdekeltségi területét az árterek alapján határozták meg, s ők csak ezen határokon belül keletkezett belvizekkel foglalkoztak. Ezeket azután a legrövidebb (és legolcsóbb) úton bevezették egy közbenső befogadóba, nem törődve azzal, hogy a befogadó folyó, vagy csatorna mentén alább fekvő érdekeltségek belvizeinek bevezetését ezzel megnehezítik-e vagy sem.

A vízkárok elleni védekezés más területeken is lendületet vett az 1920-as évek második felétől. A társulatokat érintő folyószabályozások és partbiztosítások például 1926-ban ismét nagyobb anyagi erőre támaszkodva készültek, s az állam a következő esztendőben helyreállította az 1925. évi jeges árvíz által megrongált folyópartokat. Akkoriban ezek a munkák a korábbi helyzethez képest jelentős előrelépésnek tündek, s csak jóval később, az 1940-42 közötti igen csapadékos belvizes-árvizes években derült ki, hogy a kormányzat messze nem eleget költött az első világháborút követő két évtizedben a hazai nagy és kisebb folyók szabályozására.

Az **1929-ben, a vízi beruházásokról megalkotott III. törvény**, az első világháború befejezése után - a megváltozott határok szabta helyzetben - először készített leltárt az ország egész területén szükséges szabályozási és rendezési munkálatokra vonatkozóan, legalábbis az 1908:XLIX. tc. által körülhatárolt, állami kezelés alá eső vizeket tekintetbe véve. A törvényjavaslat 1928.

novemberében készült el a Földművelésügyi Minisztériumban. Időszerűségét az is alátámaszthatta volna, hogy az előző beruházási törvény, az 1908:XLIX. tc., éppen húsz évre elosztva biztosította a beruházási költségeket, s ebből következhetett volna az újabb szabályozás. Ám az 1908-ban meghozott törvény végrehajtását a háború és következményei lehetetlenné tették. Az új szabályozást a szükség diktálta, a lehetőséget pedig a húszas évek második felére jellemző - rövid ideig tartó - gazdasági fellendülés hozta.

A törvényjavaslatot betérjesztő Mayer János földművelésügyi miniszter indítványozta: *"hatalmazza fel a törvény, hogy a Dunán, Tiszán és Dráván, úgyszintén a mellékfolyókon, nevezetesen: a Sión, Szamoson, Bodrogon, Sajón, Kőrösökön, Maroson és Murán, nemkülönben a Balatonon víz lefolyási, hajózási és közgazdasági szempontokból szükséges szabályozási és rendezési munkálatokat végrehajthasson s hogy más olyan folyókon vagy patakokon is foganatosíttathasson szabályozási munkálatokat, amelyek országhatárt képeznek és amely munkálatoknak az állam által való elvégzése közgazdasági szempontból vagy közérdekből szükséges... Amennyiben a meder- és partviszonyok változása indokoltá vagy szükségessé teszi egyes munkák nagyobb arányú és nagyobb költségű végrehajtását, úgy azok más előírányzott, de kevésbé sürgős munkák költségeinek terhére legyenek elvégezhetők. Kapjon felhatalmazást a földművelésügyi miniszter, hogy a vízitársulati védtöltések vagy egyéb vízimunkálatok által védett vasutak, utak, csatornák, körtöltések és épületek tulajdonosai terhére az 1884 : XIV. t c. 15.§-a, az 1885 :XV. tc., és az 1885: XXIII. tc. 110.§.-a alapján megállapított évi hozzájárulásokat az 1927. évi január hó 1-től kezdődő hatállyal a pénzügyminiszterrel egyetértőleg pengőértékben állapíthassa meg."* (Az utolsó mondat az addigi korona helyetti pengő bevezetésére utal)

A miniszter a törvényjavaslat indoklásában elsősorban a megváltozott helyzetről adott áttekintést. Rámutatott: a folyók szabályozása szempontjából teljesen új és kedvezőtlen körülmény, hogy a folyók felső szakaszai, valamint úgyszólván összes vízgyűjtő területei a szomszédos államok területeire jutottak. Ennek következménye, hogy az ott keletkező hordalék továbbcsordulását az alsóbb szakaszokra nem tudják megakadályozni, így az itteni mederszabályozási munkák bizonytalan eredményt hoznak. További új körülményként említette, hogy *"a nemzetközinek nyilvánított folyószakaszokon végzendő munkák tekintetében az Európai Duna Bizottság illetékes dönteni, határozatait az érintett államok kötelesek végrehajtani, ami az addigiakhoz képest eltérő és új feladatokat ró a hazai vízgazdálkodásra."*

A törvényjavaslat részletes előírásokat tartalmazott az egyes folyókon végrehajtandó munkálatokra, tizenöt év időtartamra évenkénti bontásban megszabva az ezekhez rendelt állami hozzájárulás mértékét (3,8 millió pengő/év) és módját, külön szakaszba foglalva azt az összeget, amely a trianoni országhatár miatti rendkívüli árvédelmi munkákhoz kellett. A törvénycíkkel 1929. január 9-én hirdették ki.

Az állami szabályozás alá nem eső vízfolyások kártételeinek elhárítását célzó munkálatok állami támogatásáról az 1931:XV. tc. rendelkezett. A törvény a hasonló célokat kitűző 1914:XXXVIII. tc.-ben foglaltakhoz képest lényegesen nagyobb összeget irányzott elő, noha a korábbi összeg a történeti Magyarország területére vonatkozott. Mayer János miniszter a javaslat indoklásában rámutatott az anyagárak és a munkabérek emelkedéséből fakadó költségnövekedésre, de különösen arra, hogy az állami szabályozás alá nem tartozó vizek állapota nagy mértékben romlott, kevés kivétellel legtöbb helyen súlyos iszaposodás állt be. A törvény e folyók medrének jó karban tartását a feladat tekintetében önálló hatáskörrel felruházott, s a kezdeményezést illetően is teljes jogkörrel rendelkező kultúrmérnöki hivatalokra bízta. Régi rossz tapasztalat volt ugyanis arra, hogy amikor valamely vízfolyást - évekig tartó huzavona és tárgyalások után - jelentős állami hozzájárulással szabályoztak, e munkálatok befejezése után a vízfolyás sorsával rendszerint senki sem törődött. A közigazgatási apparátus csak akkor foglalkozott vele, ha panasz érkezett, illetve ha a keletkező gazdasági kár már elviselhetetlenné vált. A törvény indoklása elismeri: az 1913:XVIII. tc. idevonatkozó rendelkezése - amely a medrek jó karban tartásával a községeket bízta meg - nem

vált be, mert az a vízfolyást és az érdekeltségeket községhatáronként különálló részekre osztotta. Ez egyrészt több esetben megnehezítette vagy lehetetlenné tette a mederfenntartás technikai keresztülvitelét, másrészt ellenkezett az érdekeltséget rögzítő engedélyokirattal, amely mind a vízfolyást, mind pedig az érdekeltséget osztatlan egységként állapította meg. Ráadásul - a miniszter megállapítása szerint - a községek igazgatása nem rendelkezett olyan szervekkel, amelyek e főként műszaki feladatkört megfelelő módon be tudták volna tölteni. **A törvény lehetővé tette, hogy az állam a vízimunkákat az érdekeltek részére nyújtott állami kölcsönökkel, kivételes esetekben segélyekkel támogassa.** Kimondta, hogy a kölcsön a szükséges költségek 50%-áig terjedhet. Előírta, hogy a fenntartási munkákat folyamatosan és rendszeresen kell végezni, amivel az volt a célja, hogy a fenntartásokkal járó költségek egyenletesen, évről-évre elosztva kevésbé terheljék a gazdaságsadalmat, mint az addigi, váratlanul sürgőssé váló súlyos kiadások.

A törvény a lehető legjobbkor jött, mert számos társulat komoly gazdasági nehézséggel küzdött. A felső tiszai érdekeltségek arról panaszkodtak, hogy már évek óta gyenge termést takarítanak be a birtokosok, ennek következtében járulékfizetési gondjaik vannak. Ezért erőteljes akcióba kezdtek, hogy régi, magasabb kamatozású kölcsöneiket állami segítséggel olcsóbb kölcsönökre cserélhessék. Az Alsószabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat belvízrendezési munkáiba 1931-ig már befektetett 6-8 millió pengőt, de a hiányzó 6-7 millió megszerzésére semmi esélye nem volt. Befejezés nélkül az egész rendszert használhatatlannak ítélték, s csak az állami támogatásban bízhattak.

A társulati ármentesítési és belvízrendezési munkák állami megsegítését egyéb szempontok is motiválták. A gazdaságilag fejletlenebb vidékek súlyos munkanélküliségének enyhítésére igen célszerűek voltak a közmunkák. Az 1932-ben levonuló tiszai árvíz gátszakadást szerencsére sehol nem okozott, de a töltésekben okozott kár helyreállítása, valamint **a mindig időszerű belvízrendezések jó alkalmat kínáltak az ínségmunkák megszervezésére.**

Az egyik ínségmunkás akcióval kapcsolatban tanulságos és szomorú esetekre hívta fel az alsószabolcsi társulat főmérnöke az állami hatóság figyelmét. A töltésemelési munkákra esetenként meglepően kevesen jelentkeztek. Mint utóbb kiderült, ennek az volt az oka, hogy a községi előjárók eleve a legszegényebbeknek hívták csak fel a figyelmét a társulati munkalehetőségre, akiknek viszont nem volt pénzük arra, hogy a toborzóhelyekre utazzanak. Sokuknak még alkalmas munkaruhája sem volt, mások pedig a fizetés napjáig távol a családjuktól nem tudták azokat élelmezni. (Ábrahám, 1935)

A sanyarú helyzetet ismerve nem volt véletlen Lampl Hugónak, az Öntözésügyi Hivatal későbbi elnökének éles megfogalmazása, amikor a Magyar Mérnök és Építész Egylet 1935. évi közgyűlésén kormányzati notabilitások előtt kimondta: *"Tévednek, akik azt hiszik, hogy a mezőgazdasági munkanélküliségen és a munka nélkül maradt kubikosokon a földreform nélkül is lehet segíteni!"* (Lampl, 1935)

A munkanélküliség nemcsak a kétkezi dolgozókat sújtotta. 1931-ben törvény jelent meg, amely a csendőrségtől és a katonaságtól leszerelt altisztek alkalmazásáról rendelkezett. A kiszemelt szervezetek közé tartoztak a társulatok is, ahol a gát- és csatornaári állomány felvételekor előnyben kellett részesíteni a feltételeknek megfelelő hadfiakat. Azt már a Tisza-Dunavölgyi Társulat központi bizottsága kezdeményezte, hogy az állástalan mérnököket minél nagyobb számban alkalmazzák a társulatok, még akkor is, ha nem tudnak számukra mérnöki állást és munkát biztosítani. (Jelentése, 1933)

A már említett 1932. évi tiszai árvíznek más következményei is voltak. Az egész Tisza-völgyet lefedték az ármentesítő társulatok kivéve az úgynevezett **"borsodi nyílt ártér"** mintegy 60 000 holdnyi területét. Széchenyi idejében ez a terület ármentes vidéknek számított, ezért nem szerveződött itt korábban társulati érdekeltség. A folyó töltésezésével összefüggő árvízszint-emelkedés, azonban idővel ártérre változtatta ezt a vidéket is. Az 1932-es árvíz során a lakosság ahol tudott, körtöltésekkel védekezett, egyes települések élelmezése csak repülőgéppel sikerült, mert a Tisza e térségben mindenfelé komoly elöntéseket okozott - így halaszthatatlanná vált a

terület **bekapcsolása a tiszai árvédelmi rendszerbe.** (Jelentése, 1934) Tudománytörténeti érdekessége van annak a ténynek, hogy a budapesti műegyetem néhány évvel korábban megépített vízépítési laboratóriuma kapott megbízást a minisztériumtól, próbálják meg kideríteni modellkísérletekkel, milyen vízszínelmelkedést fog okozni a nyílt ártér töltése. A történeti kutatások szerint **ez volt Magyarországon az első árvízvédelmi célú kisminta kísérlet.** (Rohringer, 1933)

Amikor a mérnökegylet vízépítési szakosztályában Becker Ádám, a folyammérnöki hivatalok minisztériumi főnöke előadást tartott az árvíz tapasztalatairól, akkor a jelenlévők egyöntetűen annak a véleményüknek adtak hangot, hogy az Alföld fejlesztésének érdekében vízépítési szempontból a legsürgősebb feladat: **a Tisza medrének általános rendezésével a medervándorlási folyamat megakadályozása.** Az előadás után felszólalt Sajó Elemér is, aki kifejtette: *a trianoni határok között két eszköz maradt a kezünkben, amivel az árvizek elleni védekezést eredményessé tudjuk tenni, az egyik a gátak magasítása és tökéletesítése, a másik a folyó partjainak rögzítése. Igaz, ez utóbbira a háború előtt sem volt sok pénz, most pedig még kevesebb van.* (Becker, 1933)

A válságos esztendő és Sajó Elemér vízügyi programja

A gazdasági világválság következtében tehetatlenné vált vízügyi szolgálatban egyes vezetők a helyzetből való előremenekülés útját választották, és az előbb-utóbb bekövetkező gazdasági fellendülésre számítva, megkezdték a szolgálat felkészítését e fellendülésből fakadó vízügyi feladatok ellátására.

Sajó Elemér, aki 1930-34 között a Földművelésügyi Minisztérium vízügyi műszaki csoportjának főnökeként, az állami vízügyi szolgálat nagyformátumú vezetője volt, 1931-ben jelentette meg „*Emlékirat vizeink fokozottabb kihasználása és újabb vízügyi politikánk megállapítása tárgyában*” című programját, amely az 1950-es években elkészült első Vízgazdálkodási Keretterv korai előzménye volt.

Sajó Elemér e munkájában leszögezte, hogy **a hazai vízgazdálkodás jelentős alapozó korszaka zárult le a magyarországi vizek szabályozásával** és rendezésével. A jövőben a társadalom gazdasági fejlődése a vizek fokozottabb hasznosítását fogja igényelni.

Mindezekon túl nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az új határok között az ország az árvizek pusztításainak sokkal jobban ki van téve, mint a korábbi viszonyok mellett.

Ez két tekintetben jelentett változást a háború előtti helyzethez képest.

Egyrészt igen lényeges volt a **kétoldalú kapcsolatok kiépítése** és folyamatos fenntartása, **a nemzetközi egyeztetések** rendszerének kimunkálása. Ez a feladatkör teljesen hiányzott a századfordulóra kiteljesedett egységes vízügyi szolgálat tevékenységéből, hiszen az ország területével szinte teljesen megegyező Kárpát-medencében, a természetes vízrajzi egység mellett, nem volt szükség a nemzetközi vízügyi kapcsolatok kiépítésére.

Az árvízveszély fokozódásának másik következménye - összefüggésben a gazdasági fejlődésnek a vízhasználatokra gyakorolt hatásával - **a vízügyi szolgálat szerepének és a vízügyi tevékenység fontosságának növekedése volt.**

Ennek a folyamatnak eredménye volt, hogy a korábbi évtizedben befejeződött az állami kezelés alá eső folyók szabályozása, és törvényi lépések születtek az állami kezelés alá nem eső folyók kártételei elleni munkák felgyorsításáról, valamint a társulatok és magánosok számára adható állami segítségről.

Ami a **belvízkérdést** illeti, Sajó megállapította, hogy a csatornák és műtárgyak nagyrészt elkészültek, de még sok teendő van ezen a téren. **Az államnak a belvízlevezető társulatokat elsősorban irányítani kell és csak másodsorban kell felügyelnie munkájukat.**

Mindezek mellett az új országhatár által szétvágott társulatokat az államnak segítenie kell, hogy a határ mentén új töltéseiket megépíthessék. Más társulatok a háború alatt leromlott védműveiket önerőből állították helyre. Hogy ez a munka minél gyorsabb ütemű legyen, a társulatokat kölcsönökkel kell támogatni.

Sajó Elemér programja túlélte szerzőjét. Jóllehet a programban is helyet kapott a belvizek rendezésének fejlesztése, az 1930-as, különösen száraz esztendőben kevés hajlandóság mutatkozott e téren a nagyarányú beruházásokra. Sőt!

1935-ben Darányi Kálmán földművelésügyi miniszter, aki egyúttal a tiszafüredi választókerület képviselője is volt, választóitól egy "Elgondolás" című emlékiratot kapott, amelynek névtelenségbe burkolt szerzői az ármentesítési és belvízszabályozási terhek enyhítése érdekében a társulatok autonómiájának megszüntetése révén annak államosítását szorgalmazták. Ha az egész országra lehetne a vízimunkák költségeit szétosztani, akkor az egységes teherviselés elvén kívül az egységes megélhetés lehetősége is érvényesülhet. Az emlékirat szerzői szemére vetették a társulatoknak, hogy annak idején, amikor vízmentesítési terveiket elkészítették, nem vették figyelembe, vajon a felszabadítandó területek tényleg alkalmasak lesznek-e mezőgazdasági hasznosításra. Így történhetett, hogy Tiszafüred környékén olyan területeken is végrehajtották a vízrendezést, amelyek alkalmatlanok a gazdálkodásra. Az emlékirat sürgette a minisztert, vizsgálta felül az érintett területeket, s amennyiben beigazolódik gyanújuk, a társulatok működését meg kell szüntetni, s az általuk létesített csatornákat be kell húzni, hadd legyen az újra vízenyős legelő.

A miniszter az emlékiratot véleményezésre megküldte a Tisza-Dunavölgyi Társulat központi bizottságának is, ahol hangsúlyozták: *"A vízszabályozásnak állami feladattá tételét a haszonaránylagos teherviselés alapelveinek megbotlygatása miatt veszélyesnek tartjuk azért, mert ha a vízszabályozások költségeinek viselésébe olyanok is belekényszeríttetnek, akik abból közvetlen hasznot nem élveznek: elkerülhetetlen, hogy más vidékek lakosai viszont hozzájárulást ne kívánjanak az árterek birtokosaitól olyan speciális terhek viseléséhez, amiből viszont ezek nem látnak hasznot, s ebből is a teherviselések tekintetében végeláthatatlan zavarok és elégedetlenségek keletkezhetnek."* (Jelentése, 1937)

Az említett időszakban nemcsak ez az emlékirat, hanem több forum is támadta a vízszabályozásokat, kárhoztatták a vízmérnököket, s újra felröppent a régi lemez: *"a mérnökök kiszáritották az Alföldet."* Az 1940-es években ezek a hangok eltűntek, de ehhez egy nedvesebb időjárási periódusnak kellett bekövetkeznie.

Az állami vízügyi szolgálat és a társulatok a két világháború közötti időszakban

Az első világháborút követő évtizedekben a **vízügyi szolgálat fogalma** kiegészült, pontosabban fogalmazva - **teljessé vált**. A társulatok feletti állami ellenőrzés olyan fokot ért el, hogy a társulatok - a dolgok természeténél fogva - immár a magyar vízügyi szolgálat részét képezték.

A vízügyi szolgálat állami irányítása a **Földművelésügyi Minisztérium** kezében volt. (A **Kereskedelemügyi Minisztérium**nak az akkor még kisebb jelentőségű vízellátás-csatornázás területén voltak felügyeleti jogosítványai, valamint az ármentesítő társulatok szivattyútelepeinek gépészeti berendezéseivel kapcsolatosan volt engedélyezési jogosultsága.)

A Földművelésügyi Minisztériumban a vízjogi csoport és a vízügyi műszaki csoport foglalkozott a hazai vízimunkákkal.

A **vízjogi csoport** (a minisztériumi besorolásban az V/A főosztály) elsősorban a társulatok felügyeletével, az árvízvédelem közigazgatási szervezésével, a vízjogi törvények végrehajtásával és betartatásával, az állami kezelés alatt nem álló kisebb folyók rendezésével kapcsolatos törvény végrehajtásával,...és még sok egyéb, elsősorban törvényességi, jogi feladat megoldásával foglalkozott.

A **vízügyi műszaki csoport** (ennek az V/B főosztálynak volt a főnöke **Sajó Elemér**) felügyelete alá tartoztak folyammérnöki és kultúrmérnöki ügyosztályok.

A **folyammérnöki ügyosztály** keretében nemcsak a folyammérnöki ügyekkel, hanem a nemzetközi vízügyi kapcsolatokkal összefüggő feladatokkal, valamint a vízrajzi tevékenységgel is foglalkoztak. Közvetlenül az ügyosztály főnöke felügyelet alá tartozott még a Balatoni Kikötők Felügyelősége és a Soroksári Dunaág Munkálatainak Kirendeltsége.

A minisztériumban a folyammérnöki ügyekkel 5 kerületi felügyelő foglalkozott. Közülük kettő a dunai, három pedig a tiszai kerületekért volt felelős. Összesen **9 folyammérnöki hivatal** működött akkoriban a Tisza és a Duna völgyében (Győr, Budapest, Baja, Nagykanizsa, Nyíregyháza, Sátoraljaújhely, Szolnok, Szeged, Gyula).

A **kultúrmérnöki ügyosztály** tevékenységén belül, a klasszikus kultúrmérnöki feladatok mellett a halászati ügyek és az öntözés témaköre kapott kiemeltebb szerepet.

Az ügyosztály három kerületi felügyelő segítségével tartotta kézben a **8 területi kultúrmérnöki hivalt** (Győr, Budapest, Szombathely, Székesfehérvár, Pécs, Miskolc, Debrecen, Hódmezővásárhely).

Az imént felsorolt állami intézményrendszer mellett a minisztérium felügyelete alatt álló **vízrendező és vízhasznosítási társulatok együttese tette teljessé a hazai vízügyi szolgálatot.**

Az 1930-as évek elején 42 társulat foglalkozott ármentesítéssel és belvízrendezéssel. (Kenessey, 1931) Az általuk 3580 km-nyi töltéssel mentesített terület összesen 21 700 km²-t tett ki. (Nagy, 1970) A belvízvédelmi csatornarendszer teljes hossza 11 740 km volt, amelyekhez 153 szivattyútelep tartozott. A társulatok között 8 olyan is akadt, amelynél állami mérnökök látták el a műszaki szolgálatot.

A **vízhasználati** céllal megalakított társulatok száma 57 volt. Ezek többsége lecsapolással, öntözéssel és ipari vízhasználatokkal foglalkozott 2107 km² (366 172 kh) érdekeltségi területen. Az állami mérnökök itt jóval nagyobb arányban (összesen 48-an) látták el az egyes társulatok műszaki szolgálatának irányítását.

Az állami vízügyi szolgálat és a társulatok kapcsolata a vízrajzi tevékenység területén

Az állami vízügyi szolgálat és a társulatok kapcsolata, tevékenységük egymást kiegészítő volta a vízrajz területén is jól nyomon követhető.

A Földművelésügyi Minisztérium folyammérnöki ügyosztályának szoros felügyelete alatt működő **Vízrajzi Intézet** feladata volt a vizekre (elsősorban a folyóvizekre) vonatkozó adatok gyűjtése és az azokból levonható törvényszerűségek tisztázása, különös tekintettel a mértékadó vízállások ill. vízmennyiségek megállapítására és az árvízi előrejelzésre. Miután **az ár- és belvízvédekezés elsősorban a területileg érdekelt társulat vállán nyugodott** - a társulatok és a vízrajzi szolgálat jó kapcsolata az eredményes védekezés záloga volt.

Az 1930-as évektől fogva az együttműködés kiterjedt az öntözésekkel kapcsolatos feladatokra is.

Míg a Vízrajzi Intézet a fenti feladatok ellátása érdekében **254 mércéből álló országos hálózatot tartott fenn, amelyből 75 állomás be volt kapcsolva a távirati vízjelző rendszerbe (1942-es adat)**, addig a társulatok szakközegeinek a jégviszonyok gyors változásának figyelésében és az észleléseknek a vízrajzi szolgálattal való mielőbbi közlésében jutott fontos szerep.

Ez a 254 vízmércéből álló állami észlelő rendszer persze nem nélkülözhetette a gátórházaknál elhelyezett **társulati mércék adatait**, amiket **1941-től saját távbeszélő hálózatuk segítségével gyűjtöttek össze, s juttattak el a társulatok a vízrajzi szolgálat központjába.**

Az eltérő helyzetből fakadt, hogy a vízrajzi szolgálat mérnökei elsősorban az elemző statisztikai feladatot jelentő árvízi előrejelzés tekintetében voltak tájékozottabbak a társulati mérnököknél, míg ezek a pontosabb helyi ismeretek birtokában jobban tudták, hol és mikor szokott ellapulni egy-egy árhullám, miért és mennyit késik itt, vagy ott az árhullám tetőzése és milyen hatással lehet annak levonulására valamely - a legutóbbi árvíz óta készült - begátolás, töltésemelés...stb.(Lászlóffy,1942) A mederváltozások ugyanis jelentősen módosították a statisztikai előrejelzés adatait, hiszen a korábbi adatok alapján szerkesztett előrejelzési görbék már nem voltak érvényesek az új mederviszonyok között. Ilyen körülmények között nem volt véletlen, hogy **a két világháború közötti korszakban az árvízi előrejelzés tudományának legkiemelkedőbb alakja, Korbély József maga is társulati mérnök volt.**

Az 1940-42 közötti nedves esztendők árvízi és belvízi védekezése

A két világháború között bővített és fejlesztett árvédelmi rendszer rendkívüli próbatétele 1940-ben, az egész országra kiterjedő árvízzel következett be.

Mielőtt az árvízi események részleteiben elmerülnénk vázlatosan tekintsük át, milyen struktúrában működött az árvédelmi rendszer.

Rendkívüli körülmények között általában a társulatok nem tudtak egymaguk megbirkózni a védekezési feladatokkal, ezért az esetek többségében a földművelésügyi miniszter állami mérnököket küldött ki a társulatok megsegítésére. Azokon a helyeken, ahol az érdekeltek nem tömörültek társulati kötelékbe - az árvédelmi szolgálatot az állami mérnökök irányították.

A közutak és azok hídjainak (áterezeinek) védelmét a Kereskedelmi és Közlekedésügyi Minisztérium államépítészeti hivatalainak mérnökei vezették, míg a vasutak műtárgyainak árvédelmét az államvasutak igazgatósága felügyelte és vezette saját közegeivel.

Az állami vízügyi szolgálat részét képező Vízházi Intézethez távirati úton naponta befutottak a vízállási adatok, amelyek felhasználásával megszerkesztették a Napi vízjárási térképet és azt az érdekelteknek megküldték.

A rövid áttekintés után térjünk vissza Bonczos Miklós kormánybiztos beszámolója alapján az árvízi események kronológiájához! (Bonczos, 1940)

Az 1940 tavaszán kialakult árvíz előzménye az 1939-40. évi rendkívül zord és havas tél volt, melynek során a talaj fél méternél mélyebben átfagyott, s a fagyott talajra hullott bőséges csapadék - hó és jég alakjában - a felszínen felhalmozódott. Vastagon befagytak a folyók és a vízelvezető csatornák is. Ezt március elején rövid idő alatt, minden átmenet nélküli hirtelen olvadás követte, ami napok alatt megdagasztotta a patakok és kisebb folyók vizét, s valamennyi úgyszólván egyszerre zúdult a főfolyók felé. Később Trummer Árpád a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet konferenciáján elhangzott előadásában két súlyosbító körülményt emelt ki. Az egyik az, hogy a vízfolyásokat vastag jégpáncél fedte, a vízelvezető csatornák pedig még akkor is jéggel és hóval voltak tele, amikor az olvadás vizét kellett volna levezetniük. A másik körülmény pedig az volt, hogy a Duna felső folyásán korábban indult meg a jégzajlás, mint a folyam középső és alsó szakaszán, így számos helyen jégtorlódás keletkezett, ami komoly árvízkatasztrófával fenyegette a parti községeket. A Duna ezen természete persze nem volt ismeretlen a vízügyi szakemberek számára, csak a védekezés volt igen körülményes és nehéz.

Az olvadás március elején Németországban kezdődött, és hirtelen magas vízszintet eredményezett. A jég több helyen torlódott, így Nagymarosnál és Vácnál, majd Dunaföldvárnál és Paks alatt. A torlaszokat repülőgépről próbálták szétbombázni, vajmi kevés eredménnyel. A megáradt víz szintje helyenként meghaladta az addig észlelt legnagyobb magasságot. Budapesten március 18-án 724 cm vízállással tetőzött, itt 143 cm-rel alatta maradt az 1876. évi szintnek. Lórénál átszakadt a bal parti töltés, Lórén és Makád víz alá került, a soroksári Duna-ág mellett Kiskunlacháza és Pereg községek, később a Szentendrei szigeten Pócsmegyer.

A hónap végén megáradt a Vág, a Nyitra, a Garam, a Szamos, a Sajó, a Hernád, a Zagyva és a Tarna. A jeget sok helyen robbantással igyekeztek - több-kevesebb sikerrel - megbontani.

A Tisza áradása március közepén kezdődött és hosszan elhúzódott. A belvízi zsilipeket sokáig zárva kellett tartani, a szivattyúk pedig nem győzték a vizet emelni.

A rendkívüli helyzetre tekintettel március 21-én összehívott kormányülésen **Bonczos Miklós belügyi államtitkárt bízták meg az árvízvédelmi országos kormánybiztos teendőinek ellátásával.** Feladata nemcsak az árvízvédekezés irányítása volt, hanem **biztosítania kellett a termelés folytonosságát, a helyreállítási munkák elvégzését és gondoskodnia kellett a károsultak segélyezéséről.** A megbízással egy időben a Teleki-kormány **2 millió pengőt** bocsátott a kormánybiztosi feladatok ellátására.

Bonczos Miklós első dolga volt, hogy kialakítsa maga körül a működéshez szükséges szűkkörű irányító szervezetet. Az **árvédekezés** és a vízügyi vonatkozású helyreállítási munkák tekintetében a **földművelésügyi miniszter kiküldöttje** volt az illetékes, az **iparügyi minisztérium mérnöke** a megrongálódott és összedőlt lakóházak helyreállítását irányította. A **Kereskedelmi és Közlekedési Minisztérium mérnökének** a közúti károsodások megvizsgálása és az azokról való információk begyűjtése volt a dolga. A **miniszterelnökség sajtóügyi előadója** a hírszolgálatot és a tájékoztatás megszervezését kapta feladatául, de ott volt a törzsben a **honvédelmi miniszter megbízottja** is, aki a védekezéssel kapcsolatos katonai vonatkozású intézkedéseket közvetítette. Végül a **Belügyminisztériumból kirendelt előadókra** várt a szociális és pénzügyi vonatkozású ügyek ellátása.

Az árvédekezés legválságosabb napjai április 6-8 közé estek. A Tisza árvice Tiszafüred és Szolnok között közel az addig észlelt legnagyobb vízmagassághoz tetőzött. A védekezést megnehezített a viharos szél által keltett hullámverés. A tiszai fővédvonalon végülis nem következett be töltésszakadás, ennek ellenére igen nagy területet borított el a lefolyni nem tudó belvíz. Az olvadást követő napokban megkezdődött a szivattyúzás az egész vonalon. Szinte valamennyi beépített szivattyútelep és a mozgatható szivattyúk sora másodpercenként 250 köbméteres teljesítménnyel emelte át a vizeket. Maga a szivattyúzás sem volt akadályoktól mentes. A belvízáradat a telepeket elöntéssel fenyegette. Így több helyen körtöltéssel kellett azokat körbevenni, s a belvíz-hozzáfolymást alkalmi zsilipekkel kényszerültek szabályozni.

A károk korántsem teljes összege: 1 540 000 kh volt hosszabb-rövidebb ideig víz alatt. Ebből a belvizek miatt abban az esztendőben 80 000 kh (460 km²) teljesen kiesett a mezőgazdasági termelésből. A víz által megrongált épületek nagy része megjavítható volt, közel 4000 épületet azonban teljesen újjá kellett építeni. Több mint száz közúti és vasúti híd beszakadt, vagy súlyosan megrongálódott. Súlyosan sérültek az árvédelmi töltések és a vízelvezető csatornák is.

Bonczos Miklós kormánybiztos a kár pénzbeli értékét 25-30 millió pengőre becsülte. Beszámolójában csak az árvízi védekezés és helyreállítás rendelkezésére álló kormányzati pénzek elszámolását adta közre, amelynek végösszege - a társadalmi gyűjtés 5,6 millió pengőjével együtt - meghaladta a 17,6 millió pengőt.

Beszámolójának végén a kormánybiztos a védekezés tanulságait is röviden összefoglalta. Távirati stílusban ebből idézünk: *"... a védőművek nem mindenütt a legtökéletesebbek, s az árvédelmi felkészültségen is vannak kiegészíteni valók. Bebizonyult az is, hogy a közmunkára alapítani nem lehet. A katonaság kitűnő szolgálatot tett, az árvédekezés azonban nem lehet állandó feladata.*

A társulati mérnökök jól végezték feladatukat. A társulatok beléletét azonban, különösen a terhek vállalása terén meg kell vizsgálni, megengedhetetlen, hogy kicsinyes érdekeken esetleg nagy dolgok múljanak.

Meg kell vizsgálni a társulatok és az állam kapcsolatait pénzügyi vonatkozásban és az ellenőrzés terén, szükség esetén törvényt is kell változtatni. Meg kell vizsgálni azt is, hogy a szokásos eljárások miként egyszerűsíthetők és gyorsíthatók.

Az árvédekezéshez irányított, s a vizek levezetésénél igénybe vett állami mérnökök szintén jó szolgálatot tettek... Az állam szolgálatában lévő vízmérnökök létszáma kevés és túlságos mértékben igénybe vannak véve."

Az 1940. évi országos árvíz műszaki tanulságaival foglalkozva Trummer Árpád, a vízügyi szolgálat akkori vezetője is arra a megállapításra jutott, hogy a vízmérnökök azt aránylag jó eredménnyel hátrították el, mert töltésszakadások következtében az egész országban (az akkori országhatárok között !) mindössze 11 500 kh-nyi (66 km²) termőföld került víz alá. Megállapítását alátámasztani látszott az is, hogy a Dunán megépült gátakon csupán egy helyen, Lórévnél volt áttörés, s hogy elsősorban a nem szabályozott és töltésekkel nem védett kisebb vizek okozták az árvízkárokat.

Ugyanakkor figyelmeztetett arra, hogy a belvizek által elöntött területek a fentiek majdnem százszorosát tették ki (5800 km^2), amihez hasonló méretű belvízi borítást addig soha sem jegyezték. (Pálfi, 1992. Szászhegyi Pál hozzászólása)

A belvízvédkezés helyzetét vizsgálva megállapították, hogy 206 beépített és 150 hordozható szivattyú működött a vízátemelésen, de ez nem nyújtott kellő védelmet. A belvízvédkezés elégtelenségének fő okát elsősorban abban jelölték meg, hogy a csatornahálózat méretezését nem rendkívüli vízmagasságokra készítették, hanem olyan számítás alapján, amely a négy téli hónap átlagos csapadékait alapul véve, annak a tapasztalat szerint felvett lefolyásra kerülő hányadát veszi figyelembe, s a tavaszi hóolvadáستól számított 15-30 nap levonulási időt feltételez. Rendkívüli víztömegre - szakvélemény szerint - sehol sem méreteznek a ritka kihasználtságához képest aránytalanul nagy anyagi ráfordítás miatt. A szivattyútelepek építésekor számolnak ezzel a körülménnyel, a szivattyútelepek teljesítőképessége azonban a szivattyúzás üzemidejének meghosszabbításával jelentősen növelhető. A kérdéses esetben az átlagoshoz képest négy-hétszeres volt a belvizek mennyiségi növekedése, de a szivattyútelepek kapacitása nem volt tovább növelhető és az átemelésnek határt szabtak a befogadó medrek adottságai is. (Trummer, 1942)

A Vízügyi Műszaki Kistanács ülésén megállapították, hogy a levezető csatornák tervezése során alapul veendő vízmennyiségekre vonatkozóan az egyes országrészeket, talajminőségeket, esési viszonyokat nagyobb súllyal kell figyelembe venni. A Vízrajzi Intézet megbízást kapott erre vonatkozó javaslat kidolgozására. Nyomban megkezdték a csatornahálózat bővítését, teljesítőképességének növelését.

1941 januárjában újabb áradás, árvízveszély, helyenként árvíz keletkezett. Ennek legfontosabb eleme a dunai jeges árhullám volt, mert a többi folyó vízállása nem haladta meg a megszokott kereteket.

1940 decemberében zajló jégről érkeztek jelentések jugoszláviai területről, s ezt követően januárban Dunaföldvártól Budapestig összefüggő, vastag jégpáncél képződött, sok helyen négy métert meghaladó jégtorlaszokkal. Az áradás Budapestnél 738 cm vízszintet eredményezett.

A kialakuló helyzetre tekintettel 1941. február 5-én a kormányzat megint **Bonczos Miklós** államtitkárt nevezte ki, ezúttal **dunai árvízvédelmi kormánybiztosnak**.

Február közepén Dunavecse határában 776 cm vízállásnál a víz átlépte a természetes magaslatokat, majd Apostagnál átszakadt a bal parti töltés. $150\,000 \text{ km}^3$ (863 km^2) került víz alá, több ezer lakóház megrongálódott, vagy romba dőlt és három halálos áldozata is volt az áradásnak. A kiöntött víz visszavezetésére Hartánál, Érsekcsanádánál és Bajánál átvágták az árvédelmi töltést, s így sikerült 432 millió köbméter vizet visszavezetni. Az 1941. évi árvíz tanulsága volt, hogy a 30-as évekre jellemző szárazság következtében háttérbe szorult a nedvesebb időre való felkészülés. További tanulság volt, hogy az igazán nagy károkat nem az árvizek, hanem az 1940. évihez hasonlóan elsősorban a belvizek okozták. (A mai országhatáron belülre 4000 km^2 -nyi belvízborítás jutott, az akkori Magyarországon ez $11\,600 \text{ km}^2$ -t tett ki. (Pálfi, 1992))

Bonczos Miklós ezúttal is számot vetett a közvetlen okokkal. Megállapította, hogy a gátszakadásoknak csak részben volt oka a töltések állapota. A nagy jégdugók kialakulása a Duna medre és partjai alkalmatlanságának következménye volt. A dunai árvízveszély szoros következménye annak, hogy **a társulatok feladatkörébe nem tartozó folyószabályozást az állam nem olyan intenzitással végezte, mint azt kellett volna.** (Bonczos, 1941)

A Földművelésügyi Minisztérium 1941 márciusában - az ismételt magas vízállás miatt - 100 db könnyű, hordozható szivattyút vásárolt, amelyek a meglévő szivattyútelepektől függetlenül bármelyik csatorna mellett üzembe helyezhetők voltak. A szivattyúzott vízmennyiség 1941-ben az addigi átlagos évi 80-100 millió köbméterrel szemben 1780 millió köbméter volt. (Kimutatások, 1941, valamint Pichler, 1942)

Az 1941-42. évi tél szintén nagyon kemény volt, a talaj 60 cm mélységig átfagyott, a területeket rendkívül vastag hóréteg borította. Január közepére a Duna összes mellékfolyói, a Tisza és

mellékfolyói befagytak, a jég vastagsága 20-50 cm között volt. Várható volt, hogy az árvíz- és belvízvédelem számára ismét kemény próbatétel következik.

Bárczay János 1942. januártól kormánybiztosi kiküldetéssel rendkívüli előkészületek tett a védelem megszervezésére. Összeállította a szivattyúk teljesítőképességéhez mért üzemanyag szükségletet, s minimum egy havi üzemanyag tárolásra adott utasítást. Az árvédelmi zsákok, szivattyúzási üzemanyag és építőanyag biztosításáról megállapodott a kereskedelem-, közlekedési- és iparügyi miniszterrel. Előkészületeket tett arra, hogy légi felderítésre és szükség esetén bombázásra a Honvéd Légierők Parancsnoksága repülőgépeket bocsásson rendelkezésre. Felkérte a Magyar Vöröskereszt Igazgatóságát, hogy a légi mentőszolgálatot helyezze készenlétbe. Végül a Belügyminisztériumtól átvette Bonczos Miklós államtitkár, korábbi árvízvédelmi kormánybiztos irattárát és a légi fényképgyűjteményt. A kormány a várható költségekre külön hitelkeretet biztosított. (Bárczay, 1942)

1942 februárjában beállt olvadás következtében árhullám indult a Körösökön, a Szamos felső folyásán, a Krasznán, a Berettyón, kisebb mértékben a felső Tiszán és a Maroson, később a Tisza teljes hosszában. Megáradt a Sajó, a Bársonyos és az Eger patak. Jégtorlaszok keletkeztek a Dunán Nagymaros és Vác között., Érdtől Dunapenteléig (ma Dunaújváros), majd Paksig, Dunapataj és Solt mellett. Több helyen robbantással bontották meg a torlaszt, s jégtörő hajót is munkába állítottak. A Duna Soltnál csupán a nyári gátat szakította át, a többi területen a jeges árvíz végül jelentősebb kártétel nélkül levonult. Nagyobb veszteség a Zala folyó mentén keletkezett, ahol a gátak 14 helyen átszakadtak, s a kiömlő árvíz 8000 hold földet elöntött.

A belvizek elleni védekezés érdekében - különösen az előző évek tapasztalatai alapján - még az olvadás beállta előtt kezdték megtisztítani a csatornákat a hótól és jégtől. A téli megolvadt csapadék rendkívül nagy mennyisége csak ott vonult le viszonylag zavartalanul, ahol elegendő számú és megfelelő emésztőképességű csatorna volt, de mindenütt megtorpant, ahol ez kevés volt, vagy a folyók magas vízállása miatt lezárt zsilipekbe ütközött, s a szivattyúzás nem győzte az átemeléseket. A legfőbb probléma a talaj telítettsége volt.

A belvíz legnagyobb mértékben az Alföld középső és déli részeit sújtotta. Nehéz helyzetbe került Szeged és vidéke, Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye csaknem egész területe, s különösen Hódmezővásárhely. Bárczay János összegezőképpen kimutatta, hogy az 1942. évi árvíz aránylag kevés kárt okozott, annál többet a belvíz és a lefolyás nélküli csapadékvíz. Trummer Árpád adatai szerint ez utóbbi a végzett mentesítési munkák ellenére 50%-kal nagyobb mértékű volt, mint az előző évben. A vízkárok számszerűsítésére nincsen forrás. Bárczay János jelentésében megállapította: *"A veszély idején a kár összeírására nem volt idő, utólag pedig sok minden feledésbe ment s a helyzet minduntalan változott."* A víziművekben, mezőgazdaságban, lakóházakban, ingóságokban, közutakon és vasutakon okozott kár végösszegét 60 millió pengőre becsülte.

Az **1940-es évtized elején** jelentkező **csapadékos esztendőknél** "köszönhetően" egy sor újabb tapasztalattal gazdagodott az állami és társulati vízügyi szolgálat. Mivel nemcsak a birtokosok szenvedték el a vízkárokat, de - a védekezés tetemes költségei miatt - a társulatok is anyagi lehetőségeik határára kerültek, egyes politikai és gazdasági körökben ismét felmerült **a társulatok államosításának ügye**. A törekvés természetes volt, hiszen egyes birtokosok titokban azt remélték, hogy ily módon megszabadulhatnak a számukra terhes ártéri járuléktól. A Tisza-Dunavölgyi Társulat ez idő tájt nem volt már oly magabiztos a társulatok államosításának elutasításában, mint alig egy évtizeddel korábban. A kiszivárgott hírek szerint a kormány komolyan gondolta, hogy hathatós intézkedéseket hoz ezen a téren. Minden jel szerint az országot egyre erősebben sújtó háborús gondok és terhek vették le a napirendről a kérdést.

A megnövekvő vízi terhek enyhítésére néhány társulat szorgalmazta, hozzanak létre egy olyan országos alapot, amelyből mindazon munkálatok költségeit fedezni lehet, amelyre a társulatok bevétele már nem nyújt fedezetet.

A társulatok mindezek mellett egy másik műszaki-vízjogi problémára igyekeztek ráirányítani az illetékesek figyelmét. Sok esetben nem tudtak eredményesen védekezni, mert az árterületükre kívülről érkező **külvizek** ellen nem volt ellenszerük. Megoldást csak az jelenthetett volna számukra, ha a külvizek érdekeltiségét már korábban bevonhatták volna a külvizek által fenyegetett társulatba.

A társulatok előtt a vízkárok elhárítása szempontjából **hármass feladat** tornyosult: a főfolyó, a belvizek, és a - főfolyóhoz képest hátulról fenyegető - külvizek elleni védekezés. Amint azt az érintett társulatok panaszolták, nem elég, ha a társulat rendelkezik saját - hatóságilag jóváhagyott - árvédelmi szabályzattal, de az árterületükön kívül eső vidékek érdekeltjeinek is hasonló szabályzatuk kell legyen, amelyeknek azután egymással is összehangoltaknak kell lenniük. (Némethy, 1942)

További tapasztalata volt a társulatoknak, hogy **a belvíz helyenként jóval nagyobb veszélyt jelentett az árvíznél.** Megért az idő arra, hogy a vízgyűjtőkön végzett kultúrmérnöki munkákat, az országrészek megfelelő talajminőségi és esési viszonyait figyelembe véve- az állami vízügyi szolgálat a belvízlevezető csatornákra új méretezési irányelveket készítsen.

A fentiekkel kapcsolatban **Trummer Árpád** a következőket jelentette ki: „*az állam közbelépése a belvízlevezetésnél éppen annyira indokolt, mint ahogyan szükséges volt az öntözőgazdálkodásnál is.*” Megítélése szerint **a jó vízlevezetés költséges feladat**, amelyet az érdekelték nem tudnak csak önerőből megoldani. Nyilván ezért is vert az államosítás gondolata gyökeret egyes politikai és kormányzati tényezőkben, bár Trummer a megoldást némileg másként képzelte el. Mivel a külvizek-belvizek levezetésének kérdéskörében az egyes társulatok - egymással szögesen ellentétes érdekeik miatt - még a vízügyi főhatóság beavatkozása ellenére sem tudtak esetenként megegyezni, Trummer a kérdés egységes kezelését műszaki-jogi eszközökkel kívánta elérni. Elképzelései szerint „*az ország területét egységes vízrendszerekre (vízszerkezetekre) kell felosztani. 10-12 ilyen rendszer szükséges, s egy-egy területen belül vízügyi kérdéseket a helyi érdekekre tekintet nélkül, egységesen kell megoldani.*”(Trummer,1942) Az állami vízügyi szolgálat főnökének ezen véleménye érthetővé teszi a társulatoknak az államosítással kapcsolatos aggodalmait.

Egy társulati gépészmérnök ugyanerről a kérdésről talán még élesebben fogalmaz: "*Helytelen és nem célravezető az a gyakorlat, hogy midőn a belvízkárok előálltak, a kormányzat segítségére siet az érdekeltéknek, mert ezek nyomtatékosan hivatkoznak arra, hogy káruk idegen területről árterükre zúduló vizek következtében állt elő. Azonban a károsult érdekeltiségek ezen segítséget rendszerint nem a jövőbeni károk megelőzését célzó beruházásokra fordítják, hanem igen gyakran a kárt szenvedettek némi kártalanítására használják fel és legfeljebb saját területük belvízmentesítését fokozzák anélkül, hogy a külvizek elvezetésére megfelelő műveket létesítenének. [Tehát]...nemcsak az árterületeken kívülről származó vizek okoznak jelenlegi belvízmentesítési szervezetségünk következtében nehézségeket, hanem a belvízmentesítés jelenlegi végrehajtói, az egyes autonómiával bíró ármentesítő társulatok is, [amelyek] igyekeznek területük belvizeitől a legolcsóbb befektetéssel megszabadulni, tekintet nélkül arra, hogy az így keresztülvitt belvízmentesítés nemzeti, általános szempontokból helyes-e vagy sem. A korszerű belvízmentesítési rendszer felépítésére a mai érdekeltégi területbeosztás nem megfelelő, különös tekintettel az idegen helyről származó belvizekre.*" (György, 1941)

Vízügyek a második világháború után

Az ország belső életében **a vízügyeket is érintő alapvető változásokat a tulajdonviszonyok átalakulása jelentette.** 1945. március 17-én kihirdették a **kormány 600/1945.sz. rendeletét a földreformról**, majd a rendeletet 1945:VI. sz. törvényként iktatták a törvénytárba. A rendelet, ill. törvény kimondta, hogy az érintett ingatlanhoz tartozó élő és holt felszerelést, gazdasági épületeket stb. is igénybe kell venni, tekintet nélkül arra, hogy azok az egykori birtokosnak, vagy másnak a tulajdonát képezték. Ezzel a megszüntetett nagybirtokok területén lévő vízrendezési

létesítményeket állami tulajdonná nyilvánították. A törvény külön szakaszban rendelkezett a reform hatálya alá eső és az elkobzott ingatlanokon lévő halastavakról, s kimondta, hogy azok a község, vagy az állam tulajdonába mennek át. A földművelésügyi miniszter 5600/1945. FM. sz. rendelete a földreform-törvény idézett szakaszára hivatkozással kinyilvánította: az elkobzott, illetve felosztott birtokok területét érintő vizek medrének tulajdonjoga az államra száll át. A halászatra vonatkozó jogszabályok módosításáról és kiegészítéséről szóló 6700/1945. ME. sz. rendelet a természetes vizeken folytatható halászati jogot állami jogként rögzítette. Ezt már csak egy lépés választotta el - *A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról* - szóló 1949. évi XX. törvény 6.§-ának elvi deklarációjától, amely kimondta: "*A vizek a nép vagyonaként az állam tulajdonában vannak.*"

A háború utáni helyzetben - a háborús károk helyreállítási kötelezettségei mellett - a vízszabályozási munkákat akadályozta, hogy az újonnan földhöz juttatottak anyagi erők hiányában a karbantartási munkáknak sem tudtak eleget tenni, a vízfolyások sok helyen feltöltődtek.

A Földművelésügyi Minisztérium a **vízitársulatok** helyzetét vizsgálva megállapította, hogy működésük megbénult, ezért **rendeletet** adott ki **önkormányzatuk ideiglenes felfüggesztéséről** (41150/1945. FM. sz. rendelet). Intézkedését azzal indokolta, hogy a vízitársulatok vezetőinek nagy része nincs a helyén, vagy nem alkalmas arra, hogy a földreform folytán előállott új társulati érdekeltséget képviselje, továbbá, a szakszemélyzetben bekövetkezett változások miatt a szakszerű munka sok helyütt nem biztosított, végül mert a társulatok pénzügyi helyzetében helyileg le nem küzdhető nehézségek merültek fel. **A társulatok ügyeinek ideiglenes igazgatására miniszteri biztost rendelt ki.** Előírta a szakszemélyzet számbavételét, a hiányzók pótlását; a háborús rombolások okozta károk megszüntetését; az árvédelmi és belvízszabályozó művek helyreállításához szükséges munkaerő és anyagok (üzemanyag, zsák, rőzse, stb.) biztosítását; a pénzfedezet előteremtésében való közreműködést. A kormánybiztosnak a rendelet értelmében mindent meg kellett tennie, hogy a földreform folytán földhöz juttatottakat ne sújtsa olyan mértékben az árvíz, ill. a belvíz, hogy gazdálkodásuk lehetetlenné váljék. A társulatok állandó, rendes feladata gyanánt előíra a vízkárok megelőzését, megszüntetését; az új érdekeltség megállapítását; a pénzügyi egyensúly létrehozását; az ártéri járulékok behajtását. A jövőre nézve pedig előírta a vízhasznosítás kiterjesztését ott, ahol erre természeti adottság van, különös tekintettel a földhöz juttatottak gazdálkodására; talajjavítási munkák elvégzését; vízhasznosítási és talajjavítási tanfolyamok szervezését a társulati szakszemélyzet számára; valamint mintatelepek létesítését. A 6990/1946. ME. sz. rendelet a miniszteri biztosok jogkörét kölcsön felvételére is kiterjesztette, a 95.250/1945. FM. sz. rendelet pedig a miniszteri biztosok kirendelésének meghosszabbításáról rendelkezett.

A kormányzat a miniszteri biztosi intézmény általánossá tételével eredetileg egy évre tervezett vízügyi szervezeti megoldást végül az államosításig fenntartotta.

Az 1947. évi tivadari gátszakadás és annak politikai következményei

A vízszabályozó, ármentesítő és belvízrendező társulatok sorsát alapvetően befolyásoló **árvízi esemény történt 1947-48 szilveszterét követő hetekben a Felső Tisza vidékén.** Erre tekintettel érdemes egy kicsit részletesebben foglalkozni az eseményekkel, nem annyira műszaki, mint inkább politikai szempontból, annál is inkább, mivel **az árvíz következményei** elsősorban **politikai hullámokat kavartak.**

A hirtelen jött tiszai árvíz még a határon túl átszakította a gátat és december 31-ikén, szerda hajnalban Uszka, Tiszabecs, Milota és Magosliget községeket elöntötte. Ahogy az egykori tudósító írta: "*kedd este még csendes volt a folyó, de tíz órakor már segélykérő telefon jött Uszkaról, néhány perc múlva Milota jelentkezett. A parasztok hozzáfogtak a nyúlógátak emeléséhez.*" A kiáradt víznek azonban nehéz volt ellent állni, fokozatosan víz alá került Tiszacsécse, Tiszakóród és Szatmárcseke alacsonyabban fekvő része.

Az ünnepek kellős közepén gazdák és parasztok ezrei magasították a töltéseket, emeltek nyúlágatokat, vagy éppen településüket igyekeztek körgátakkal megvédeni. Az esetek túlnyomó többségében sikertelenül. Már az első napokban megjelent a helyszínen a rendőrség és Görgényi Dániel ezredes vezérletével a honvéd utászok gépesített alakulata, akik Takács Ferenc földművelésügyi államtitkár, árvízvédelmi kormánybiztos utasítására az elöntött négy településről kitelepítették az embereket. Ahogy a korábban említett falvak, úgy **Tivadar** község sem kerülhette el a sorsát. Mindaddig a víz a szovjet-oldali gátszakadás következtében a töltéseket megkerülve ömlött a magyarok nyakába, az itteni helyzetet azonban az súlyosbította, hogy **a Tisza** a község határában immár **egy magyarországi fővédvonalat szakított át**.

A látvány, ami az egykori védekezők szeme előtt lejátszódott, félelmetes lehetett. Másfél méter magas vízoszlop tört át a mentett oldalra. A töltés előterében lévő fűzfaerdőre olyan erővel zúdult a víz, hogy az egész erdő ledőlt. De a legnagyobb pusztulást mégsem ez jelentette, hanem az összedőlt házak, elvesztett jószágok és értékek. A mentés azonnal megindult. Több száz embert az utolsó pillanatban, még nedves ruhában menekítettek el. Nagy szerencse volt, hogy a háborúban elpusztított Tisza-hídát addigra helyreállították. Akit csak lehetett ezen a hídon szállítottak át a biztonságos túloldalra.

A tivadari gátszakadás miatt elöntött falvak között akadtak olyanok is, így például Gulács, Tarpa, Hete, Fejércse, Tákos, Jánd és Geregyeugornya melyeknek lakói elől az áradás elzárta a Vásárosnaményba vezető utat, s csak az ellenkező irányba Beregszász felé, a szomszédos Szovjetunióba tudtak átmenekülni. Sík Jenő, a Tisza-Szamosközi Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat főmérnöke tájékoztatta arról a helyi sajtót, hogy a január 5-ikén, kedden tartott értekezleten jelen voltak a szovjet fél képviselői, akik felajánlották: adott esetben az emberek a határon túlra menekülhetnek.

Az aggasztó árvízi hírek hamar eljutottak Budapestre is. A Dinnyés-kormány kommunista tagjai, Olt Károly népjóléti miniszter, majd néhány nap múlva Vas Zoltán, a Gazdasági Főtanács mindenható főtitkára a helyszínre utaztak az első gyorssegélyekkel. Mint azt Olt Károly egy interjúban elmondta, az ügyben nem sokat adminisztráltak. Vas Zoltán egy kitépett noteszlapon utalt ki a károsultaknak 100 ezer forintot. Ez az összeg elég volt arra, hogy 18 településen szükségkonyhát nyissanak, s a menekülők ellátásáról gondoskodjanak. Az országos napilapokban felhívást tettek közzé, segítse mindenki a kárvallottakat. Talán furcsa, de már harmadnap a helyszínen voltak nemcsak a Nemzeti Segély és a Vöröskereszt képviselői, hanem a svájci Vöröskereszt, az UNICEF, a Redda Barnen egyesület, a kvéker segélyszervezet és más külföldi egyesületek segélycsomagjai. Élelmiszer és ruhanemű vegyesen. Mint arról a legtöbb napilap megemlékezett a Magyar Kommunista Párt nevében Rákosi Mátyás táviratilag 5000 forint segélyt küldött a rászorulóknak. A kormányzati lelkiismeretfurdalás jeleként kell értékelni azt is, hogy a Gazdasági Főtanács január 8-iki ülésén az árvízvédelem megerősítésére 2 millió forint póthitelt szavaztak meg.

A védekezők január első napjaiban már kedvező híreket kaptak a Tisza felől. Három nap alatt 186 cm-t apadt a folyó, s a lakosság igyekezett a keletkezett töltéssérüléseket kijavítani. Lakatos Miklós építésügyi államtitkár az árvíz sújtotta vidékeken elrendelte a közérdekű munkaszolgálatot. A Szabad Nép beszámolt arról, hogy a tarpai szakadásokból kettőt már betömött az a lakosság, amely a vész idején szovjet területre menekült. A konszolidáció nem tartott sokáig. Január 10-kén újra átlépte a gátakat a Tisza. A legutóbbi tapasztalatok birtokában a honvéd műszaki csapatok ladikjait és rohamcsónakjait, valamint a rendőri karhatalmat gyorsan a legveszélyeztetettebb pontokra küldték. A szovjetek ismét felajánlották segítségüket nemcsak a menekülők befogadására, hanem a műszaki feladatok ellátására is. A legnagyobb pusztulás ezúttal Gulács községet sújtotta. Az itteni 370 lakóházból 300 dőlt össze. A kisebb Tákoson a házak 70 %-a vált lakhatatlanná.

A második árhullám levonulása után sem tartott sokáig a békesség. Ezúttal már jelezték Ungvárról, hogy útban van a következő áradás. Ennek ellenére némi zavar állt be a közel másfél hete védekező gépezetbe, mert a karhatalom nem tudta megakadályozni Tiszabecs és Tiszakóród népét, hogy a

második árhullám után ne költözzenek vissza elhagyott lakásaikba, így most harmadszor is ki kellett őket telepíteni. Tiszakóród lakosságának lelkiismeretét egyéb ballépések is terhelték. Hogy a második árhullám elvonulása után a gátak mögött visszafolyni nem tudó, megrekedt vizektől megszabaduljanak, önhatalmúlag megbontották a töltést és szabad utat engedtek a víznek. A harmadik árhullám azután nem kegyelmezett nekik. A felettük lévő szakaszon hiába javították meg a sérült töltéseket, az általuk vágott nyíláson keresztül újra akadálytalanul öntötte el az áradás a településeket. Mindebből tanulva az árhullám levonulását követően is jó ideig őrség vigyázta a töltéseket, nehogy még egyszer megpróbálják azt titkon átszakítani. Az árhullámok által okozott többszörös károkat tekintettel Darvas József építésügyi miniszter felmentette az árvíz sújtotta terület lakosságát a közmunkaváltság fizetése alól, s utasította a hatóságokat, hogy a minisztérium által kezelt keretből elsősorban az árvízkárosultak kapjanak építési kölcsönöket.

A Szabad Nép ezúttal címdoldalán foglalkozott a természeti katasztrófával. "*Bereg megyében százezer hold víz alatt. Harmincezer ember súlyos helyzetben!*" - címekekkel verték félre a harangot. Az országgyűlés karácsonyi szünete január 8-án lejárván, az első ülésnapon felszólalt a terület kommunista képviselője, Balogh József, aki eloszlatta az abban az időben közkeletű rémhírt, miszerint azért áradt a Tisza Magyarországon, mert Kárpát-ukrajnában szétágyúzták a Tisza töltését. Beszámolójában megemlítette képviselőtársainak, **nemcsak a Tisza áradása okozta a bajt, hanem az is, hogy a vásárosnaményi járás beregi részének csatornavizei is kiöntöttek.** A közölt interjúk és cikkek kiemelték a honvédek és a rendőrök, no meg a közigazgatási hatóságok áldozatos munkáját, nem feledkezve meg a Magyar Kommunista Párt megyei titkáráról sem, viszont alig tettek említést, - vagy ha igen, akkor is elmarasztalóan - a vízügyi műszaki közegekről, az ármentesítő társulatok munkájáról.

Még mielőtt ennek okával foglalkoznánk, érdemes e pusztító áradás kialakulásának körülményeit röviden vázolni.

Az árvizet megelőző három esztendő különösen száraz időjárású volt, a kortársak is kiemelik a mezőgazdasági termelést ekkortájt sújtó aszálykárokat. 1947-48 tele is úgy indult, hogy egészen december közepéig meleg és száraz idő volt. Ezt azonban egy igen erős lehűlés követte, amelynek eredményeképpen a talaj erősen átfagyott. A vízgyűjtő-területeken meginduló havazás beborította a Kárpátok lejtőit, s a hideg nem is engedte elolvadni a hótakarót. December utolsó harmadában azonban egy elhúzódo ciklon váratlanul tavaszi meleget és átlagon felüli esőt varázsolt a fagyott talajú vízgyűjtőkre, s megindult a rohamos felszíni olvadás. Ilyen januári "tavaszra" ezt megelőzően csak az 1919-et követő két esztendőben volt példa, de az akkor nem járt együtt ekkora árvízzel.

A század huszas-harmincas éveiben a máramarosi fenyvesek fokozott irtása következtében a maradék erdő vízvisszatartó képessége erősen lecsökkent, így nem lehet csodálni, hogy az olvadt hóból és záporból keletkező víztömeg hirtelen zúdult a Tisza völgyébe. Ennyit a dolog időjárási oldaláról.

A szomorú eredmény ismert. Magyarországon az árvíznek három halálos áldozata volt. Közülük két férfit Tiszakóród határában a mentési munkálatok idején sodort el az ár. Az érintett 255 négyzetkilométernyi területen a 4500 ház több mint 20 %-a összedőlt, vagy lakhatatlanná vált. Az anyagi kár nagyságát nehezen lehet megbecsülni, különösen azért nem, mert ez a vidék az ország egyik legszegényebb területe volt, ahol a házak többsége vályogból épült. Az általában kevésbé értékesnek tekintett vályogépület elvesztése mégis sokkal nagyobb kárt jelentett tulajdonosának, mint amennyire esetleg a biztosító értékelte volna. Az állatállomány jelentős részét sikerült elhajtani, de igen sokat szenvedtek az állatok az árvíz nyomában fellépő takarmányhiány miatt. Amikor Vas Zoltán értekezletet tartott az újjáépítés ügyében, záporoztak hozzá a kérések: szükség van állami kölcsönre és segélyre a házak felépítésére, pénz kell a megrongált utak helyreállítására, sürgősen szénre is szükség van a téglagyártás érdekében, hiányzik az állatoknak való gyógyszer, fedezet kell az árvédekezésben részt vettek ellátási költségeire, s még lehetne hosszasan sorolni.

Az 1947-48. évi januári árvíz-katasztrófának azonban nemcsak természeti, hanem társadalmi-politikai előzményei, illetve következményei is voltak.

A háború ideje alatt megsérült árvédelmi töltéseket az azóta eltelt esztendőkből nem állították maradéktalanul helyre, korszerűsítésükkel nem foglalkoztak. Az árvédelmi társulatokat a háború vége szinte teljesen kifosztott állapotban találta. Az 1945-ös földreform pedig végképp ellehetetlenítette. **Amikor a nagybirtokokat - amelyek addig a társulati mozgalom pilléreit jelentették - szétszórták a földnélküli parasztság között, az új gazdák nem voltak abban a helyzetben, hogy a rájuk eső ártéri járulékot pontosan és maradéktalanul fizessék.** Ráadásul az aszályos évek alatt nemcsak a gazdáknak, de a mindenkor kormányzatnak kisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy a töltések állapotával foglalkozzon. Azt csak a műszakiak tudták, hogy **a hosszú szárazság legalább annyi kárt tud okozni a töltésben, mint a tartós árvíz.** A kormányzat a leromlott járulékfizetési morál miatt némi támogatásban részesítette a társulatokat, de ez közel sem volt elég ahhoz, hogy a töltéseket a legjobb állapotba hozzák, s a védelmi készültséget pedig magas színvonalon biztosítsák. Jellemzőek voltak a helyzetre az egyik társulati igazgató mérnök következő szavai: *"Sokkal nehezebb feladat volt az árvédelmi szertárak hiányzó felszerelésének pótlása. Főleg a szerszám, palló- és kötélanyag ment tönkre a háború alatt. A kötélárut úgy pótoltam, hogy a Krasznában engedély nélkül kendert áztató embereket megvámoltam és az így nyert kenderből feldolgozás után kiegészítettem a társulati szertárak hiányzó készletét. Tudom, hogy ez tulajdonképpen törvénytelen cselekedet volt, de szükség törvényt bont és más mód nem állt rendelkezésre, hogy a hiányokat pótoljam."* (Reviczky, 1948) Azt már a Nyírség című lap követelte január 16-iki számában, hogy a jövőben szigorúan büntetni kell a véderdők irtását, a karók és a rözse lopását. Milyen jól jött volna az árvízi védekezésnél, ha a szegényebb nép nem tüzeli el korábban a társulati karókat!

A letűnt feudális kor támaszának tekintett társulatokat a - mindinkább a kommunista párt befolyása alá kerülő - kormányzat meg-megújuló államosítási szándékai erkölcsileg is felőrölték.

Az árvíz idejére a társulatok a támadások célpontjába kerültek. Ennek érzékeltetésére elég, ha a Szabad Nép január 11-iki számának csak szalagcíméit felsoroljuk: *"Ismét előntötte az ár a beregi községeket. Súlyos mulasztásokat követ el az árvízvédelmi kormánybiztosság!", "A belügyminisztérium segít - az árvízvédelmi kormánybiztos nem veszi igénybe!",* stb. A cikkekből kiderül, hogy a kormánybiztosságtól a kubikos földmunkások még egy fillér fizetést nem kaptak, s a védekezésre kiküldött teherautók közül 8 állt üzemanyaghiány miatt.

A szilveszteri árvíz, s a nyomában járó gátszakadások (a Szabad Nép hét szakadásról tudósított) jó alkalmat kínáltak arra, hogy az árvédekező műszakiakat (többek között Horváth Mihályt, Sík Jenőt és Durst Zoltánt) a társulatok államosításának egyik fő szorgalmazója, Vas Zoltán a helyszínen leváltsa, s egyiküket Reviczky Györgyöt, az Ecsediláp Leccapoló és Szamosbalparti Ármentesítő Társulat igazgató főmérnökét letartóztassa. A kommunista pártlap január 20-án a következő címekekkel jelent meg: *"Az árvíz sújtotta lakosság súlyos károkat szenvedett, de a kár nem országos jelentőségű. - Államosítani kell az árvízmentesítő társulatokat. - Bűnös mulasztások. - 72 ármentesítő kiskirály. - Az állam segít,"* stb.

Vas Zoltán kilátásba helyezte, hogy 20 társulatnál szigorú vizsgálatot fognak indítani annak kiderítésére, mire költötték a társulatok az állam által kiutalt pénzeket. A főtítkárra az árvízzel foglalkozó sajtóértekezletén nem kímélte az állami mérnöki szolgálatot sem, mondván, hogy a társulati autonómiára hivatkozva azok is csak akkor tudnak beleszólni a társulatok ügyeibe, ha már megtörtént a baj. Lehetséges állapotnak nevezte, hogy miközben **a társulatok a munkához a pénzt az államtól kapják, az állam csak az általa adott pénzek felhasználását ellenőrizheti.** A legtöbb esetben azt is csak formálisan. Vas Zoltán arra is utalt, hogy a Gazdasági Főtanács elé fogják terjeszteni azokat a javaslatokat, amelyek segítenek a jelenben nyolc hivatal hatáskörébe tartozó vízügyeket egy kézben összpontosítani. A társulatok elleni kirohanás hátterében az is megbújt, hogy a minden önszerveződést, önkormányzatot ferde szemmel tekintő kommunista államvezetés mielőbb fel kívánta számolni a társadalomirányítási rendszerébe nem illő szervezeti elemeket, így a társulatokat is.

1948-ban a politikai életet már megülte a mindenhol szabotőröket, panamistákat és hazaárulókat

kereső diktatórikus légkör, így nem is csoda, ha nem egészen **egy hónap múltán** immár - a "kvázi" kiszáradt vezetés alatt álló - **Földművelésügyi Minisztérium összeesküvő mérnökeinek szabotázsával magyarázták a tiszai árvizet.**

A vízügyek államosítása

A társulatok felszámolása ezek után nem sokat váratott magára. Az 1948. évi 6060. számú, június 2-án kihirdetett kormányrendelet, amely a hazai vízügyek államosítását rendelte el, pontot tett az akkor már közel 140 esztendőes társulati mozgalom történetének végére.

A kormányrendelet senki számára nem jelenthetett meglepetést azok után, hogy **Vas Zoltán** már a Tisza-Dunavölgyi Társulat februári közgyűlésén bejelentette **a kormányzat államosítási döntését.** (Fejér-Koltay, 1992)

Vas Zoltán a következőkkel indokolta az állami vezetés lépését: „Kétségtelen, hogy amikor az ármentesítő társulatok megalakultak, ez az alakulás az önszerveződés alapján történt, de az az idő, amikor a parasztság kénytelen volt az államtól elhagyatottan csak az önszerveződésre támaszkodni, egyszer s mindenkorra elmúlt. A kormányzat számára az ármentesítés kérdése országos kérdés. Ezért halad a kormányzat az államosítás útján, és ezért fogja megvalósítani az ármentesítő társulatok államosítását. Nem az a fontos, hogy mi lesz az ármentesítő társulatokkal, mint jogi fogalmakkal, hanem hogy mi lesz az országgal és az ármentesítéssel. Lehetetlen, hogy Magyarországon a társulatokkal, a vízügyekkel több hivatal foglalkozzék. A kormányzat létre fog hozni egy olyan vízügyi szervezetet, amely a vízgazdálkodás minden kérdésével egységesen fog foglalkozni. Az, hogy a kormányzat a vízkérdést megoldja, éppen olyan fontos, mint ahogy gyárakat épít, vasutakat épít és így tovább. A vízgazdálkodást be kell építeni a hároméves terv gondolatába, mint országos programot.”

A vízügyi feladatok állami ellátásáról és a vízügyi igazgatás átszervezéséről szóló kormányrendelet kimondta, hogy az állam addigi feladatain kívül gondoskodik a mezőgazdasági termelés fejlesztését szolgáló tervszerű vízgazdálkodásról, ennek keretében az öntöző vizek beszerzéséről és szétosztásáról; az árvíz- és belvízvédalomról; az állami kezelés alatt nem álló folyók, patakok s egyéb vízfolyások kártételeinek elhárítását célzó és közérdekből is szükséges vízszabályozási, partvédelmi és más nemű vízimunkálatokról; az addig a vízhasználatra alakult társulatok által végzett vízimunkálatokról; a közérdekű vízerőművek és a mesterséges víziutak építéséről és fenntartásáról. A rendelet szerint a földművelésügyi miniszter e feladatokat a létesítendő Országos Vízgazdálkodási Hivatal útján látja el. Az Országos Vízgazdálkodási Hivatal felállításáról szóló fejezet előírást tartalmazott a Hivatal szervezeti felépítéséről, működési rendjéről, a költségek fedezéséről, valamint a felügyeletről. Önálló fejezet foglalkozott a vízi társulatok államosításából fakadó teendőkkel. Kimondta, hogy a megszűnt társulatok vagyona - minden térítés nélkül - az államra száll, s egyúttal rendelkezett a társulati alkalmazottak felülvizsgálatáról, s állami szolgálatba vételéről, valamint az Árvízvédelmi Készenléti Szervezet létesítéséről. (Ezt a következő évben külön rendelet szabályozta)

E rendelet alapján az addig különféle regionális érdekből végzett munkálatok egységes, kizárólagos állami irányítás alá kerültek. Ez volt az államosítási alaprendelet, amelyet számos más, a vízügyi terület minden részére kiterjedő további részletes szabályozás követett. Történetileg részét képezte annak a folyamatnak, amely a legnagyobb pénzintézetek és iparvállalatok államosításával indult az előző években, majd a összes pénzintézetek, közép- és kisüzemek, a nagy- és kiskereskedelem csaknem teljes állami tulajdonba, vagy -kezelésbe vételét jelentette.

A 12.580/1948. Korm. sz. rendelet az árvíz- és belvízvédalom körébe tartozó összes hatósági jogköröket az ország egész területén az ár- és belvízvédalom készség beálltától annak megszűnéséig az országos árvízvédelmi kormánybiztos kezébe tette.

Ami az egykori vízkárelhárítási kulcsszervezetet, a vízitársulatokat illeti, csaknem tíz évet kellett arra várni, hogy más tartalommal és egészen más tulajdonviszonyok alapján újraszerveződjenek, s bizonyos területi vízgazdálkodási feladatokat ismét érdekeltségi alapon végezzenek el.

Irodalom:

Széchenyi István: Eszmetöredékek, különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg. Pest, 1846.

Schneider József: Az árvíz ellen való védekezés. Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye, 1904, 477-491.p.

Kvassay Jenő: Árvédelem. Bp., 1907.

Károlyi Zsigmond - Botár Imre: A Tisza szabályozása, I-II. Bp., 1971.

Az árvédelem körüli eljárás. (Feketekörösi ármentesítő társulat) Nagyszalonta, 1909.

Zsilip, tiltó és szivattyútelep kezelési szabályzata. (Berettyó vízszabályozó és ármentesítő társulat), Nagyvárad, 1912.

Dóka Klára: A vízimunkálatok irányítása és jelentősége az ország gazdasági életében (1772-1918). Bp., 1987.

Tellyesniczky János: A trianoni határ által megcsonkított vízitársulatok helyzete. Vízügyi Közlemények, 1928. január-június.

Tellyesniczky János: A Tiszavölgy árvizei és ármentesítése. Vízügyi Közlemények, 1923. január-június.

Benedek József: A Duna 1926. évi árvize a Drávatorok tájékán. Vízügyi Közlemények, 1932. július-december.

Rohringer Sándor: Vízgazdasági politikánk. Vízügyi Közlemények, 1923. június-december.

Rohringer Sándor: A vízepítési tanszék hidrotechnikai laboratóriumának ismertetése. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1933. szeptember 3.

[Jelentése] A Tisza-Dunavölgyi Társulat központi bizottságának a Társulat ... közgyűléséhez intézett jelentése. Bp., 1929.

[Jelentése] A Tisza-Dunavölgyi Társulat központi bizottságának a Társulat ... közgyűléséhez intézett jelentése. Bp., 1933.

[Jelentése] A Tisza-Dunavölgyi Társulat központi bizottságának a Társulat ... közgyűléséhez intézett jelentése. Bp., 1934.

[Jelentése] A Tisza-Dunavölgyi Társulat központi bizottságának a Társulat ... közgyűléséhez intézett jelentése. Bp., 1937.

Fejér László - Koltay József : A vízgazdálkodási társulatok múltja és jelene. I. Vízügyi Közlemények, 1992. 1.sz.

Lászlóffy Woldemár: A vízrajzi szolgálat fejlesztése. In: Az árvíz és belvízvédelem időszerű kérdéseiről. (Szerk.: Pichler János) Bp., 1942.

Becker Ádám: Az 1932. évi árvizek, a Tisza mederrendezése és a trianoni határ. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1933. február 19.

Bonczos Miklós: Beszámoló az árvízvédelmi országos kormánybiztos működéséről. Bp., 1940.

Bonczos Miklós: Beszámoló a dunai árvízvédelmi kormánybiztos 1941. évi működéséről. Bp., 1941.

Micskey Imre: Vízépítési ügyeink kezelése, s az ügyvitel nehézségei a közel múltból... Magyar Mérnök és Építész-Egylet Közlönye, 1882. II. füzet.

Lampl Hugó: Az Alföld problémái. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1935. május 26.

Trummer Árpád: Belvízrendezésünk fontosabb feladatai. In: Az árvíz- és belvízvédelem időszerű kérdéseiről. (Szerk.: Pichler János) Bp., 1942.

Ábrahám András: Társulati igazgató-főmérnök jelentése. Alsószabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvízszabályozó Társulat. Debrecen, 1935.

Bárczay János: Beszámoló az országos árvízvédelmi kormánybiztos 1942-43. évi működéséről. Bp., 1943.

Csermák Béla: Vízügyek az 1945 előtti időkben. Vízügyi Közlemények, 1993. 4. füzet

Nendvich Gusztáv (ford.): A hazai folyókon végrehajtott szabályozási munkálatok megbírálására meghívott külföldi szakértőkből alakult bizottság jelentései. Bp., 1879.

György István: A magyar belvízmentesítés korszerűsítése. (kézirat) H.n., 1941.

Némethy Béla: Árvíz és vízjog. In: Az árvíz- és belvízvédelem időszerű kérdéseiről. (Szerk.: Pichler János) Bp., 1942.

Tóth Béla: A szegedi nagyárvíz képeskönyve. Szeged, 1979.

Károlyi Sándor: A Tiszaszabályozásról. Gazdasági Mérnök, 1879.

Lónyay Menyhért - Darányi Ignác: A Tiszaszabályozás jövője tervezete. Gazdasági Mérnök, 1880.

[Kimutatások] A Tisza-Dunavölgyi Társulat kötelékébe tartozó tagtársulatok nevezetesebb adatairól készített ... A Társulat 1942. február hó 6-án tartott közgyűléséhez intézett JELENTÉSÉ-nek melléklete. Bp., é.n. [1941]

Bényei Zoltán: A vízügyi szolgálat fejlődése (1945-1973). Bp., 1974.

Fejér László - Koltay József: A vízgazdálkodási társulatok múltja és jelene. Vízügyi Közlemények, 1992.

Lászlóffy Woldemár: A Tisza, vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben. Bp., 1982.

Pólya Béla: A vízügyi igazgatás kézikönyve. Bp., 1880.

Szabályzat a m. kir. vízépítési igazgatóság hatásköréről, valamint beosztásáról és ügyviteléről. Bp., é.n. [1912]

Leidl Henrik: A körösi árvíz. Gazdasági Mérnök, 1888. július 1.

Reviczky György: Az Ecsediláp Társulat fejlődése és újjáépítési munkái. [Kézirat] 1948.

Zawadowski Alfred: Magyarország vizeinek statistikája. I-II. Budapest, 1891.

Kenessey Béla: A csonkamagyarországi ármentesítő és lecsapoló társulatok munkálatai és azok közgazdasági jelentősége. Bp., 1931.

Nagy László (szerk.): A vízgazdálkodás fejlődése. Bp., é.n. [1970]

Pichler János: A víztársulatok 1940-1941. évi árvíz- és belvízvédelmi munkálatai. In: Az árvíz és belvízvédelem időszerű kérdéseiről. (Szerk.: Pichler János) Bp., 1942.

Ihrig Dénes (szerk.): A magyar vízszabályozás története. Bp., 1973.

Gallacz János: Monografia a Körös-Berettyóvölgy ármentesítéséről. I-II. Nagyvárad, 1896.

Faragó Lipót: A vízépítészet az ezredéves országos kiállításon. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye, 1896. IX. füzet.

Dunka Sándor - Fejér László - Vágás István: A veritékes honfoglalás. Bp., 1996.

Pálfai Imre: Az 1940-42. évi katasztrofális belvízjárás emlékezete. Vízügyi Közlemények, 1992. 3. füzet.